

MARCIN SUMOWSKI (Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń)
<https://orcid.org/0000-0001-8012-1627>

Święcenia duchowieństwa w późnośredniowiecznych Prusach*

Zarys treści: Celem artykułu jest analiza problematyki święceń duchowieństwa w diecezjach pruskich w późnym średniowieczu (XIV – I poł. XVI wieku). Omówiono warunki przystąpienia do święceń i proces ordynacji, a także związaną z nim dokumentację. Istotną częścią artykułu jest także analiza jedyne go znanego wykazu wyświęconych z terenu Prus, pochodzącego z diecezji pomezjańskiej i datowanego na lata 1480-1481. Został on wydany w edycji, obok kilku innych źródeł dotyczących święceń.

Abstract: The purpose of the paper is to analyse the question of clergy ordinations in Prussian dioceses in the Late Middle Ages (14th – 1st half of 16th c.). The conditions for ordination and its procedure are discussed, as well as the documentation related to it. The second part of the paper contains an analysis of the only known listing of the ordained from the area of Prussia, coming from the Pomezanian diocese and dated to 1480-1481. Its edition is included, along some other sources related to ordinations.

Słowa kluczowe: święcenia, duchowieństwo, diecezje pruskie, późne średniowiecze, Prusy

Keywords: ordinations, clergy, Prussian dioceses, Late Middle Ages, Prussia

*Nullus debet sine sollemnitate ordinationis
ad sacerdotium sive ad sacros ordines promoveri*
Jan Merkelin¹

I. WSTĘP

Definiując kler na potrzeby swej Etymologii, Izydor z Sewilli przywołał i nakreślił znaczenie wszystkich stopni święceń duchownych². Obok tonsury, będącej właściwym

* Dziękuję Fundacji Lanckorońskich. Jej stypendium przyznane w 2017 r. umożliwiło mi przeprowadzenie kwerendy w Berlinie, której pokłosiem jest niniejszy artykuł. W okresie jego tworzenia byłem też stypendystą korzystającym ze wsparcia finansowego Fundacji na rzecz Nauki Polskiej (FNP).

¹ Jan Merkelin, *Liber de instructione simplicium sacerdotum*, cap. XXXII, v. 31-32, wyd. M. Borzyszkowski, cz. 1, *Textus et Studia Historiam Theologiae in Polonia Excultae Speciantia* 12, 1982, z. 1, s. 116.

² Izydor z Sewilli, *Etymologiarum sive originum libri XX*, liber VII, cap. XII: De clericis, <<http://www.thelatinlibrary.com/isidore/7.shtml>>.

prześciem między stanem świeckim a duchownym³, stanowiły one kluczowy składnik klerycznej identyfikacji⁴. W definicji Izydora warunkiem przynależności do duchowieństwa była służba w Kościele. Mieściła się ona we władzy duchowej, którą w kontekście sakramentu święceń Hugon od Świętego Wiktora określał jako przypisaną klerowi⁵. Definiując natomiast same święcenia, Piotr Lombard uznał je za znak, przez który owa władza jest udzielana⁶. Posiadanie święceń stanowiło tym samym podstawowy wyróżnik wspólnoty klerycznej⁷. Wyrażało naśladownictwo samego Chrystusa, któremu autorzy chrześcijańscy przypisywali kolejne święcenia na różnych etapach jego życia⁸.

Abstrahując od kwestii teologicznych, pozostających poza kompetencjami historyka, zagadnienie święceń jest jednym z kluczowych problemów w społecznych badaniach nad klerem. Sakrament ów, w ścisłym związku z tonsurą, definiował i kształtował duchowieństwo w kontekstach biograficznym, religijnym, kulturowym, jak też tożsamościowym i wspólnotowym. Nie sposób rozstrzygać o stopniu wewnętrznej spójności kleru czy też jego odrębności od świeckich bez próby zrozumienia roli święceń w kształtowaniu zbiorowości i jej samoidentyfikacji. Trzeba też pamiętać, że sam podział na tonsurę oraz święcenia niższe (ostiarat, lektorat, egzorcystat, akolitat) i wyższe (subdiakoniat, diakonat, prezbiterat) generował wewnętrzne zróżnicowanie, opierające się na odmienniejszej pozycji w kulcie i związanych z tym prawach i obowiązkach⁹. Owa stopniowość i zakres jej znaczenia w praktyce mogą pomóc zrozumieć, kim w sensie społecznym i kulturowym był średniowieczny duchowny. Na różnych poziomach „wtajemniczenia” stwarzały go obrzędy będące przedmiotem niniejszych rozważań. Jak stwierdził przywołany na wstępie Jan Merkelin, autor powstałego w kręgu warmińskim traktatu o Eucharystii, bez uroczystej ordynacji nikt nie może zostać wyniesiony do godności kapłańskiej i wyższych święceń duchownych.

³ Cytowani tu Hugon od Świętego Wiktora i Piotr Lombard, choć nie traktowali tonsury jako jednego ze święceń, przedstawiali ją łącznie z nimi jako wyjściowy element ich cyklu. A ponieważ przyjęcie tonsury warunkowało przystępowanie do święceń, w niniejszym artykule przyjmuję podobną perspektywę.

⁴ O święceniach w prawie kanonicznym, zob. E. R i t t n e r, Prawo kościelne katolickie, t. I, Lwów 1912, s. 90-92; w kontekście liturgiczno-historycznym: E. G ó r s k i, Święcenia niższe i wyższe. Studium liturgiczno-historyczne, Sandomierz 1954.

⁵ Hugonis de Sancto Victore De sacramentis Christiane fidei, wyd. R. Berndt, Aschendorff 2008, s. 343: *Spiritualis potestas in clero ordinatur, habens gradus et ordines dignitatum differentes*.

⁶ Piotr Lombard, Cztery księgi sentencji, t. II, tłum. J. Wojtkowski, Olsztyn 2015, s. 449.

⁷ W odniesieniu do kapłanów Mikołaj z Błonia wskazywał na ich wyjątkowy status, wynikający z kompetencji duchowych: *sacerdotes – sint quasi duces, praesides et reges, dispensatores et rectores divinarum mysteriorum* (Tractatus sacerdotalis de sacramentis deque divinis officiis et eorum administrationibus, Argentine 1508; korzystałem z egzemplarza Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu, sygn. Pol.6.II.1869).

⁸ R. E. R e y n o l d s, The Ordinals of Christ from their Origins to the Twelfth Century, Berlin – New York 1978.

⁹ Np. Hugo de Sancto Victore, s. 345: *Sequuntur deinde septem graduum promotiones, in quibus per spirituales potestatem altius semper ad sacra tractanda conscedit*.

Problematyka średniowiecznych święceń jest obecna w rozważaniach historiografii europejskiej¹⁰. Również polska nauka historyczna wydała szereg studiów na ten temat¹¹. Należy przywołać prace Eugeniusza Wiśniowskiego¹², Antoniego Gąsiorowskiego¹³, Arkadiusza Borka¹⁴, a niedawno szczególnie Krzysztofa Kaczmarka¹⁵. Ostatni z badaczy podejmował także kwestie święceń duchownych działających w interesujących mnie Prusach¹⁶. W historiografii tego obszaru, wyłączając archidiakoniat pomorski,

¹⁰ Badania tego problemu prowadzone są szczególnie w historiografii anglosaskiej, co wynika z dobrze zachowanej bazy źródłowej: zob. np. J. A. Hoepfner Moran, Clerical Recruitment in the Diocese of York, 1340-1530. Data and Commentary, *Journal of Ecclesiastical History* 34, 1983, nr 1, s. 19-54; R. L. Storey, Ordinations of Secular Priests in Early Tudor London, *Nottingham Medieval Studies* 33, 1989, s. 122-133; V. Davis, Clergy in London in the Late Middle Ages. A Register of Clergy Ordained in the Diocese of London based on Episcopal Ordination Lists 1361-1539, London 2000. Przegląd badań i edycji źródłowych w Polsce, Czechach i Niemczech dał S. Jujeczka, Wstęp, w: *Katalog duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego na podstawie ksiąg święceń biskupów wrocławskich 1650-1810/12*, opr. S. Jujeczka, H. Gerlic, W. Könighaus, Wrocław 2014, s. 23-31 (dostępne też online: <<http://www.bibliotekacyfrowa.pl/publication/63931>>). Dla Europy Środkowej zob. zwłaszcza E. Doležalová, *Světenci pražské diecéze 1395-1416*, Praha 2010.

¹¹ Pomijam tu liczne prace dotyczące święceń w czasach nowożytnych. Są one wymienione w cytowanych opracowaniach.

¹² E. Wiśniowski, Duchowni święceni w roku 1515 w świetle płockiej księgi święceń, *Roczniki Humanistyczne* 34, 1986, z. 2, s. 507-512; tenże, Liczebność święceń kapłańskich w diecezji płockiej w latach 1514-1530, w: *Religie, edukacja, kultura. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Stanisławowi Litakowi*, Lublin 2002, s. 35-46; tenże, Terminarz i miejsce święceń osób duchownych w diecezji płockiej w latach 1515-1530, w: *Kościół, społeczeństwo, kultura. Prace ofiarowane Profesorowi Wiesławowi Müllerowi z okazji pięćdziesięciolecia pracy naukowej i dydaktycznej*, Lublin 2004, s. 37-45.

¹³ A. Gąsiorowski, Święcenia w diecezji kujawskiej na przełomie XV i XVI wieku, *Roczniki Historyczne* 67, 2001, s. 79-105.

¹⁴ A. Borek, Święcenia duchowieństwa w późnośredniowiecznej Polsce. Praktyka i jej uwarunkowania na przykładzie wrocławskich wykazów święceń, *Studia Źródłoznawcze* 52, 2014, s. 45-71; tenże, Baza danych jako forma edycji wykazów święceń duchowieństwa, *Roczniki Humanistyczne* 64, 2016, z. 2, s. 59-88.

¹⁵ K. Kaczmarek, Zakonnicy na wykazach święconych z księgi arcybiskupa gnieźnieńskiego Zbigniewa Oleśnickiego (1482-1493), w: *Wielkopolska – Polska – Czechy. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Profesorowi Bronisławowi Nowackiemu*, Poznań 2009, s. 297-315; tenże, Święcenia zakonników w diecezji płockiej w pierwszej połowie XVI wieku, *Roczniki Historyczne* 77, 2011, s. 103-148; tenże, Święcenia duchowieństwa przez biskupa krakowskiego Jana Rzeszowskiego (†1488), *Folia Historica Cracoviensia* 18, 2012, s. 143-164; tenże, Święcenia duchowieństwa we Włocławku w 1516 roku, *Zapiski Historyczne* 78, 2013, z. 4, s. 103-117; tenże, Święcenia duchowieństwa przez biskupa wrocławskiego Macieja Drzewieckiego w latach 1516-1529, *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 104, 2015, s. 55-92; tenże, Duchowni ordynowani przez biskupa kujawskiego Jana Karnkowskiego w 1533 r., *Roczniki Humanistyczne* 64, 2016, z. 2, s. 5-24; tenże, Nieznane świadectwa święceń Stanisława z Kowala w diecezji kujawskiej, *Zapiski Historyczne* 82, 2017, z. 4, s. 111-121; tenże, Święcenia duchowieństwa w diecezji gnieźnieńskiej w latach 1482-1493, Poznań 2018; tenże, Cztery świadectwa święceń duchownych z diecezji krakowskiej z XV i XVI wieku, *Folia Historica Cracoviensia* 24, 2018, z. 1, s. 9-25.

¹⁶ Tenże, Święcenia duchowne Łukasza Watzenrode (1447-1512). Przyczynek do biografii biskupa warmińskiego, *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 107, 2017, s. 181-198.

odniesienia do święceń pojawiają się głównie w kontekście biografii poszczególnych duchownych¹⁷. Jest to wynikiem stanu bazy źródłowej. Badania nad tym zagadnieniem zwykle opierają się bowiem na wykazach wyświęconych¹⁸. Jak zobaczymy, dla analizowanego tu terytorium nie zachowało się wiele takich materiałów¹⁹. Ponieważ jednak wykazy te często nie przybierały postaci oddzielnych ksiąg, szczegółowa kwerenda w aktach biskupich i sądów kościelnych budzi nadzieję na nowe znaleziska bądź opracowanie mniej znanych materiałów²⁰. Dla terenu Prus trzeba wspomnieć o krótkim wykazie wyświęconych z II połowy XV w., pochodzącym z diecezji pomezjańskiej²¹,

¹⁷ R. Biskup, Magister Andrzej Sandberg z Czarnego (Chojnic) – przykład kariery duchownego krzyżackiego w XV w., w: *Ziemia chojnicka w okresie zmagania Polski z zakonem krzyżackim*, Chojnice 2010, s. 25; M. Sumowski, Duchowni diecezjalni w średniowiecznym Toruniu. Studium prozopograficzne, Toruń 2012, s. 31, 49, 50, 65, 69-70, 87, 88, 132, 154, 159, 163, 204, 226, 237, 238, 250; R. Krajniak, Bartholomäus Rogsener – grudziądzanin, oficjał chełmiński, członek kapituł katedralnych w Chełmży i Kwidzynie, biskup-elekt chełmiński, *Rocznik Grudziądzki* 22, 2014, s. 253-254; tenże, Między Prusami, Italią i Śląskiem. Kariera Andreasa Schonawa (ok. 1390 – 26 VII 1444), w: *Collegarum et discipulorum gratitudo*. Studia ofiarowane prof. Andrzejowi Radziwińskiemu z okazji 60. urodzin, Toruń 2018, s. 101-102; syntetycznie ostatnio A. Radziwiński, Die Kirche im Deutschordensstaat in Preussen (1243-1525), Toruń 2014 (*Prussia Sacra* 4), s. 257-258.

¹⁸ O przydatności badawczej tych źródeł ostatnio D. E. Thornton, How Useful are Episcopal Ordination Lists as a Source for Medieval English Monastic History?, *Journal of Ecclesiastical History* 69, 2018, nr 3, s. 493-530. Badaniom nad święceniami często towarzyszą też edycje takich wykazów: W. Kujawski, Wykazy święconych z najstarszej księgi akt działalności biskupów wrocławskich (Kurozwęckiego i Przerębskiego – lata 1496-1511), *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 72, 1999, s. 23-112; A. Łosowska, Duchowni wyświęceni w Lublinie przez biskupa przemyskiego Macieja Drzewieckiego (28 II 1506), *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 100, 2013, s. 260-264; K. Kaczmarek, Święcenia duchowieństwa przez biskupa wrocławskiego, s. 71-89; tenże, Duchowni ordynowani przez biskupa kujawskiego, s. 17-20; tenże, Święcenia duchowieństwa w diecezji gnieźnieńskiej, s. 173-267; A. Łosowska, Wykazy wyświęconych w diecezji przemyskiej w pierwszej połowie XVI wieku, *Praemisia Christiana* 16, 2014/2015, s. 201-250. Cytowane edycje mają klasyczną postać drukowaną. Należy wspomnieć jednak również o publikacji wykazów w formie elektronicznych baz danych, stosowanych szczególnie w przypadku dużej liczby wyświęconych: V. Davis, Clergy; E. Doležalová, Světcenci. Na temat baz proponowanych przez obie badaczki zob. A. Borek, Baza danych, s. 74-75. Zob. też wstęp do Aneksu.

¹⁹ Niewiele takich źródeł dotrwało do naszych czasów zarówno w Polsce, jak i w całej Europie, pozytywnie wyróżnia się tu Anglia. Zob. K. Kaczmarek, Święcenia duchowieństwa przez biskupa krakowskiego, s. 144-146; tenże, Duchowni ordynowani przez biskupa kujawskiego, s. 5-7.

²⁰ Tenże, Święcenia duchowieństwa przez biskupa krakowskiego, s. 146, 163. Tego rodzaju wykaz znalazł się wśród dokumentacji odkrytej w 2015 r. w katedrze gnieźnieńskiej: A. Kozak, J. Łukaszewski, Dokumentacja konsystorska z XV i początku XVI wieku odkryta w katedrze gnieźnieńskiej, *Roczniki Historyczne* 83, 2017, s. 206; autorzy zapowiedzieli jego edycję.

²¹ Zob. niżej, Aneks VI. Zob. E. Kelm, Johannes IV. Bischof von Pomesanien 1480-1501. Eine Darstellung aus dem Grenzlandkampf vor viereinhalb Jahrhunderten, *Königsberg* 1938, s. 39-41. Za cenne wskazówki dotyczące tego źródła dziękuję serdecznie prof. Mario Glauertowi.

dotychczas niemal niewykorzystywanym w historiografii²². Właśnie to źródło, przechowywane obecnie w Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlin-Dahlem, skłoniło mnie do podjęcia niniejszego tematu. Znakomitym uzupełnieniem stała się wydana niedawno księga formularzowa biskupstw pruskich, dobrze wypełniająca braki źródłowe²³. Dalsze kwerendy, szczególnie w archiwum berlińskim, ujawniły ponadto szereg innych źródeł, które w zadowalający sposób pozwalają nakreślić podejmowaną tu problematykę.

Celem niniejszego artykułu jest bowiem omówienie zjawiska święceń duchowieństwa w diecezjach pruskich, a zatem w biskupstwach chełmińskim, pomezzańskim, warmińskim oraz sambijskim. Do 1466 r. znajdowały się one na terenie władztwa Zakonu Niemieckiego. Pod panowaniem zakonnym znajdował się wówczas także archidiakoniat pomorski, obejmujący Pomorze Gdańskie, a należący do diecezji wrocławskiej. Ponieważ jednak temat święceń kleru w biskupstwie wrocławskim jest dobrze opracowany, w niniejszym artykule podejmuję problem ordynacji duchowieństwa w czterech wspomnianych diecezjach. Odnoszę się jednak również do duchownych pomorskich, gdyż byli silnie związani z obszarem Prus właściwych i tamtejszą organizacją diecezjalną, także w kontekście święceń. Chronologicznie poszerzyłem rozważania o okres po wojnie trzynastoletniej, z którego zachowała się znaczna część źródeł odnoszących się do analizowanego problemu.

Artykuł został podzielony na kilka części. W pierwszej kolejności przeanalizowałem zagadnienia ogólne, dotyczące wszystkich omawianych diecezji. Odzwierciedlają one drogę kandydata na duchownego. Kolejno są to więc zagadnienia warunków przyjęcia święceń (odpowiedni wiek, wiedza, brak przeszkód kanonicznych, „tytuł do święceń”) i procesu ordynacji (egzamin, święcenia poza macierzystą diecezją, terminy i miejsca święceń). Podjąłem również problem święceń z perspektywy rytuału(ów) przejścia oraz dokumentacji wytwarzanej w procesie ordynacji. W dalszej kolejności dokonałem analizy wspomnianego już pomezńskiego wykazu wyświęconych, stanowiącego szczegółową ilustrację omówionych problemów ogólnych. Artykuł zawiera również aneks źródłowy. Do edycji wybrałem formularze, dokumenty i odpisy dobrze oddające proces święceń. Reprezentują one różne kategorie

²² Do prowadzenia wykazów wyświęconych w Prusach odnosił się K. K a c z m a r e k, *Święcenia duchowne Łukasza Watzenrode*, s. 183-184; t e n ż e, *Święcenia duchowieństwa w diecezji gnieźnieńskiej*, s. 8-9; nie znał on jednak wspomnianego spisu pomezńskiego.

²³ „Formularz z Uppsali”. Późnośredniowieczna księga formularzowa biskupstw pruskich, wyd. R. Biskup, Toruń 2016; zob. rec. M. S u m o w s k i, *Biuletyn Polskiej Misji Historycznej / Bulletin der Polnischen Historischen Mission* 13, 2018, s. 255-258. Na temat tego źródła zob. A. R a d z i m i ń s k i, *Piętnastowieczny formularz z Uppsali jako źródło do badania dziejów Kościoła w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach*, w: *Aetas media, aetas moderna. Studia ofiarowane profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Warszawa 2000, s. 231-246; R. B i s k u p, M. G l a u e r t, *Das preussische Formelbuch des 15. Jahrhunderts aus Uppsala. Vorstellung eines Editionsprojektes*, w: *Editionswissenschaftliches Kolloquium 2011: Quellen kirchlicher Provenienz, Neue Editionsprojekte und aktuelle EDV-Projekte*, Toruń 2011, s. 369-380; R. B i s k u p, *Tzw. „Formularz z Uppsali” jako źródło do dziejów parafii w państwie zakonu niemieckiego w Prusach (XIV-XV w.)*, w: *Parafie w średniowiecznych Prusach w czasach zakonu niemieckiego od XIII do XVI w.*, Toruń 2015, s. 27-49.

materiałów do badań nad tym zagadnieniem, łącznie ze wspomnianym wykazem wyświęconych z Pomezanii²⁴.

II. WARUNKI PRZYJĘCIA ŚWIĘCEŃ

1. Wiek kandydatów

Dopuszczenie do święceń wymagało od kandydata spełnienia szeregu wymogów kanonicznych²⁵. Pierwszym z nich był odpowiedni wiek. Zgodnie z normami kościelnymi ustalano go na 18 lat dla subdiakona, 20 dla diakona i 25 dla prezbitera. Progi wiekowe nie obowiązywały natomiast w przypadku *ordines minores*²⁶. Niewiele wiadomo na temat przestrzegania tych zasad w Prusach. W statutach synodalnych ryskiej prowincji kościelnej (1428), do której należały tamtejsze diecezje, znajdziemy wzmiankę o wieku wyświęcanych. Widnieje ona jednak tylko w tytule stosownego statutu (*De etate et qualitate ordinandorum*), bez wskazywania konkretnych liczb²⁷. W tej samej kodyfikacji wspomniane zostało również, aby beneficja nadawać wyłącznie duchownym w odpowiednim wieku, w kontekście prezbiteratu i prebend duszpasterskich²⁸. Podobne odniesienie pojawiło się w dokumencie fundacyjnym wikarii w Pieniężnie (niem. Mehlsack). Fundator prebendy zastrzegł ją dla swego siostrzeńca, kiedy ten dojdzie do przepisanych prawem lat (*cum ad legitimos annos pervenerit*)²⁹. Do obowiązków wikariusza należało odprawianie trzech mszy w tygodniu, tego rodzaju wzmianka musiała wiązać się zatem z osiągnięciem prezbiteratu, nie przewidywano bowiem możliwości zastępstwa, co zdarzało się w przypadku innych fundacji.

Powiązanie wieku ze święceniami znajdziemy również w dokumencie papieskim, wystawionym dla kleryka warmińskiego Wilhelma z Dobrego Miasta (niem. Guttstadt). W 1351 r. otrzymał on zgodę na objęcie prebendy duszpasterskiej, choć miał dopiero 22 lata. Nie mógł być jeszcze kapłanem, gdyż święcenia prezbiteratu miał przyjąć, gdy tylko dojdzie do odpowiednich lat (*quamprimum ad etatem*

²⁴ Na znaczenie edycji wykazów wyświęconych dla pobudzenia badań nad zagadnieniem zwrócił uwagę K. K a c z m a r e k, Świącenia duchowieństwa przez biskupa krakowskiego, s. 147-148. Na temat typologii tego rodzaju źródeł zob. S. J u j e c z k a, Wstęp, s. 31-33; K. K a c z m a r e k, Świącenia duchowieństwa przez biskupa wrocławskiego, s. 55.

²⁵ Wymieniono je np. we wstępie do wiedeńskiej księgi święceń, pochodzącej z końca XVI w., acz wskazującej na wymagania dotyczące również średniowiecza: J. W e i ß e n - s t e i n e r, Die Geistlichkeit in der österreichischen Stadt des spätmittelalters und der frühen Neuzeit mit besonderer Berücksichtigung der Stadt Wien, w: Stadt und Prosopographie. Zur quellenmäßigen Erforschung von Personen und sozialen Gruppen in der Stadt des Spätmittelalters und der frühen Neuzeit, Linz 2002, s. 88, przyp. 54.

²⁶ A. G ą s i o r o w s k i, Świącenia, s. 80; A. B o r e k, Świącenia, s. 47; S. J u j e c z k a, Wstęp, s. 47; por. D. E. T h o r n t o n, How Useful are Episcopal Ordination Lists, s. 499-500.

²⁷ Constitutiones synodales Warmienses, Sambiensis, Pomesanienses, Culmensis necnon provinciales Rigenses, wyd. F. Hipler, Brunsbergae 1899, kol. 309-310; tłum.: Statuty synodalne warmińskie, sambijskie, pomezzańskie, chełmińskie oraz prowincjalne ryskie, tłum. J. Wojtkowski, Olsztyn 2010, s. 278.

²⁸ Constitutiones synodales, kol. 309; tłum.: Statuty synodalne, s. 278.

²⁹ Codex diplomaticus Warmiensiens (dalej cyt.: CDW), t. II, wyd. C. P. Woelky, J. M. Saage, Mainz 1864, nr 286.

perveneris, ad id aptum te facias ad sacerdotium statutis temporibus promoveri)³⁰. Bardziej konkretną wzmiankę na temat wieku wyświęconego duchownego znajdziemy w wierszowanej notce autobiograficznej, którą pozostawił po sobie pleban gdański Andrzej³¹ Slommow³². Podał w niej, iż urodził się w 1361, prezbiterem zaś został w 1387 r.³³ Święcenia kapłańskie przyjął zatem w wieku 26 lat, a więc zgodnie z wymogami kanonicznymi. Przypadku gdańskiego plebana nie można przekładać jednak na całość wyświęcanego w Prusach kleru, tym bardziej że nie ma pewności, czy uzyskał on prezbiterat w którejs z diecezji pruskich.

2. Wiedza

Możliwość przyjęcia święceń warunkowała także odpowiednia wiedza. Obejmowała ona zasób umiejętności koniecznych do wypełniania przypisanych klerowi obowiązków³⁴. Jak się wydaje, można było je zdobyć już w szkole parafialnej, jak też przez naukę bezpośrednio u kapłana, na przykład własnego plebana³⁵. O scholarze duszpasterza, być może przygotowującym się u niego do święceń, wspomina się w statutach synodalnych sambijskich³⁶. W tej kwestii interesująca jest też prośba Filipa Bischofa burmistrza gdańskiego wyrażona w jego testamencie z 1483 r. Powołując się na przyjaźń z plebanem kościoła Najświętszej Marii Panny, liczył on na udzielanie przez duchownego wskazówek temu z jego synów, który chciałby wstąpić w szeregi kleru³⁷. Być może obejmowało to również przygotowanie do egzaminów do święceń. Dopuszczenie do ordynacji nie wymagało natomiast wykształcenia wyższego, którego celem było zdobycie kompetencji innych niż podstawowe umiejętności³⁸. To one stanowiły wymaganie kluczowe, szczególnie w przypadku prezbiterów, do których wiedzy najczęściej odwołują się źródła. Przywoływany wyżej Jan Merkelin, wspominając o wiedzy niezbędnej kapłanom (*ad sciendum*

³⁰ Tamże, nr 171. Zob. też G. M a t e r n, Die kirchlichen Verhältnisse in Ermland während des späten Mittelalters, Paderborn 1953, s. 114; T. B o r a w s k a, Wilhelm, w: Słownik biograficzny kapituły warmińskiej, Olsztyn 1996, s. 277.

³¹ Zgodnie z sugestią Redakcji, w niniejszym artykule stosuję spolszczone wersje imion.

³² Z. L. P s z c z ó ł k o w s k a, Andrzej ze Słomowa, w: Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego, t. I, Gdańsk 1992, s. 31-32.

³³ O. G ü n t h e r, Andreas Slommow und Johannes Zager in den Handschriften der Danziger Marienbibliothek, Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins 57, 1917, s. 144-145.

³⁴ F. W. O e d i g e r, Über die Bildung der Geistlichen im späten Mittelalter, Leiden-Köln 1955, s. 46-57; T. B o r a w s k a, Życie umysłowe na Warmii w czasach Mikołaja Kopernika, Toruń 1996, s. 39; I. S k i e r s k a, Pleban w późnośredniowiecznej Polsce, w: Kolory i struktury średniowiecza, Warszawa 2004, s. 164-167.

³⁵ F. W. O e d i g e r, Über die Bildung, s. 68-79.

³⁶ Constitutiones synodales, kol. 262; „Formularz z Uppsali”, s. 338; Statuty synodalne, s. 239.

³⁷ Th. H i r s c h, Die Ober-Pfarrkirche von St. Marien in Danzig, Danzig 1843, s. 130-131; por. B. M o ż e j k o, Rozrachunek z życiem doczesnym. Gdańskie testamenty mieszczańskie w XV i początku XVI wieku, Gdańsk 2010, s. 68-70; W. D ł u g o k ę c k i, W sprawie późnośredniowiecznych testamentów gdańskich, Zapiski Historyczne 76, 2011, z. 3, s. 130-131.

³⁸ I. S k i e r s k a, Pleban, s. 167.

sacerdotibus necessaria), odnosił się przede wszystkim do umiejętności w zakresie sprawowania sakramentów³⁹.

Sprawdzanie stanu wiedzy kandydata na duchownego dotyczyło jednak także innych stopni. Informacje na ten temat pojawiają się nawet w przypadku tonsury⁴⁰. Zakres przygotowania intelektualnego weryfikowano tym bardziej u kandydatów do subdiakonatu i diakonatu oraz niższych święceń⁴¹. Wzmiankę o wystarczającej wiedzy duchownego zanotowano choćby w jednym z formularzy zaświadczeń o święceniach wyższych⁴². Kompetencje intelektualne mogły posłużyć też jako atut w staraniach o uzyskanie święceń. Formularz rekomendacji do diakonatu, który pewien pleban miał wystawić dla brata, wśród innych pochwał zawiera wszak podziw dla umiejętności kandydata (*lingwa doctrinata relucens*)⁴³. Z kolei inny wzór tego rodzaju dokumentu, wystawianego przez wielkiego mistrza, bezpośrednio odnosił się do wiedzy przyszłego duchownego, którą wystawca uważał za wystarczającą⁴⁴. Podobnie postąpił Piotr Neve, pleban gdańskiego kościoła św. św. Piotra i Pawła, kiedy w 1496 r. wystawił rekomendację do przyjęcia święceń dla scholara Błażeja Waschutcza. Wśród zalet kandydata wspomniał jego pilność w nauce, którą miał okazję poznać podczas jego krótkiej edukacji w szkole parafialnej⁴⁵.

3. Przeszkody kanoniczne

Kandydat do święceń musiał być ponadto wolny od przeszkód kanonicznych (*irregularitates*)⁴⁶. W pierwszej kolejności nie mógł pochodzić z nieprawego łoża (*defectus natalium*). Prawy rodowód podkreślano zatem w pismach polecających zarówno do udzielenia tonsury⁴⁷, jak i święceń⁴⁸. Przyszły duchowny nie powinien również odznaczać się ułomnościami ciała (*defectus corporis*) czy też łamać zasady chrześcijańskiej łagodności (*defectus perfectae lenitatis*). Przeszkody tego rodzaju można było jednak usunąć przez uzyskanie dyspensy⁴⁹. W źródłach papieskich znajdujemy pochodzących z Prus kandydatów do stanu duchownego, którzy starali się o dyspensę w związku z zamiarem przyjęcia święceń. Dokumentacja ta, poza tym że

³⁹ Jan Merkelin, Liber de instructione, prologus, v. 22-39, s. 72.

⁴⁰ „Formularz z Uppsali”, nr 146, 148.

⁴¹ Jak zobaczymy niżej, do stopnia subdiakona kandydaci nie potrzebowali przedstawiać „tytułu” do święceń. K. K a c z m a r e k, Święcenia duchowieństwa przez biskupa krakowskiego, s. 162, wysunął w związku z tym słuszne przypuszczenie, że w przypadku niższych święceń to wiedza była kluczowym warunkiem dopuszczenia do nich.

⁴² „Formularz z Uppsali”, nr 320.

⁴³ CDW II, nr 306/26.

⁴⁴ „Formularz z Uppsali”, nr 409.

⁴⁵ Gdańsk, Archiwum Państwowe, 300D/70, nr 136: *aliquantisper ecclesie sue – scholis diligenter visitasset – assiduo litterarum studio – eius inspectis et pensatis*.

⁴⁶ E. R i t t n e r, Prawo, t. I, s. 92 n.

⁴⁷ „Formularz z Uppsali”, nr 148.

⁴⁸ Aneks III.

⁴⁹ A. R a d z i m i ń s k i, Biskupstwa państwa krzyżackiego w Prusach XIII-XV wieku. Z dziejów organizacji kościelnej i duchowieństwa, Toruń 1999, s. 145; P. S t e c z k o w s k i, Penitencjaria Apostolska XIII-XVI w. Powstanie, ewolucja, odnowienie, Rzeszów 2013, s. 113-116.

wskazuje na pewne aspekty życia codziennego kleru, dobrze wyraża stopień recepcji norm kanonicznych w odniesieniu do ordynowania duchownych.

Pierwszą grupę suplik tego rodzaju stanowią prośby o dyspensę od nieprawego urodzenia⁵⁰. Kandydatów do święceń niższych dyspensować mógł biskup, wyższe wymagały zaś dyspensy papieskiej⁵¹. Na przykład w II połowie XV w. starania takie podjęli choćby Bartłomiej Kretzmer⁵², Jan Clingenberg⁵³, Gabriel Engelhardi⁵⁴, scholarzy z diecezji warmińskiej, czy Urban Mathie⁵⁵ scholarz z diecezji chełmińskiej. O absolucję starano się zaś w przypadku przyjęcia święceń mimo nieprawego urodzenia. Uczynił tak Benedykt Reusz, akolita z diecezji chełmińskiej, który zataił wadliwość swojego pochodzenia i w związku z tym bezprawnie przyjął święcenia niższe. Absolucja miała uwolnić go od kary za ten czyn, dyspensa zaś umożliwić uzyskanie święceń wyższych, w tym prezbiteratu⁵⁶. Inny kandydat, Waclaw Hospitis scholarz warmiński, starał się o dyspensę od pochodzenia od kapłana⁵⁷.

Supliki odnoszące się do pragnących przyjąć święcenia synów osób duchownych są tu szczególnie ciekawe⁵⁸. O dyspensę od tego rodzaju wadliwości starali się w II połowie XIV w. scholarzy Albert i Kirstan z Ostrowitego na Pomorzu Gdańskim, którzy byli synami miejscowego plebana⁵⁹. W Rzymie uzyskali oni pismo adresowane do arcybiskupa gnieźnieńskiego, polecające sprawdzenie na miejscu, czy bracia nadają się do przyjęcia święceń⁶⁰. W kolejnym dokumencie, wystawionym już przez ordynariusza, stwierdzono przeprowadzenie takiego badania i uznano ich za godnych⁶¹. Poza powszechnie stosowaną frazą o „nienaśladowaniu niewstrzeżności ojca” (*paterne non sunt incontinencie imitatores*)⁶², odnoszącą się bezpośrednio do wadliwego pochodzenia, weryfikacji podlegały także ich wiek oraz wiedza. Wzór analogicznego dokumentu biskupiego znajduje się w zbiorze formularzy

⁵⁰ L. Sch mug ge, P. Hers per ger, B. Wig gen hauser, Die Supplikenregister der päpstlichen Pönitentiare aus der Zeit Pius' II. (1458-1464), Tübingen 1996, s. 186-195; K. Sa lo nen, Introduction, w: Auctoritate Papae. The Church Province of Uppsala and the Apostolic Penitentiary 1410-1526, Stockholm 2008, s. 53-55.

⁵¹ L. Sch mug ge, P. Hers per ger, B. Wig gen hauser, Die Supplikenregister, s. 188; A. Bo rek, Święcenia, s. 47; zob. też K. Sa lo nen, In their fathers' footsteps. The illegitimate sons of Finnish priests according to the archives of the Sacred Penitentiary 1449-1523, w: Roma, magistra mundi. Itineraria culturae medievalis. Mélanges offerts au Père L.E. Boyle à l'occasion de son 75e anniversaire, t. III, Turnhout 1998, s. 357-358.

⁵² Repertorium Poenitentiariae Germanicum, t. I-V, Tübingen 1998-2002 (dalej cyt.: RPG), tu t. II, nr 2344 (16 II 1453).

⁵³ RPG V, nr 2469; Bullarium Poloniae, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, t. I-VII, Romae 1982 – Romae-Lublin 2006 (dalej cyt.: BP), tu t. VII, nr 261 (25 III 1466).

⁵⁴ RPG V, nr 2822; BP VII, nr 511 (12 I 1468).

⁵⁵ RPG II, nr 2479 (28 VIII 1453).

⁵⁶ RPG IV, nr 2635; BP VI, nr 1823 (26 III 1463). Zob. K. Sa lo nen, In their fathers' footsteps, s. 361, 363.

⁵⁷ RPG II, nr 2307 (10 XII 1452).

⁵⁸ Zob. K. Sa lo nen, In their fathers' footsteps, s. 359-361, 363-366.

⁵⁹ O suplikach składanych przez braci zob. tamże, s. 364, 365.

⁶⁰ Toruń, Archiwum Państwowe, Kat. I, nr 115.

⁶¹ Tamże, Kat. I, nr 116.

⁶² L. Sch mug ge, P. Hers per ger, B. Wig gen hauser, Die Supplikenregister, s. 187.

z diecezji pomezkańskiej. Wpisano tam dyspensę w 1414 r., którą uzyskał scholar diecezji płockiej Hieronim z Lubicza⁶³. Pomezkański ordynariusz, występujący jako egzekutor decyzji papieskiej, po odpowiednim zbadaniu sprawy z uwzględnieniem zeznań wielu świadków wydać miał decyzję o dopuszczeniu kandydata do święceń. W obu cytowanych przypadkach mamy do czynienia z przeniesieniem decyzji o święceniach na udzielającego ich biskupa⁶⁴. Choć sama wadliwość pochodzenia nie ulegała tu wątpliwości, uzyskanie dyspensy celem przyjęcia święceń warunkowano wypełnianiem pozostałych wymogów.

Jak wspominałem, uzyskanie dyspensy było konieczne także w przypadku fizycznych ułomności. W 1470 r. o papieską dyspensę wystąpił kleryk diecezji pomezkańskiej Hieronim Rosenberg, celem przyjęcia święceń wyższych, szczególnie prezbiteratu⁶⁵. Kandydat miał w młodym wieku przeżyć chorobę, która spowodowała u niego wystąpienie bielma na oku. Podobnie jak w cytowanych wyżej przypadkach dotyczących nieprawego urodzenia, to biskupowi polecono zbadanie sprawy. Kleryk miał okazać ordynariuszowi chore oko, aby ten mógł sprawdzić, czy skala deformacji nie będzie powodowała publicznego zgorzenia. To od niego zależała więc ostateczna decyzja o dopuszczeniu do święceń.

Dla pełnego obrazu warto przytoczyć też kilka suplik, które kandydaci do święceń składali w związku z brakiem chrześcijańskiej łagodności. W odróżnieniu od omawianych wyżej wadliwość ta wynikała z ich własnych poczynań⁶⁶. Mogło to być nieumyślne spowodowanie śmierci lub kalectwa. Aleksy Lange scholar diecezji warmińskiej w wieku ośmiu lat miał nosić na rękach niemowlę na polecenie matki. Upuścił jednak dziecko, które wkrótce zmarło wskutek doznanych obrażeń głowy⁶⁷. Z kolei Michał Ebrardi z Gdańska, kleryk diecezji wrocławskiej, w młodości miał niechęć wyłupić oko innemu scholarowi podczas zabaw zapustnych. Jak podano w suplice, pokrzywdzony miał umrzeć po kilku latach, lecz nie na skutek tego okaleczenia⁶⁸. W wadliwość uniemożliwiającą przystąpienie do święceń kandydaci popadali również wskutek uczestniczenia w wydarzeniach wojennych. Wincenty Ecke akolita diecezji chełmińskiej podczas wojny z lat 1409-1411 wziął udział w zabiciu rabusia bydła⁶⁹. W suplice podkreślił, że rodzice od urodzenia przeznaczili go do przyjęcia wszystkich święceń i posługi kapłańskiej. Uzyskanie dyspensy miało zapewne na celu wypełnienie tych zamierzeń. Z kolei Mikołaj Walffdorff kleryk diecezji wrocławskiej miał z polecenia swego pana brać udział w obronie Prus przed poganami

⁶³ Aneks I A.

⁶⁴ Penitencjaria Apostolska, rozpatrująca prośby duchownych o dyspensę, polecała niekiedy miejscowym biskupom sprawdzanie prawdziwości prośby (P. S t e c z k o w s k i, Penitencjaria, s. 120).

⁶⁵ RG IX, nr 2549; BP VII, nr 802.

⁶⁶ A. R a d z i m i ń s k i, Biskupstwa, s. 145-146; t e n z e, Dyspensy de diversis formis dla polskiego duchowieństwa. Z dziejów stosowania prawa kanonicznego i obyczajowości w późniejszym średniowieczu, Roczniki Historyczne 81, 2015, s. 107-128.

⁶⁷ RPG I, nr 735 (16 VIII 1442).

⁶⁸ BP VI, nr 658 (8 IX 1452); RPG II, nr 1039 (11 IX 1453).

⁶⁹ BP III, nr 1302 (18 V 1411); A. R a d z i m i ń s k i, Biskupstwa, s. 145; T. B o r a w s k a, Studia uniwersyteckie młodzieży grudziądzkiej w średniowieczu i u progu czasów nowożytnych (XIV-XVI wiek), Rocznik Grudziądzki 20, 2012, s. 59.

(husytami?). Wskutek nieszczęśliwego wypadku koń, na którym siedział, przewrócił się na ziemię, zabijając jednego ze sług jego pana⁷⁰.

Cytowane supliki dotyczyły niekiedy dawnych wydarzeń i wadliwości, które kandydaci chcieli uregulować przed przystąpieniem do święceń. Mogło to wynikać z osobistych wątpliwości co do uprawnień do ich przyjęcia, ale również z chęci zabezpieczenia się przed ewentualnymi oskarżeniami. O dyspensę wystąpił choćby Erazm Glodiener kleryk diecezji chełmińskiej. Gdy był uczniem szkoły w Grudziądzu (niem. Graudenz), razem z kolegami udał się popływać, ale jeden z nich niestety utonął. Kandydat nie poczuwał się do winy za tragedię, wolał jednak upewnić się co do możliwości uzyskania święceń⁷¹. Wątpliwości miał też Szymon Fabri syn Jana, scholar diecezji chełmińskiej. Wyjaśniał on w suplice, że zamierzał niegdyś uzyskać święcenia, ale związał się z kobietą z którą spłodził dzieci i przez rok pozostawał w konkubinacie, a następnie wziął z nią ślub. Po śmierci żony powrócił jednak do poprzedniego zamiaru⁷².

4. „Życie i uczciwość”

Omówione wymogi uzupełniać miało godne życie kandydatów, przystające do wzorca dobrego duchownego. Choć było to oczekiwanie mało skonkretyzowane i w zasadzie subiektywne, w narracji źródeł dotyczących święceń odgrywało znaczącą rolę. Wzmianki o życiu i dobrych obyczajach pojawiają się wszak w formularzach dokumentów dotyczących święceń jako warunek ich otrzymania bądź potwierdzenie zasadności przystąpienia do nich⁷³. W jednym ze wzorów dokumentów rekomendujących do wyższych święceń znalazła się choćby fraza, że kandydat ma uznane obyczaje (*moribus approbatus*)⁷⁴. Wspominany wyżej pleban Piotr Neve, który w 1496 r. rekomendował do święceń byłego ucznia swojej szkoły, wymieniał jego uczciwe obyczaje, godne życie, pilność w nauce i modlitwie oraz inne cnoty (*integritate morum, honestate vite, assiduo litterarum studio cultusque divini continuitate cetersique virtutibus eius*)⁷⁵. Powtarzalność sformułowań mogła wynikać oczywiście ze stosowanych formularzy. Trudno zakładać jednak, by nie pokrywały się one z rzeczywistymi oczekiwaniami. Postawa moralna była wszak jednym z kluczowych elementów kleryckiego modelu kulturowego⁷⁶.

5. „Tytuł do święceń”

Obok wymagań o charakterze osobistym, dotyczącym bezpośrednio kandydata do święceń, nieodzowne było również posiadanie przez niego stosownego zabezpie-

⁷⁰ BP V, nr 31.

⁷¹ BP VII, nr 63.

⁷² RPG V, nr 2069; BP VII, nr 538 (27 III 1468).

⁷³ „Formularz z Uppsali”, nr 282, 317, 320, 409.

⁷⁴ Tamże, nr 280.

⁷⁵ Gdańsk, Archiwum Państwowe, 300D/70, nr 136.

⁷⁶ M. S u m o w s k i, Wzorec duchownego w średniowiecznej instrukcji wizytacyjnej. „Inquisitorium clericorum” z diecezji sambijskiej, w: Collegarum et discipulorum gratitudo (jak w przyp. 17), s. 197-214.

czenia materialnego⁷⁷. W ryskich statutach synodalnych z 1428 r. wskazano na trzy możliwe wersje „tytułu do święceń”: prebenda, własny majątek, prowizja uzyskana od osób trzecich, które w ten sposób zobowiązywały się do godnego utrzymania przyszłego duchownego⁷⁸. „Tytuły” te pojawiają się również w formularzach zaświadczeń o święceniach, jakie stosowane były na terenie Prus jako alternatywne wersje do wpisania we właściwym dokumencie (*ad titulum sui sufficientis patrimonii vel sui beneficii vel ad provisionem*)⁷⁹. Jednocześnie źródła te wskazują, że konieczność posiadania „tytułu” dotyczyła jedynie kandydatów do święceń wyższych (*sacri ordinis*). Do akolitatu włącznie nie musieli oni przedstawiać dowodów na posiadanie materialnego zabezpieczenia⁸⁰. Potwierdza to pomezański wykaz wyświęconych, gdzie „tytuł” notowano najczęściej przy subdiakonach⁸¹.

Nie posiadamy wielu danych na temat ordynowanych „tytułem” własnego majątku. W 1440 r. Jakub Seteler z Dobrego Miasta odebrał święcenia subdiakonatu *ad titulum sui patrimonii*⁸². Na obszarze Prus mamy do czynienia raczej z prowizjami oraz prebendami zapewniającymi podstawę materialną do święceń⁸³. Z perspektywy badań społecznych najistotniejszy jest pierwszy rodzaj „tytułu”, ustawiający kandydata do święceń w relacji z jego promotorem⁸⁴. Prowizję wystawiali w Prusach przedstawiciele krzyżackiej władzy terytorialnej, duchowni, a także świeccy. Poręczeniem do święceń wystawionym przez wielkiego szpitalnika i komtura elbląskiego posłużył się w 1399 r. Jan Johannes kleryk diecezji pomezańskiej⁸⁵. Ten sam urzędnik wystawił na początku kolejnego stulecia prowizję dla Piotra Hermanni z Brodnicy⁸⁶. Do święceń polecali również wielcy mistrzowie. W księdze formularzowej zachował się choćby wzór dokumentu prowizyjnego Ludwika von Erlichshausena⁸⁷. Dysponujemy również tego rodzaju dyplomem z II połowy XV w., w którym zwierzchnik Zakonu rekomendował kleryka do święceń wyższych⁸⁸. Prowizje Zakonu Niemieckiego

⁷⁷ A. Gąsiorowski, *Święcenia*, s. 91; A. Borek, *Święcenia*, s. 47; K. Kaczmarek, *Święcenia duchowieństwa w diecezji gnieźnieńskiej*, s. 71-72.

⁷⁸ *Constitutiones synodales*, kol. 309-310, 341: *Nullus ad sacros ordines promoveri debet, nisi perpetuum beneficium aut sufficientis patrimonium habuerit aut provisionem sufficientem*; tłum.: Statuty synodalne, s. 278, 308.

⁷⁹ „Formularz z Uppsali”, nr 170, 171, 315.

⁸⁰ K. Kaczmarek, *Święcenia duchowieństwa we Włocławku*, s. 112.

⁸¹ Aneks VI. Omówienie tego wykazu zob. niżej. Por. A. Łosowska, *Wykazy*, s. 217.

⁸² *Urkunden-Funde und Briefe*, *Altpreußische Monatsschrift* 8, 1871, s. 657.

⁸³ Podobnie było na obszarze Polski: A. Gąsiorowski, *Święcenia*, s. 91-93; A. Borek, *Święcenia*, s. 61; K. Kaczmarek, *Święcenia duchowieństwa w diecezji gnieźnieńskiej*, s. 72-73, 126-128. Por. sytuację w diecezjach angielskich, gdzie w I połowie XIV w. następowało odchodzenie od święceń „tytułem” patrymonium i prowizji świeckich na rzecz prowizji wystawianych przez klasztory (D. Robinson, *Titles for Orders in England, 1268-1348*, *Journal of Ecclesiastical History* 65, 2014, nr 3, s. 522-550).

⁸⁴ Zwrócił już na to uwagę A. Gąsiorowski, *Święcenia*, s. 93-95; zob. też A. Borek, *Baza danych*, s. 68-69.

⁸⁵ „Formularz z Uppsali”, nr 348.

⁸⁶ Tamże, nr 139.

⁸⁷ Tamże, nr 409.

⁸⁸ Aneks III. Dokument z 1485 jest jednocześnie konceptem podobnego pisma, wystawionego w 1499 r.

wiązały się zapewne ze służbą duchownych świeckich na jego rzecz. Mogły stanowić wstęp do kariery zarówno w ramach korporacji, jak i poza nią. Szczególnie w drugim przypadku polecenie do święceń splatać się mogło z przyszłym zatrudnieniem duchownego w charakterze świeckiego kapelana na jednym z zamków⁸⁹. Wspomnieć należy o dość zagadkowej skardze, którą na ręce wielkiego mistrza złożył biskup warmiński w 1425 r. Ordynariusz donosił, jakoby urzędnicy krzyżacy mieli samowolnie dopuszczać kandydatów do święceń kapłańskich⁹⁰. Z pewnością nie może być mowy o samodzielnym dokonywaniu ordynacji przez zakonnych dostojników, co sugerowałoby literalne odczytanie tego fragmentu listu. Raczej biskup miał na myśli problem wystawiania rekomendacji do przyjęcia święceń.

Prowizje wystawiali również duchowni. W jednej z ksiąg przechowywanych obecnie w Bibliotece Gdańskiej PAN zachował się odpis piętnastowiecznego dokumentu tego rodzaju. Jakub, pleban położonego pod Gdańskiem Kiezmarku (niem. Käsemark), rekomendował w nim Jana z diecezji pomezjańskiej do uzyskania wszystkich święceń wyższych⁹¹. Duchowni jako poręczyciele do święceń występują również we wrocławskich wykazach wyświęconych. Byli wśród nich plebani gdańscy czy toruńscy⁹². Podobnie jak w przypadku rekomendacji ze strony przedstawicieli Zakonu Niemieckiego, prowizje wystawiane przez plebanów mogły łączyć się z zatrudnieniem przyszłych duchownych w charakterze wikariuszy czy kapelanów⁹³. Pleban gdański Piotr Neve, kiedy w 1496 r. rekomendował do wyższych święceń Błażeja Waschutcza, zapewniał mu jednocześnie zatrudnienie przy ołtarzu w swoim kościele, z uposażeniem w wysokości 10 małych grzywien⁹⁴. Z kolei w 1511 r. święcenia wyższe przyjął Jan Croweke, rekomendowany przez Mikołaja Schwichtenberga plebana kościoła św. Jana w Gdańsku i tamtejszego oficjała⁹⁵. W testamencie tego ostatniego, spisany siedem lat później, Croweke wystąpił jako kapłan w świątyni parafialnej oraz kapelan plebana⁹⁶.

Rekomendacje do przyjęcia święceń kandydaci otrzymywali także od świeckich⁹⁷. Niekiedy były to rady miejskie ich rodzinnych miejscowości, zapewniające przyszłemu duchownemu zatrudnienie przy ołtarzu w miejscowym kościele⁹⁸. Częściej jednak

⁸⁹ Szerzej zob. M. S u m o w s k i, *Secular clergymen in the castles of the Teutonic Order in Prussia, Ordines Militares. Colloquia Torunensia Historica. Yearbook for the Study of the Military Orders* 23, 2018, s. 203-234.

⁹⁰ CDW, t. IV, wyd. V. Röhrich, F. Liedtke, H. Schmauch, Braunsberg 1935, nr 50: *lieber herre, so lasen etliche herrn kompthur; hwskompthur; pflieger, waltmeister und ander ampteute in euwerm orden priester uff sich weyen.*

⁹¹ O. G ü n t h e r, *Die Handschriften der Kirchenbibliothek von St. Marien in Danzig, Danzig 1921*, s. 313.

⁹² W. K u j a w s k i, *Wykazy*, s. 33, 37, 38, 40, 41, 66, 67, 69-71, 74, 76, 79, 83, 85, 102, 105, 109.

⁹³ Zwrócił na to uwagę A. B o r e k, *Święcenia*, s. 61-63.

⁹⁴ Gdańsk, Archiwum Państwowe, 300D/70, nr 136.

⁹⁵ W. K u j a w s k i, *Wykazy*, s. 102, 105, 109.

⁹⁶ H. H a ß b a r g e n, *Das Testament des Danziger Offizials Nikolaus Schwichtenberg, Mitteilungen des Westpreußischen Geschichtsvereins* 25/4, 1926, s. 87-88, 92, 94.

⁹⁷ Por. A. Ł o s o w s k a, *Wykazy*, s. 225.

⁹⁸ W. K u j a w s k i, *Wykazy*, s. 45, 48, 50, 80, 103, 108.

w charakterze poręczycieli występowały osoby prywatne⁹⁹. Do księgi formularzowej biskupstw pruskich wpisane mamy takie prowizje mieszczańskie. Małżeństwo Swarcz z Grudziądza wystawiło rekomendację Janowi Bogelmich z diecezji chełmińskiej, adresując ją do miejscowego ordynariusza¹⁰⁰. W jednym z formularzy do święceń wyższych polecała zaś rada królewiecka, czyniąc to jednak w imieniu małżeństwa mieszczań, zobowiązujących się do zapewnienia utrzymania duchownemu¹⁰¹. Z kolei w zachowanym świadectwie święceń Jana Hermani z Brodnicy z 1431 r. znalazła się wzmianka o udzieleniu mu prowizji przez tamtejszego mieszczanina Piotra¹⁰². Udzielanie takich rekomendacji mogło mieć konotacje rodzinne. Pochodzący z Elbląga (niem. Elbing) duchowny Bartłomiej Ryngeszkrol uzyskał święcenia na podstawie prowizji swoich rodziców¹⁰³.

Prowizje świeckich, zarówno instytucjonalne, jak i prywatne, ściśle wiązały się tym samym z pochodzeniem kandydatów. Rekomendacja łączyła się tu niekiedy z możliwością objęcia miejscowej prebendy, będącej pod patronatem rady bądź rodziny powiązanej z ordynowanym. Akt wystawienia prowizji przez osobę prywatną nie musiał być jednak równoznaczny z przewidywaniem beneficjum dla kandydata na duchownego. Taka pomoc w uzyskaniu święceń mogła mieć charakter osobisty, ułatwiający bliskiej osobie wejście w szeregi kleru, a także religijny, wynikający z chęci zapewnienia sobie modlitw przyszłego duchownego. W praktyce rekomendacja dotyczyłaby tu jedynie umożliwienia zdobycia święceń, nie stwarzała natomiast trwałego związku o charakterze finansowym między kandydatem a patronem¹⁰⁴. W Prusach dostrzegano ten problem i zwracano uwagę na możliwe nadużycia. Wspomniał o nim autor traktatu o potrzebie reformy kraju z I połowy XV w., w historiografii utożsamiany często z biskupem chełmińskim Janem Marienau¹⁰⁵. Krytykował on zjawisko zawierania przez duchownych umów o wystawienie prowizji¹⁰⁶. Kandydaci oczekiwać mieli jedynie uzyskania dokumentu, rezygnując z roszczeń do zapewnienia utrzymania, kluczowego wszak dla samej idei „tytułu” do święceń. Pytanie o duchownych stosujących takie praktyki znalazło się również w instrukcjach wizytacyjnych¹⁰⁷. Proceder ten potępiono w elbląskich statutach

⁹⁹ A. B o r e k, *Święcenia*, s. 61; K. K a c z m a r e k, *Święcenia duchowieństwa w diecezji gnieźnieńskiej*, s. 97 n.

¹⁰⁰ „Formularz z Uppsali”, nr 142.

¹⁰¹ Tamże, nr 280. Zob. też CDW IV, nr 495A.

¹⁰² Aneks VI.

¹⁰³ Berlin-Dahlem, Geheimes Staatarchiv Preussischer Kulturbesitz (dalej cyt.: GStAPK), XX. Hauptabteilung, Pergament-Urkunden (dalej cyt.: Perg. Urk.), Schiebl. LI, Nr. 75; wydanie: *Urkunden-Funde, Altpreußische Monatsschrift* 3, 1866, s. 564.

¹⁰⁴ R. K. R o s e, *Priests and patrons in the fourteenth-century diocese of Carlisle*, w: *The Church in Town and Countryside*, Oxford 1979, s. 214-215; D. R o b i n s o n, *Titles for Orders*, s. 544-545.

¹⁰⁵ M. S u m o w s k i, *Jan Marienau biskup chełmiński (1416-1457)*, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* 2011, nr 3, s. 501-519.

¹⁰⁶ O. G ü n t h e r, *Eine Predigt vom preußischen Provinzialkonzil in Elbing 1427 und die „Ermahnung des Carthäusers”*, *Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins* 59, 1919, s. 101 (w. 17-24).

¹⁰⁷ H. F. J a c o b s o n, *Geschichte der Quellen des katholischen Kirchenrechts der Provinzen Preussen und Posen, Königsberg 1837*, s. (259), nr 77; M. S u m o w s k i, *Wzorzec*, s. 209

synodalnych z 1427 r., obowiązujących w ryskiej prowincji kościelnej. Duchownych ordynowanych na podstawie prowizji bez pokrycia uznano wówczas za suspendowanych, tego rodzaju umowy zaś – za akt symonii¹⁰⁸.

Kandydat do stanu duchownego mógł posługiwać się tą samą prowizją, przystępując do wszystkich stopni święceń wyższych. Cytowane już poręczenie komtura elbląskiego z początku XV w. odnosiło się w pierwszej kolejności do subdiakonatu jako stopnia, od którego prowizja była konieczna, ale także do pozostałych święceń (*ad subdiaconatus gradum et ad ceteros sacros ordines*)¹⁰⁹. Na podstawie takiej prowizji pełną sekwencję święceń otrzymał w 1399 r. Jan Johannes¹¹⁰. Także inne cytowane dokumenty prowizyjne mówią o cyklu święceń, a nie tylko jednym ich stopniu¹¹¹. Kilukrotnie stosowanie tej samej rekomendacji potwierdzone jest we wrocławskich wykazach wyświęconych¹¹². Cytowane wyżej poświadczenie uzyskania święceń wyższych przez Bartłomieja Ryngeszkróla również sugeruje, że subdiakon, diakonat i prezbiterat uzyskał on dzięki tej samej prowizji, wystawionej przez rodziców¹¹³.

Podstawę materialną do święceń dawała również posiadana już prebenda. Grzegorz von Bischofswerder, subdiakon diecezji gnieźnieńskiej, otrzymał w 1407 r. święcenia diakonatu od biskupa pomezańskiego. Duchowny dzierżył wówczas plebanie w Chojnicach (niem. Konitz)¹¹⁴. Również w jednym ze stosowanych w Prusach formularzy zezwolenia na przyjęcie święceń poza własną diecezją jako „tytuł” podano posiadanie parafii¹¹⁵. Podstawę materialną mogły stanowić także mniejsze beneficja. Jeszcze przed ordynacją wikarie w kościele Najświętszej Marii Panny w Gdańsku posiadali choćby Jan Bonster kleryk diecezji warmińskiej¹¹⁶ czy Mikołaj Schwichtenberg, późniejszy oficjał i pleban kościoła św. Jana. Dla tego ostatniego przewidziana została utworzona w 1465 r. wikaria Wszystkich Świętych¹¹⁷. Święcenia uzyskał on na podstawie prawa do tej prebendy między 7 VII 1465 a 8 V 1468 r. W tym czasie określano go posiadaczem wikarii lub jej kapelanem¹¹⁸.

„Tytułem” do święceń mogła być także udokumentowana obietnica uzyskania prebendy (ekspektatywa)¹¹⁹. W dokumentach fundacji miejskich beneficjów znajdujemy

(I 25), 213 (II 21). Pytano o nich również w diecezji wrocławskiej (A. B o r e k, Święcenia, s. 61).

¹⁰⁸ Constitutiones synodales, kol. 303-304; tłum.: Statuty synodalne, s. 274.

¹⁰⁹ „Formularz z Uppsali”, nr 139.

¹¹⁰ Tamże, nr 348.

¹¹¹ Np. tamże, nr 280.

¹¹² A. G ą s i o r o w s k i, Święcenia, s. 92.

¹¹³ GStAPK, Perg. Urk., Schiebl. LI, Nr. 75; wydanie: Urkunden-Funde, s. 564.

¹¹⁴ P. P a n s k e, Świadectwo święceń kapłańskich z roku 1407, Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu 1/4, 1908, s. 99-100.

¹¹⁵ „Formularz z Uppsali”, nr 278.

¹¹⁶ BP IV, nr 1925 (23 III 1427).

¹¹⁷ O fundacji zob. P. O l i ń s k i, Fundacje mieszczańskie w miastach pruskich w okresie średniowiecza i na progu czasów nowożytnych, Toruń 2008, s. 290-291.

¹¹⁸ M. P e r l b a c h, Prussia scholastica. Die Ost- und Westpreussen auf den mittelalterlichen Universitäten, Braunsberg 1895, s. 6; BP VII, nr 149; O. G ü n t h e r, Die Handschriften, s. 13-14; Z. N o w a k, Schwichtenberg Mikołaj, w: Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego, t. IV, Gdańsk 1997, s. 185.

¹¹⁹ K. K a c z m a r e k, Święcenia duchowieństwa w diecezji gnieźnieńskiej, s. 72.

choćby wzmianki o osobach, które miały pierwszeństwo w ich objęciu, o ile uzyskają święcenia kapłańskie¹²⁰. Podobnie było w sytuacjach ustanowienia czynszu na rzecz krewnego, a przejście tego czynszu było warunkowane uzyskaniem święceń¹²¹. Fundatorzy zabezpieczali w ten sposób byt przyszłego duchownego, pochodzącego najczęściej z ich rodziny. Niejednokrotnie klauzula o pierwszeństwie nie dotyczyła nawet konkretnej osoby, a wzmiankowała jedynie o członkach rodu fundatora, którzy w przyszłości chcieliby objąć prebendę. Zastrzeżenie to obowiązywać miało nawet po przewidzianym w akcie fundacji przejściu patronatu przez radę miejską, którą zobowiązywano do jego respektowania. Kandydat pochodzący od fundatora mógł zatem stanąć do święceń, legitymując się swoimi prawami do dochodu bądź beneficjum.

Posiadanie prebendy nakładało jednak na subdiakona zobowiązanie do uzyskania prezbiteratu w krótkim czasie, najczęściej w ciągu roku¹²². Taki termin wyznaczano niekiedy nawet w aktach fundacji beneficjów. Na utworzoną w 1391 r. wikarię w kościele kolegiackim w Dobrym Mieście mógł zostać prezentowany duchowny niebędący kapłanem, o ile wypełniłby wspomniane wyżej wymogi wiedzy, obyczajów i wieku¹²³. Podobne regulacje dotyczyły ufundowanej w roku kolejnym wikarii w Lidzbarku (niem. Heilsberg)¹²⁴. W tym wypadku mogły łączyć się one ze wspomnianym wyżej ustanowieniem pierwszeństwa w jej objęciu dla krewnego fundatora, o ile nie posiadałby innego beneficjum. Również wikariusz powstałej w 1426 r. prebendy w Reszlu (niem. Rößel), jeżeli nie posiadał pełnych święceń, powinien je uzupełnić w okresie roku. W tym czasie musiał zapewnić jednak zastępstwo przez innego prezbitera¹²⁵. Wymóg terminowego uzyskania święceń stawiano także kandydatom do objęcia istniejących już prebend. Pisarz wójta sztumskiego Wawrzyniec Haydorn, który w 1450 r. był przewidziany do objęcia zamkowej kaplicy, miał rok, aby zostać kapłanem¹²⁶. Regulacje tego rodzaju wiązały system prebendalny ze święceniami, umożliwiając przyszłym prezbiterom starania o zdobycie beneficjum jeszcze przed ordynacją i zyskania tym samym stosownego „tytułu”.

Niektórzy duchowni starali się jednak przedłużyć termin uzupełnienia brakujących święceń. O powtórną prowizję prosił w suplice do papieża z 1434 r. Mikołaj Legendorff kleryk diecezji chełmińskiej, posiadacz plebanii w Grudziądzu. Prebendę dźwierzzył bowiem przez ponad rok bez prezbiteratu¹²⁷. Kandydaci do kapłaństwa

¹²⁰ Np. GStAPK, XX. Hauptabteilung, Ordensfolianten (dalej cyt.: OF) 83, k. 118-119; CDW, t. III, wyd. C. P. Woelky, Braunsberg-Leipzig 1874, nr 257; CDW IV, nr 241; P. O l i ń s k i, Fundacje, s. 243.

¹²¹ Np. CDW IV, nr 360; Das Kulmer Gerichtsbuch 1330-1430, wyd. C. A. Lückerath, F. Benninghoven, Köln-Weimar-Wien 1999, nr 257.

¹²² A. G ą s i o r o w s k i, Święcenia, s. 80; A. B o r e k, Święcenia, s. 48.

¹²³ CDW III, nr 250.

¹²⁴ CDW III, nr 257.

¹²⁵ CDW IV, nr 142.

¹²⁶ Z. H. N o w a k, Sprawa zaopatrzenia „emerytalnego” w zakonie krzyżackim w pierwszej połowie XV wieku, w: tenże, Przyczynki źródłowe do historii zakonu krzyżackiego w Prusach, Toruń 2011, s. 157-159, nr 10.

¹²⁷ BP V, nr 319.

motywowali niekiedy takie opóźnienia zamiarem odbycia studiów. Z tego powodu w 1420 r. o pięcioletnią dyspensę od uzyskania wyższych święceń wystąpił Pilgrim Cegenberg z diecezji chełmińskiej, posiadacz parafii w Brodnicy (niem. Strasburg)¹²⁸. Andrzej Schonaw, dzierżący plebanię w Steblewie (niem. Stüblau), kilkakrotnie otrzymywał zezwolenie na wstrzymanie cyklu święceń¹²⁹. O trzy lata zwłoki w związku ze studiami prosił Fryderyk Peinkow subdiakon chełmiński i posiadacz plebanii w Pruszczu¹³⁰. Na konieczność przedłużenia terminu mogła wpłynąć również sytuacja wojenna, szczególnie częsta w Prusach XV w. Ciekawą suplikę złożył w 1457 r. Augustyn Wichardi, kleryk posiadający parafię w *Gansen* i jedynie niższe święcenia. Duchowny ten przez osiem miesięcy przybywać miał w oblężonym Malborku. Później nie mógł zostać ordynowany przez właściwego sobie biskupa pomezkańskiego, który miał w tym czasie nie udzielać święceń. Do biskupów sąsiednich diecezji nie mógł udać się z kolei z powodu niebezpieczeństw na drogach. Przez rok towarzyszył ponadto wielkiemu mistrzowi, zapewne w jego służbie. Spowodowało to, że kleryk przez trzy lata nie uzyskał prezbiteratu, mimo posiadanej już plebanii. Zobowiązał się jednak do wypełnienia tego wymogu w ciągu kolejnego roku¹³¹.

Niedopełnienie wymogu terminowego osiągnięcia prezbiteratu groziło pozbawieniem beneficjum. W jednym z pruskich kopiarzy kościelnych wpisano wykaz przyczyn wakowania prebend. Wśród nich znalazł się brak promocji ich posiadaczy na wyższe święcenia w ciągu roku¹³². Warunek taki występował również w dokumentach fundacyjnych. Wspominani wyżej wikariusze dobromiejski i lidzbarski, o ile nie zostaliby kapłanami w tym czasie, mieli być przez patronów zastąpieni innymi kandydatami¹³³. Podobnie było w przypadku wygaśnięcia zezwoleń na przedłużenie terminu święceń kapłańskich. W 1431 r. prokurator generalny Zakonu Niemieckiego w Rzymie pisał do wielkiego mistrza w sprawie Andrzeja Schonawa, plebana w Steblewie. Jak wyżej wspominałem, duchownemu kilkakrotnie zezwalano na przedłużenie cyklu święceń. W liście zakonny urzędnik informował zwierzchnika, pod którego patronatem znajdowała się parafia, że minął właśnie pięcioletni okres zwolnienia plebana z konieczności uzyskania święceń kapłańskich. Jeżeli chciałby on utrzymać prebendę, powinien zostać prezbiterem¹³⁴. Niedopełnienie wymogu mogło być szczególnie istotne w przypadku posiadania konkurentów do zdobycia prebendy, dla których było to argumentem w staraniach o jej przejęcie. Dowodzą tego niektóre z suplik do papieża¹³⁵. W 1371 r. Henryk de Bischoffwerder kleryk diecezji pomezkańskiej

¹²⁸ BP IV, nr 656; A. Radziński, Biskupstwa, s. 144.

¹²⁹ R. Krajniak, Między Prusami, Italią i Śląskiem, s. 101-102.

¹³⁰ BP IV, nr 680 (5 VI 1420); A. Radziński, Biskupstwa, s. 144.

¹³¹ BP VI, nr 1097.

¹³² OF 276, k. 22v: *Item si quis habeat beneficium, per quod tenetur se promoveri ad ordines sacros et si non promovetur infra annum postquam particularem [?] possessionem illius beneficii, ipsum vacat per non promotionem.*

¹³³ CDW III, nr 250, 257.

¹³⁴ GSAPK, XX. Hauptabteilung, Odernsbrieffarchiv, nr 5601: *Andreas Schonaw eine dispensacio nicht phaffe czu werden behalden hatte off funff jor, dy sich ytcunt irlouffen han. Nu mus her phaffe werden, is das her seine pharre – – vil behalden.*

¹³⁵ A. Gąsiorowski, Święcenia, s. 80, przyp. 6.

otrzymał prowizję na parafię w Jeżewie w diecezji włocławskiej w związku z faktem, że jej dotychczasowy posiadacz, Piotr, nie uzyskał święceń kapłańskich¹³⁶. Pięć lat później dokument prowizyjny dotyczący tej samej parafii zdobył inny duchowny, Franciszek Errici kleryk diecezji włocławskiej, i to, co ciekawe, również z powodu nieuzyskania święceń przez wspomnianego Piotra¹³⁷. Wynika z tego, że Henryka de Bischoffwerdera pominięto bądź nie zdobył on prebendy. Z kolei prowizję na parafię w Mariance (niem. Marienfelde) w diecezji warmińskiej, wakującą po śmierci dotychczasowego plebana, otrzymał w 1458 r. Jan Bernardi¹³⁸. Wcześniej posiadać miał ją inny duchowny, ale nie został on prezbiterem w odpowiednim terminie. Brak ukończenia cyklu święceń mógł powodować starania o przejęcie prebendy, nawet mimo uzyskania przez jej posiadacza dyspensy. Wydaje się, że taka sytuacja wystąpiła w przypadku wspomnianego Andrzeja Schonawa. Z innego listu prokuratora generalnego Zakonu Niemieckiego do wielkiego mistrza wynika, że uprawnienia do jego parafii, być może dzięki papieskiej prowizji, zdobył Andrzej Georgii. Miało się tak stać w związku z faktem, że Schonaw nie był prezbiterem, choć – jak zaznaczył prokurator – miał on dyspensę związaną ze studiami¹³⁹.

III. PROCES ORDYNACJI DUCHOWNYCH

1. Egzamininy

Powyższe warunki przystąpienia do święceń sprawdzane były w procedurze egzaminacyjnej¹⁴⁰. Stosowane w diecezjach pruskich formularze zaświadczeń o święceniach zawierają frazę o uprzedniej weryfikacji zdatności kandydatów (*rite examinatum et dignum inventum*)¹⁴¹. Obowiązywała ona już od tonsury włącznie¹⁴². Być może pozostałością po takiej kontroli są formularze poświęcające zdatność kandydata do uzyskania święceń wyższych. Wspomina się w nich o wiedzy, życiu i obyczajach, „tytule” oraz właśnie egzaminie¹⁴³. Weryfikacja kandydatów nie obejmowała

¹³⁶ BP II, nr 1853.

¹³⁷ Urkundenbuch des Bisthums Culm, t. I, cz. 1, wyd. C. P. Woelky, Danzig 1885, nr 345; BP II, nr 2349.

¹³⁸ BP VI, nr 1224.

¹³⁹ Die Berichte der Generalprokuratoren des Deutschen Ordens an der Kurie, t. IV, wyd. K. Forstreuter, H. Koeppen, Göttingen 1976, nr 581: *her Andris [Schonau] dy pharre hot gehalden ober dy czyt, dorynne her nicht ist prister worden noch in der lernunge ist gewest, also seyne dispensacio ynneheldet*. Zob. R. K r a j n i a k, Między Prusami, Italią i Śląskiem, s. 101-102, 113-115.

¹⁴⁰ A. B o r e k, Święcenia, s. 48.

¹⁴¹ CDW II, nr 306/6; „Formularz z Uppsali”, nr 140, 170, 171, 172, 173. Przykład zaświadczenia w Aneksie VI. Por. też oboczne sformułowania: *rite examinatum et idoneum compertum* (GStAPK, Perg. Urk., Schiebl. LI, Nr. 75; wydanie: Urkunden-Funde, s. 564); *rite examinatum et ydoneum inuentum* (Urkunden-Funde und Briefe, s. 657); *rite examinatum ydoneumque repertum* (Gdańsk, Archiwum Państwowe, 300D/70, nr 109).

¹⁴² „Formularz z Uppsali”, nr 148, 173; por. też zaświadczenie o niższych święceniach udzielonych w 1515 r. w Gdańsku, gdzie zastosowano analogiczną formułę (Gdańsk, Archiwum Państwowe, 300D/44, nr 257).

¹⁴³ „Formularz z Uppsali”, nr 282, 320. Po egzaminach wystawiano niekiedy zaświadczenia o ich pozytywnym rezultacie: S. P e t e r s e n, Die Schreibfähigkeit von Geistlichen im

więc samej wiedzy i umiejętności (*examen in literatura*)¹⁴⁴. Nie znamy jednak szczegółów przebiegu tej procedury w Prusach. Według zasad prawa kanonicznego kandydaci powinni stawić się w miejscu ordynacji w środę przed sobotą święceń, celem dokładnego przeegzaminowania¹⁴⁵. Być może zgodnie z tą zasadą postępowano również w diecezjach pruskich¹⁴⁶. Cytowane świadectwa święceń, poza ogólną frazą o egzaminie, wzmiankują o sprawdzeniu posiadanej prowizji bądź prebendy, notują formaty poświadczające dotychczasowe święcenia czy ewentualne dymisoria, czyli zezwolenia na uzyskanie święceń poza macierzystą diecezją¹⁴⁷. O sposobie egzaminowania krótko wzmiankują natomiast statuty prowincji ryskiej z 1428 r.: egzaminatorzy powinni przepytwać kandydatów z artykułów zawartych *in pastorali* i na tej podstawie określić, czy mogą oni uzyskać święcenia¹⁴⁸. Co interesujące, autorzy statutów nakazywali również zbadanie, czy przodkowie kandydatów (do drugiego stopnia pokrewieństwa), byli winni przemocy wobec osób duchownych. Stwierdzenie takiego faktu zamykać miało drogę do ordynacji.

Nie posiadamy danych mogących wskazywać na liczbę kandydatów odrzuconych w procedurze weryfikacyjnej. W pomezkańskim wykazie wyświęconych znajduje się tylko jedna wzmianka o kleryku Bartłomieju Kleyszmit (nr 26)¹⁴⁹, który nie zdołał uzyskać stopnia subdiakona¹⁵⁰. W Prusach pojawił się natomiast zarzut o dopuszczaniu do święceń zbyt dużej liczby niedouczonej i niegodnych kandydatów. Postawił go autor wspomnianego wyżej traktatu o potrzebie reformy kraju. Oskarżał on egzaminatorów i pisarzy o zaniedbania, a nawet chciwość. Stwierdził, że bardziej obawiają się oni uszczerbku na swym majątku niż szkód, jakie odnieść mogą dusze wiernych¹⁵¹. Wyraźnie sugerował w ten sposób praktykowanie przekupstwa podczas egzaminów do święceń. Z zaniedbaniami podczas procedury weryfikacyjnej może korespondować jedno z pytań sambijskiej instrukcji wizytacyjnej dla kleru. Wspominano w nim o duchownych, którzy przyjęli święcenia mimo

spätmittelalterlichen Bistum Ratzeburg, w: Klerus, Kirche und Frömmigkeit im spätmittelalterlichen Schleswig-Holstein, Neumünster 2006, s. 230-231.

¹⁴⁴ „Formularz z Uppsali”, nr 146, 148. W czasach późniejszych na egzaminie weryfikowano wiedzę (*examen de scientia*) oraz spełnianie wymogów kanonicznych (*examen de idoneitate*): Katalog duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego na podstawie wrocławskiej księgi egzaminów do święceń 1601-1642, opr. H. Gerlic, S. Jujeczka, Wrocław 2015, s. 11-15.

¹⁴⁵ F. W. O e d i g e r, Über die Bildung, s. 81-83; Katalog duchowieństwa, s. 5; zob. też K. K a c z m a r e k, Święcenia duchowieństwa w diecezji gnieźnieńskiej, s. 35.

¹⁴⁶ Wśród norm poszczególnych diecezji dotyczących porządku egzaminowania zachowała się instrukcja z saskiego Hawelbergu z 1471 r.: F. W. O e d i g e r, Über die Bildung, s. 83 n. O egzaminowaniu kandydatów zob. też S. P e t e r s e n, Die Schreibfähigkeit, s. 220 n.

¹⁴⁷ „Formularz z Uppsali”, nr 140, 170, 171, zob. też nr 174. Na temat święceń poza diecezją zob. niżej.

¹⁴⁸ Constitutiones synodales, kol. 310; tłum.: Statuty synodalne, s. 278, gdzie przywołaną księgę nazwano „Regułą pasterską”, co sugeruje dzieło Grzegorza Wielkiego; owego *pastorale* nie udało się zidentyfikować (F. W. O e d i g e r, Über die Bildung, s. 83, przyp. 4).

¹⁴⁹ Osobom występującym w pomezkańskim wykazie świętych (Aneks VI) zostały przypisane numery, do których odwołuję się w tekście artykułu.

¹⁵⁰ Aneks VI.

¹⁵¹ O. G ü n t h e r, Eine Predigt, s. 101 (w. 25-29).

nieprawego pochodzenia czy innej wadliwości, od której nie posiadali dyspensy, a także o pochodzących z innych diecezji, którzy zostali ordynowani bez zgody właściwego biskupa¹⁵².

2. Święcenia poza macierzystą diecezją

Jednym z elementów procedury egzaminacyjnej było, jak wspomniałem, sprawdzanie, czy kandydaci pochodzący z obcych diecezji posiadają dymisoria. Dokumenty te, wystawiane przez biskupów macierzystych diecezji, zezwalały na przyjmowanie święceń poza nią, a już ordynowanym – na sprawowanie posługi na terenie innych diecezji¹⁵³. Dysponujemy szeregiem różnych formularzy dymisoriów związanych ze święczeniami, wystawianych przez pruskich ordynariuszy¹⁵⁴. Na prezentowanie tego rodzaju dokumentów wyraźnie wskazują też niektóre zaświadczenia o święceniach uzyskanych poza rodzimą diecezją, zawierające informację o zgodzie macierzystego biskupa (*de licentia sui dioecesiani*)¹⁵⁵.

Zezwolenia na uzyskanie święceń poza diecezją mogły być szczególnie istotne dla pochodzących z Prus studentów, którzy chcieliby przyjąć je w trakcie trwania nauki za granicą. Niewykluczone, że postąpił tak wspomniany już Błażej Waschutz, który uzyskał prowizję od jednego z gdańskich plebanów w 1496 r. W dokumencie duszpasterz wspomniał o krótkim uczęszczaniu Błażeja do miejscowej szkoły parafialnej. Scholar zapewne pochodził więc przynajmniej z Prus, ale określony został jako kleryk diecezji miśnieńskiej. Zatem niewykluczone, że święcenia niższe uzyskał podczas studiów (być może w Lipsku). Prowizja dotyczyła bowiem święceń wyższych¹⁵⁶. Błażej mógł liczyć, że kolejne stopnie uzyska na jej podstawie w trakcie kontynuowania nauki. Z kolei papieskie zezwolenie na święcenia poza macierzystą diecezją uzyskał w 1465 r. Mikołaj Schwichtenberg z Gdańska, ówczesny student uniwersytetu bolońskiego¹⁵⁷. Podobnie jak wielu innych kandydatów, zamierzał on zostać ordynowany w Rzymie¹⁵⁸. Być może tam też wyświęcono Jerzego Ulscha z Gdańska. Według jego ojca chrzestnego, kramarza Jakuba Lubbeo, w 1490 r.

¹⁵² M. S u m o w s k i, Wzorzec duchownego, s. 209-210 (I 28), 213 (II 22). Inne pytanie dotyczyło ordynowanych w czasie, gdy pozostawali pod ekskomuniką lub suspensą: s. 210 (I 29).

¹⁵³ A. B o r e k, Święcenia, s. 47. O dymisoriach: M. S u m o w s k i, Trzy dokumenty do badań nad mobilnością kleru niższego w Prusach z pierwszej połowy XV w., *Studia z Dziejów Średniowiecza* 19, 2015, s. 335-346.

¹⁵⁴ Aneks I C; CDW II, nr 306/2, 3, 20; „Formularz z Uppsali”, nr 143, 144, 145, 147, 278, 300, 317.

¹⁵⁵ Gdańsk, Archiwum Państwowe, 300D/70, nr 109.

¹⁵⁶ Tamże, 300D/70, nr 136.

¹⁵⁷ M. P e r l b a c h, *Prussia scholastica*, s. 6; BP VII, nr 149; Z. N o w a k, Schwichtenberg Mikołaj, s. 185.

¹⁵⁸ Do starań o święcenia w Rzymie skłaniać mogły kleryków również nadzieje na łatwiejsze przejście procedur niż w macierzystej diecezji, a także mniemanie, że pomoże to w zdobyciu prebend: *Klerycy z ziem polskich, litewskich i pruskich święceni w Rzymie (XVI – pocz. XX w.)*, opr. S. Jujeczka, Wrocław 2018, s. 23. Zob. też K. S a l o n e n, J. H a n s k a, *Entering a Clerical Career at the Roman Curia, 1458-1471*, London – New York 2016.

został on kapłanem w Wiecznym Mieście¹⁵⁹. W 1512 r. w Rzymie został ordynowany także Andrzej Kopernik, brat astronoma¹⁶⁰.

Dymisoria często przedkładali również kandydaci pochodzący spoza biskupstw pruskich, którzy na ich terenie zamierzali zostać ordynowani. Podlegali oni procedurze egzaminacyjnej w diecezji swego wyświęcenia¹⁶¹. W cytowanych wyżej pruskich formularzach takich zezwoleń przystąpienie do ordynacji warunkowane było posiadaniem odpowiedniego „tytułu” oraz dokładnym przeegzaminowaniem i sprawdzeniem ewentualnych przeszkód kanonicznych na miejscu¹⁶². Praktykowano więc zapewne taką weryfikację. Fragment jednego z formularzy zawiera informację o sprawdzeniu zdatności kleryka obcej diecezji oraz jego dymisorium¹⁶³. Dokument taki przedstawił pochodzący z diecezji gnieźnieńskiej Grzegorz von Bischofswerder, który został wyświęcony w diecezji pomezkańskiej w 1407 r.¹⁶⁴ Co interesujące, „tytułem” do święceń była parafia w Chojnicach, znajdująca się na terenie jego rodzimej diecezji. Warto przytoczyć też przykład Jana Runawa diakona diecezji wrocławskiej, który został ordynowany na prezbitera w Gnieźnie w 1466 r. Święcenia uzyskał on na podstawie praw do prebend w Elblągu i Gdańsku¹⁶⁵. Proces jego święceń odnosił się zatem do trzech diecezji: rodzimej wrocławskiej, gnieźnieńskiej (gdzie został ordynowany) oraz warmińskiej (gdzie posiadał jedną z prebend). Obserwacje te rodzą istotne pytanie o przyczyny mobilności kandydatów. Być może miała na to wpływ odległość miejsca aktualnego przebywania od miejscowości, w której udzielano święceń¹⁶⁶. Niektórym duchownym łatwiej mogło być przystąpić do święceń w sąsiedniej diecezji. Andrzej Sandberg, późniejszy pleban w Brodnicy (niem. Strasburg), otrzymać miał dymisorium w związku ze znaczną odległością od miejsca ordynacji w macierzystej diecezji gnieźnieńskiej (*propter longa viarum discrimina*)¹⁶⁷. Starania kandydatów o opuszczenie diecezji mogły mieć też związek z terminarzem święceń w poszczególnych biskupstwach.

¹⁵⁹ Die Aufzeichnungen des Dominikaners Martin Gruneweg (1562 – ca. 1618) über seine Familie in Danzig, seine Handelsreisen in Osteuropa und sein Klosterleben in Polen, wyd. A. Bues, t. I, Wiesbaden 2008, s. 57; J. M o d z e ń, Zapiski z ksiąg handlowych jako świadectwa życia gdańskich kramarzy na przełomie XV i XVI wieku, Zapiski Historyczne 78, 2013, z. 3, s. 73; t a ż, Jakob Lubbes Familienaufzeichnungen als Zeugnis der Lebensselbstdarstellung eines Krämers im Danzig um die Wende des 15. Jahrhunderts, Biuletyn Polskiej Misji Historycznej / Bulletin der Polnischen Historischen Mission 8, 2013, s. 205.

¹⁶⁰ Klerycy z ziem polskich, litewskich i pruskich, s. 39; T. B o r a w s k a, Kopernik Andrzej, w: Słownik biograficzny kapituły warmińskiej, Olsztyn 1996, s. 122.

¹⁶¹ Katalog duchowieństwa, s. 6.

¹⁶² Aneks I C; „Formularz z Uppsali”, nr 143, 144, 145, 147, 278, 317. Dotyczyło to również zezwolenia na przyjęcie tonsury z rąk obcego biskupa (tamże, nr 146).

¹⁶³ Tamże, nr 174.

¹⁶⁴ P. P a n s k e, Świadectwo, s. 99-100.

¹⁶⁵ Gdańsk, Archiwum Państwowe, 300D/70, nr 109.

¹⁶⁶ K. K a c z m a r e k, Święcenia duchowieństwa w diecezji gnieźnieńskiej, s. 48, 140 n.

¹⁶⁷ Aneks II.

3. Terminy i miejsca udzielania święceń

Terminami kanonicznymi, w jakich można było udzielać święceń, były soboty tzw. Suchych Dni kwartalnych, sobota *Sicientes* oraz Wielka Sobota¹⁶⁸. Zachowany materiał źródłowy wskazuje, że biskupi diecezji pruskich przestrzegali owych norm¹⁶⁹. W archiwum Zakonu Niemieckiego zachował się datowany na ok. 1419 r. odpis różnych formularzy dokumentów z diecezji wrocławskiej. W jednym z nich zostały wspomniane święcenia wyższe i niższe w sobotę *Intret*, a więc w pierwszą sobotę suchedniową, które odbyły się w kościele katedralnym¹⁷⁰. Formularz nie dotyczył co prawda diecezji pruskich, ale warto się do niego odnieść ze względu na obecność w berlińskim archiwum. Terminy ordynacji pojawiają się również w źródłach pruskich. W zaświadczeniu o święceniach wystawionym w 1491 r. dla Bartłomieja Ryngeszkoła biskup warmiński zaznaczył, że ordynacja odbywała się *de iure temporibus*¹⁷¹. Zagadnienie to ilustruje tabela 1, w której zebrane zostały informacje na temat terminów i miejsc ordynacji. Zaprezentowane dane są bardzo fragmentaryczne, ale formularzowa proweniencja zdecydowanej większości z nich sugeruje powtarzalność praktyk. Pasuje do nich sytuacja z warmińskiego Reszła z 1489 r. Opiekunowie młodego Jana Kreselera, syna tamtejszego mieszczanina, 11 marca poprosili wotryków o wypłatę 3 z 6 grzywien, które byli oni winni chłopcu. Zamierzał on bowiem udać się z tymi pieniędzmi na ceremonię święceń¹⁷². Według norm kanonicznych najbliższa ordynacja kleru powinna odbyć się 14 marca, czyli w sobotę *Intret*¹⁷³. Termin ten koresponduje z zamiarem młodzieńca, który do Lidzbarka, najbardziej prawdopodobnego miejsca święceń, miał wszak ok. 40 km.

Konkretne terminy święceń prawdopodobnie ogłaszano z wyprzedzeniem¹⁷⁴. Wskazuje na to wzór rekomendacji do uzyskania diakonatu, w którym wystawca wspominał,

¹⁶⁸ J. C. Reiss, *The Time and Place of Sacred Ordination. A Historical Synopsis and a Commentary*, Washington 1953, s. 20-27, zob. też s. 60 n.; A. Gąsiorowski, *Święcenia*, s. 80-81; A. Borek, *Święcenia*, s. 47-48; K. Kaczmarek, *Święcenia duchowieństwa w diecezji gnieźnieńskiej*, s. 38; S. Jujeczka, *Wstęp*, s. 49-50.

¹⁶⁹ K. Kaczmarek, *Święcenia duchowne Łukasza Watzenrode*, s. 189. Podobnie było w przypadku innych diecezji, co dowodzi powszechności tych praktyk (J. A. Hoepfner Moran, *Clerical Recruitment*, s. 20-21; R. L. Storey, *Ordinations*, s. 124; A. Gąsiorowski, *Święcenia*, s. 84-86). Zob. też E. Wiśniowski, *Terminarz*, s. 37-39, którego badania wykazały przestrzeganie terminów kanonicznych w diecezji płockiej, aczkolwiek nie znał on, jak się wydaje, podstawy prawnej stojącej za praktyką; wspominał jedynie o „preferowanych okresach liturgicznych”.

¹⁷⁰ GStAPK, Ordensbriefarchiv, nr 3074. Datacja za: *Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198-1525*, opr. E. Joachim, wyd. W. Hubatsch, pars I, vol. 1, Göttingen 1948, nr 3074.

¹⁷¹ GStAPK, Perg. Urk., Schiebl. LI, Nr. 75; wydanie: *Urkunden-Funde*, s. 564. O konieczności uzyskania święceń w odpowiednich terminach wspomniano również w dymisoriach: Aneks II; „Formularz z Uppsali”, nr 143, 147.

¹⁷² *Das Rößeler Pfarrbuch. Aufzeichnungen der Kirchenväter an der Pfarrkirche zu Rößel in den Jahren 1442 bis 1614*, wyd. G. Matern, A. Birch-Hirschfeld, Braunsberg 1937, s. 101: *her welde mit deme gelde zcur weyunge czyhen*.

¹⁷³ Identyfikacja introitów za: *Cantus Manuscript Database* <<http://cantus.uwaterloo.ca>>.

¹⁷⁴ A. Borek, *Święcenia*, s. 48; D. E. Thornton, *How Useful are Episcopal Ordination Lists*, s. 497.

iz dowiedział się o ordynacji planowanej na kolejne Suche Dni¹⁷⁵. Trudno określić natomiast częstotliwość udzielania święceń przez biskupów pruskich. W XV w. z pewnością wpływały na nią toczone wojny. Wspominałem już przykład Augustyna Wichardi, który opóźnił przyjęcie święceń z powodu sytuacji wojennej¹⁷⁶. Inny kandydat, kanonik warmiński Henryk Schawdel de Alsen, również argumentował w Rzymie, że nie mógł zostać ordynowanym w Prusach z powodu toczonych tam walk¹⁷⁷.

Biskupi mieli możliwość ordynowania kleru również w innych terminach, ale ograniczano ją do święceń niższych, udzielanych niewielkiej liczbie kandydatów¹⁷⁸. Dotyczyło to również tonsury. Z warmińskiego formularza zaświadczenia o jej uzyskaniu wynika, iż niejakiemu Mikołajowi z Elbląga została ona udzielona w niedzielę, choć nie podano konkretnej daty¹⁷⁹. Niektórzy kandydaci do święceń wyższych starali się jednak o papieską zgodę na przystąpienie do ordynacji poza kanonicznymi terminami (*extra tempora*)¹⁸⁰. W 1427 r. wystąpił o nią choćby Jan Bonster, kleryk diecezji warmińskiej i wikariusz kościoła Najświętszej Marii Panny w Gdańsku, który prosił o możliwość wyświęcenia w niedzielę lub inne święta¹⁸¹. Prośbę o uzyskanie prezbiteratu poza terminem kanonicznym wystosował również Mikołaj Tungen¹⁸². Starał się on o zezwolenie na początku lipca 1467 r., a więc tuż przed swoją elekcją na biskupa warmińskiego, co z pewnością nie pozostawało bez znaczenia¹⁸³. Co istotne, wymienieni duchowni przebywali wówczas w Rzymie. Termin ordynacji ściśle wiązał się tu z jej miejscem. Wielu kandydatów uzyskujących święcenia w Stolicy Apostolskiej było bowiem ordynowanych *extra tempora*, co wynikać mogło z chęci osiągnięcia celu w stosunkowo krótkim czasie¹⁸⁴. Tak było prawdopodobnie w przypadku wspomnianego wyżej Henryka Schawdela, który w 1468 r. przebywał w Wiecznym Mieście z polecenia kapituły warmińskiej. Z jego prośby o uzyskanie święceń w Rzymie, i to poza terminami kanonicznymi, wyraźnie wynika chęć wykorzystania pobytu do uzyskania kolejnych stopni, zapewne w kontekście dalszej kariery w kapitule¹⁸⁵.

Średniowieczni biskupi udzielali święceń nie tylko w kościele katedralnym, ale także, a może przede wszystkim, w innych świątyniach¹⁸⁶. Również w tej kwestii

¹⁷⁵ CDW II, nr 306/26: *Ex insinuacione vendita intellexi, vos vendite velle in proximis quatuor temporibus annuente divina gracia ordines celebrare.*

¹⁷⁶ BP VI, nr 1097.

¹⁷⁷ BP VII, nr 522.

¹⁷⁸ A. Gąsiorowski, *Święcenia*, s. 81, 85.

¹⁷⁹ CDW II, nr 306/17 (IV 1345).

¹⁸⁰ S. Jujeczka, *Wstęp*, s. 61.

¹⁸¹ BP IV, nr 1925 (23 III 1427).

¹⁸² BP VII, nr 449 (7 VII 1467).

¹⁸³ T. Borawska, Tungen Mikołaj, w: *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej*, Olsztyn 1996, s. 257-258; *Poczet biskupów warmińskich*, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2008, s. 79-88.

¹⁸⁴ K. Salonen, J. Hanska, *Entering*, s. 177.

¹⁸⁵ BP VII, nr 522. T. Borawska, Schaudel (Schawdel) Henryk, w: *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej*, s. 215.

¹⁸⁶ A. Gąsiorowski, *Święcenia*, s. 86-87; K. Kaczmarek, *Święcenia duchowieństwa w diecezji gnieźnieńskiej*, s. 44-45.

pruscy ordynariusze nie odbiegali od stosowanych powszechnie praktyk. Analiza danych zestawionych w tabeli 1 pozwala stwierdzić, że zwykłymi miejscami ordynowania duchowieństwa były w Prusach rezydencje biskupie¹⁸⁷. Źródła wspominają częściej ogólnie o zamkach, ale należy zakładać, że ceremonie odbywały się w tamtejszych kaplicach¹⁸⁸. Ordynariusze święcili więc w miejscu swego rezydowania, a zatem warmińscy głównie w Lidzbarku (niem. Heilsberg), sambijscy – w Rybakach (niem. Fischhausen), pomezkańscy – w Prabutach (niem. Riesenburg), a chełmińscy – w Wąbrzeźnie (niem. Briesen) i Lubawie (niem. Löbau)¹⁸⁹. Warto zwrócić uwagę na formularz zaświadczenia o niższych święceniach, w którym znalazły się trzy alternatywne miejsca udzielania ordynacji przez biskupów chełmińskich: kaplica zamku w Wąbrzeźnie, kościół parafialny w Lubawie i katedra chełmińska¹⁹⁰. Porównując natomiast miejsca i terminy święceń, można zauważyć, że w Wielką Sobotę najczęściej wyświęcano w stolicach diecezji. Było to zapewne podyktowane obowiązkową obecnością ordynariusza przy katedrze w związku uroczystościami wielkanocnymi¹⁹¹.

Problem terminów i miejsc udzielania święceń znakomicie ilustruje list, który 2 III 1520 r. skierował do wielkiego mistrza biskup sambijski Jerzy von Polentz. Ordynariusz usprawiedliwiał się w nim, że przed niedzielą nie może przybyć do Królewca (niem. Königsberg), ponieważ na najbliższą sobotę zapowiedział udzielanie wyższych święceń na zamku w Rybakach¹⁹². Zwrócił nawet uwagę, że chce dostosować się do właściwego terminu ordynacji, którym nie powinien być dzień inny niż sobota suchedniowa (*keyner anderen zceyth dann uff die quatember in maioribus ordinibus will gethann seynn*). Ceremonia miała odbyć się zatem 3 marca, kiedy wypadała sobota *Intret*. Biskup ogłosił termin z wyprzedzeniem, w związku z czym nie mógł go odwołać. Kandydaci z całą pewnością znajdowali się już bowiem na miejscu i przechodzili procedurę egzaminacyjną.

Niewykluczone, że święcenia niższe kandydaci przyjmowali czasem jednego dnia, choć zabraniały tego normy kanoniczne. Trudno stwierdzić to jednak w sposób jednoznaczny¹⁹³. Mógłby wskazywać na to fakt, że w wykazach wyświęconych, również pomezkańskim, spośród przyjmujących niższe święcenia wpisywano głównie akolitów¹⁹⁴. Łączenie święceń w diecezjach pruskich sugerują też formularze zaświadczeń, w których wspomina się o uzyskaniu wszystkich *ordines minores* w ramach jednej uroczystości¹⁹⁵.

¹⁸⁷ Tamże, s. 44.

¹⁸⁸ Formularz zaświadczenia o święceniach subdiakonatu zawiera wzmiankę o ordynacji w kaplicy zamku biskupiego („Formularz z Uppsali”, nr 172).

¹⁸⁹ O święceniach w rezydencjach zob. M. J a r z e b o w s k i, *Die Residenzen der Preussischen Bischöfe bis 1525*, Toruń 2007, s. 289.

¹⁹⁰ „Formularz z Uppsali”, nr 140.

¹⁹¹ A. G ą s i o r o w s k i, *Święcenia*, s. 87.

¹⁹² GStAPK, XX. Hauptabteilung, Odernsbrieffarchiv, nr 23297; M. J a r z e b o w s k i, *Die Residenzen*, s. 289.

¹⁹³ V. D a v i s, *Clergy*, s. 12, 14.

¹⁹⁴ K. K a c z m a r e k, *Święcenia duchowieństwa w diecezji gnieźnieńskiej*, s. 31-32; por. A. G ą s i o r o w s k i, *Święcenia*, s. 82.

¹⁹⁵ „Formularz z Uppsali”, nr 173, 281 (*ad omnes minoris ordines*), 292 (*in acolitum et ad alios minores ordines*), 354. Por. przykład Jana Lindenera, który otrzymał wszystkie świę-

W niektórych wzorach zaświadczeń pojawia się tam również tonsura, ustawiona w jednym szeregu z ostiariatem, lektoratem, egzorcystatem i akolitem¹⁹⁶. Może wskazywać to na udzielanie jej w Prusach łącznie z tymi święczeniami.

Tabela 1. Terminy i miejsca święceń duchowieństwa przez biskupów pruskich¹⁹⁷

Termin	Diecezja	Biskup	Miejsce	Źródło
17 III 1358 (sobota <i>Sicientes</i>)	warمیńska	Jan Stryprock	zamek w Lidzbarku	CDW II, nr 306/6
21 IX 1392 (sobota <i>Venite adoremus</i>)	sambijska	Henryk Kuwal	zamek w Rybakach	„Formularz z Uppsali”, nr 354
18 IV 1394 (Wielka Sobota) ¹⁹⁸	sambijska	Henryk Kuwal	zamek w Rybakach	„Formularz z Uppsali”, nr 315
19 IX 1394 (sobota <i>Venite adoremus</i>)	sambijska	Henryk Kuwal	zamek w Rybakach	„Formularz z Uppsali”, nr 315
19 XII 1394 (sobota <i>Veni et ostende</i>)	sambijska	Henryk Kuwal	zamek w Rybakach	„Formularz z Uppsali”, nr 315
22 II 1399 (sobota <i>Intret</i>)	pomeząńska	Jan I Mönch	zamek w Prabutach	„Formularz z Uppsali”, nr 348
15 III 1399 (sobota <i>Sicientes</i>)	pomeząńska	Jan I Mönch	zamek w Prabutach	„Formularz z Uppsali”, nr 348
29 III 1399 (Wielka Sobota) ¹⁹⁹	pomeząńska	Jan I Mönch	katedra w Kwidzynie	„Formularz z Uppsali”, nr 348
12 VI 1400 (sobota <i>Caritas</i>)	warمیńska	Henryk Sorbom	bd.	„Formularz z Uppsali”, nr 292
26 III 1407 (Wielka Sobota)	pomeząńska	Jan I Mönch	katedra w Kwidzynie	P. Panske, Świadećstwo, s. 99-100
10 III 1408 (sobota <i>Intret</i>)	chełمیńska	Arnold Stapel	kaplica zamkowa w Wąbrzeźnie, kościół parafialny w Lubawie, katedra w Chełمیży	„Formularz z Uppsali”, nr 140
19 XII 1411 (sobota <i>Veni et ostende</i>)	chełمیńska	Arnold Stapel	kaplica zamkowa w Wąbrzeźnie	„Formularz z Uppsali”, nr 173

cenia niższe w Gdańsku w święto Wniebowstąpienia Pańskiego 1515 r. (Gdańsk, Archiwum Państwowe, 300D/44, nr 257).

¹⁹⁶ „Formularz z Uppsali”, nr 140, 173.

¹⁹⁷ Tabela opiera się w większości na wzmiankach z formularzy dokumentów. W związku z tym wprowadzono do niej oddzielnie alternatywne terminy, które pojawiają się w niektórych wzorach dokumentów. Nie uwzględniono natomiast datacji niepewnych.

¹⁹⁸ Wydawca datuje te święcenia na 25 IV, ale *sabbatum sancte Pasche* to z pewnością Wielka Sobota. Zob. uwagi A. Gąsiorowskiego, Święcenia, s. 84-85.

¹⁹⁹ Zob. przyp. poprzedni.

Termin	Diecezja	Biskup	Miejsce	Źródło
23 XII 1413 (sobota <i>Veni et ostende</i>)	chełmińska	Arnold Stapel	kaplica zamkowa w Wąbrzeźnie	„Formularz z Uppsali”, nr 170, 171
17 III 1431 (sobota <i>Sicientes</i>)	chełmińska	Jan Marienau	kaplica zamkowa w Lubawie	Toruń, Archiwum Państwowe, Kat. I, nr 857
7 III 1433 (sobota <i>Intret</i>)	pomezańska	Jan III Mewe	zamek w Prabutach	„Formularz z Uppsali”, nr 283
28 III 1433 (sobota <i>Sicientes</i>)	pomezańska	Jan III Mewe	zamek w Prabutach	„Formularz z Uppsali”, nr 283
11 IV 1433 (Wielka Sobota)	pomezańska	Jan III Mewe	katedra w Kwidzynie	„Formularz z Uppsali”, nr 283
6 VI 1433 (sobota <i>Caritas</i>)	sambijska	Michał Junge	kaplica zamkowa w Rybakach	„Formularz z Uppsali”, nr 281
21 V 1440 (sobota <i>Caritas</i>)	warmińska	Franciszek Kuhschmalz	kaplica zamkowa w Lidzbarku	Urkunden-Funde und Briefe, s. 657
23 XII 1480 (sobota <i>Veni et ostende</i>)	pomezańska	Jan IV Kierstani	bd.	Aneks VI
17 III 1481 (sobota <i>Intret</i>)	pomezańska	Jan IV Kierstani	bd.	Aneks VI
7 IV 1481 (sobota <i>Sicientes</i>)	pomezańska	Jan IV Kierstani	bd.	Aneks VI
28 V 1491 (sobota <i>Caritas</i>)	warmińska	Łukasz Watzenrode	zamek w Lidzbarku	GStAPK, Perg. Urk., Schiebl. LI, Nr. 75
3 III 1520 (sobota <i>Intret</i>) ²⁰⁰	sambijska	Jerzy von Polentz	zamek w Rybakach	GStAPK, Ordensbriefarchiv, nr 23297

Dla uzyskiwania kolejnych *ordines maiores* przewidziane były natomiast odstępy czasowe, tzw. interstycje²⁰¹. Między akolitem a subdiakonatem powinien upłynąć rok, między kolejnymi stopniami – trzy miesiące²⁰². W praktyce zasady te nie były jednak przestrzegane²⁰³. Okres uzyskania pełnej sekwencji święceń mogą obrazować dwa zachowane formularze zaświadczeń notujące terminy osiągnięcia poszczególnych stopni. Kleryk miał uzyskać subdiakoniat na wiosenne Suche Dni, diakonat w sobotę *Sicientes*, prezbiterat zaś dwa tygodnie później, w Wielką Sobotę²⁰⁴. Otrzymał wszystkie święcenia wyższe w kolejnych następujących po sobie terminach kanonicznych. Formularzowy charakter informacji nie uprawnia do uogólnień, sugeruje jednak, że nie mamy do czynienia z sytuacją wyjątkową. Jak zobaczymy niżej, krótki odstęp czasowy między kolejnymi stopniami poświadcza też pomezański

²⁰⁰ Zob. wyżej, przyp. 192, a także M. J a r z e b o w s k i, Die Residenz, s. 289.

²⁰¹ B. Z u b e r t, Interstycja, w: Encyklopedia katolicka, t. VII, Lublin 1997, kol. 392.

²⁰² V. D a v i s, Clergy, s. 12-13,

²⁰³ A. B o r e k, Święcenia, s. 47, przyp. 14.

²⁰⁴ „Formularz z Uppsali”, nr 283, 348. Zob. tabela 1.

wykaz wyświęconych. Zastanawiające jest natomiast zaświadczenie o wyższych święceniach Bartłomieja Ryngeszkröla. Zdaje się wynikać z niego, że otrzymał on subdiakoniat, diakonat i prezbiterat jednego dnia, 28 V 1491 r., na który datowany jest dokument²⁰⁵. Bardzo możliwe jednak, że data ta odnosi się do ostatnich święceń, a pozostałe dwa stopnie uzyskał niedługo wcześniej, w poprzedzających terminach kanonicznych: w Wielką Sobotę (2 kwietnia) mógł zostać diakonem, a w sobotę *Sicientes* (19 marca) subdiakonem²⁰⁶. Krótkie odstępy między kolejnymi święczeniami nie były pruską specyfiką²⁰⁷.

4. Rytuał(y) przejścia

Istotną częścią ceremoniału święceń było rytualne przekazywanie przedmiotów, symbolizujących stopień, na jaki duchowny był ordynowany. Wręczanie takich insygniów stanowiło stary i bardzo trwały element kościelnego rytu święceń²⁰⁸. Wspominali o nim Hugon od Świętego Wiktora²⁰⁹ czy Piotr Lombard²¹⁰, znajdziemy go także w średniowiecznych pontyfikałach²¹¹. Nowy ostiariusz otrzymywał klucze do kościoła, lektor – lekcjonarz, egzorcysta – księgę egzorcyzmów, akolita zaś – lichtarz ze świecą i ampułkę. Z kolei podczas święceń subdiaconatu biskupi przekazywali ordynowanym pusty kielich i patenę, a także akwamanile z ręcznikiem. Nowym diakonom nakładano stulę oraz wręczano ewangeliarz. Od tego stopnia ordynacja następowała również przez gest nałożenia biskupich rąk, włączający do służby duchownej, choć jeszcze nie kapłaństwa (*ad ministerium non ad sacerdotium*). Święcenia prezbiterów wiązały się z kolei z namaszczeniem ich rąk, nałożeniem stuli oraz przekazaniem kielicha z winem i pateny z hostią. Przedmioty te były rytualną reprezentacją funkcji, włączały do grona osób ordynowanych na konkretny stopień.

Księga formularzowa biskupstw pruskich zawiera interesujący opis rytualnej degradacji i depozycji duchownego, odpowiadającej odwrotności tego rytuału. Dotyczy on akolity Marcina z Golubia (niem. Gollub) w diecezji chełmińskiej i pochodzi z 1412 r.²¹² Duchowny publicznie stanąć miał przed sądem, wyposażony w przedmioty identyfikowane z jego stopniem: w jednej dłoni trzymać antyfonarz, w drugiej lekcjonarz i księgę egzorcyzmów, a na ramieniu mieć klucze do kościoła; winien też mieć świecznik i naczynia liturgiczne. Przedmioty te miały mu być kolejno odbierane: najpierw ampułka i świecznik, powiązane z akoliatem, następnie księga egzorcyzmów, symbolizująca egzorcystat, lekcjonarz, oznaczający lektorat, wreszcie klucze, symbolizujące ostiariat. Kolejnym utraconym przedmiotem był antyfonarz,

²⁰⁵ GStAPK, Perg. Urk., Schiebl. LI, Nr. 75; wydanie: Urkunden-Funde, s. 564.

²⁰⁶ Wystawiano niekiedy jedno zaświadczenie dotyczące wszystkich stopni święceń wyższych (np. K. K a c z m a r e k, Nieznane świadectwa święceń, s. 118-119).

²⁰⁷ A. G a s i o r o w s k i, Święcenia, s. 96-97; A. B o r e k, Święcenia, s. 66-67.

²⁰⁸ E. G ó r s k i, Święcenia, s. 20 n.; V. D a v i s, Clergy, s. 7, 8-9.

²⁰⁹ Hugonis de Sancto Victore De sacramentis, s. 345 n.

²¹⁰ Piotr Lombard, Cztery księgi sentencji, s. 439 n.

²¹¹ Pontyfikał krakowski z XI wieku, wyd. Z. Obertyński, Lublin 1977, s. 72-88; Pontyfikał płocki z XII wieku, opr. A. Podleś, Płock 1986, s. 88-94. Zob. też analizę pontyfikału Albrechta von Sternberg: E. D o l e ž a l o v á, Svěcenci, s. 43-48.

²¹² „Formularz z Uppsali”, nr 250, a także 251 i 252.

odnoszący się do funkcji kantora²¹³. Przedmioty odbierane podczas rytuału wyłączenia ze wspólnoty kleryckiej niosły za sobą ładunek symboliczny²¹⁴. Reprezentowały bowiem funkcje związane w tradycji Kościoła z posiadaniem konkretnego stopnia święceń. Ostiariusz miał strzec drzwi kościelnych, lektor – odczytywać Pismo Święte, egzorcysta – dokonywać egzorcyzmów, akolita zaś – pełnić funkcję pomocniczą w stosunku do kapłana²¹⁵. Co bardzo istotne, omawiany rytuał stanowił odwrócenie ceremoniału przyjmowania święceń²¹⁶.

Analiza święceń z perspektywy rytualnej skłania do spojrzenia na ceremonię ordynacji w optyce obrzędu przejścia. W swoim klasycznym studium na ten temat Arnold van Gennep tylko pokrótce odniósł się do zagadnienia święceń duchowieństwa katolickiego. Dostrzegał w nich jednak charakterystyczne cechy tych obrzędów, a więc rytuały wyłączenia, okresu przejściowego i włączenia. Za centralny punkt uznawał jednak tonsurę, mającą w jego opinii charakter definitywny oraz łączący w sobie rytuał wyłączenia i włączenia²¹⁷. Do koncepcji antropologa odniosła się w swoich rozważaniach o święceń Pat Cullum. Badaczka uznała, że mamy do czynienia raczej z serią „obrzędów przejścia”, rozłożonych w czasie. Stwierdziła jednak również, że proces ordynacji jako całość można rozumieć w schemacie Gennepa. Tonsura wyłączała by wówczas z życia świeckiego, czas między nią a prezbiteratem stanowiłby zaś okres przejściowy. W tym czasie mogło nastąpić ponowne włączenie do świeckich bądź dalsze przejście w kierunku kapłaństwa²¹⁸.

Rozważając święcenia jako „obrzęd(y) przejścia”, musimy mieć jednak świadomość, że cały cykl tych rytuałów odbywał się w czasie, kiedy kandydat przynależał już do duchowieństwa. Już tonsura stanowiła wszak znak członkostwa we wspólnocie kleryckiej²¹⁹. Okres między jej przyjęciem a prezbiteratem nie był więc „przejściowy” między stanem świeckim a duchownym, był taki wyłącznie w odniesieniu do rozróżnienia między klerykiem i kapłanem. Zdecydowana zmiana sytuacji duchownego, zarówno liturgicznej, jak i społecznej, polegała natomiast na przejściu między akolitem a subdiakonatem. W nim też należałoby widzieć kluczowy moment rozbudowanych „obrzędów przejścia” ordynowanych. Wyrażało się to choćby w problemie celibatu, który obowiązywał posiadaczy wyższych święceń (majorystów)²²⁰. Przypominała o tym instrukcja wizytacyjna z diecezji sambijskiej, która w przedsynodalnym inkwizytorium dla laików stawiała pytanie o posiadaczy

²¹³ Por. E. Doležalová, Svěcenci, s. 44.

²¹⁴ Analogiczny opis degradacji i depozycji duchownego z 1401 r. zachował się w Anglii. Dotyczył on jednak kapłana, w związku z czym zestaw odbieranych przedmiotów poszerzono o naczynia liturgiczne, ewangeliarz, stułę, albę i manipularz (V. Davis, Clergy, s. 9-10).

²¹⁵ E. Rittner, Prawo, t. I, s. 91.

²¹⁶ R. Biskup, Tzw. „Formularz z Uppsali”, s. 38-39, który błędnie uznał opis za odwrócenie ceremonii przejścia prebendy.

²¹⁷ A. van Gennep, Obrzędy przejścia, Warszawa 2006, s. 119-120.

²¹⁸ P. H. Cullum, Boy/man into clerk/priest: the making of the late medieval clergy, w: Rites of Passage. Cultures of Transition in the Fourteenth Century, York 2004, s. 53.

²¹⁹ Hugo od Świętego Wiktora traktował tonsurę jako *signaculum clerici* (Hugonis de Sancto Victore sacramentis, s. 343).

²²⁰ A. Borek, Święcenia, s. 47.

wyższych święceń, którzy żyliby z kobietami²²¹. Duchownym wyższych święceń (*in sacris constituti*) statuty warmińskie (1449, 1497) i pomezzańskie (1480) zabraniały publicznego pokazywania się z kobietami²²². Również ryskie statuty prowincjalne (1428), choć nakazywały czystość wszystkim członkom kleru, w sposób szczególnie formułowały zakaz konkubinatu od subdiakonów wzwyż²²³. Majorystom przypisano również szczególne obowiązki. W sambijskiej instrukcji wizytacyjnej dotyczącej kleru znalazło się pytanie o duchownych nieodmawiających godzin kanonicznych. Obowiązek ten wyraźnie odniesiono do posiadaczy wyższych święceń (*in sacris ordinibus constituti*)²²⁴. Po przyjęciu subdiakonatu nie było już powrotu do życia świeckiego. Inne pytanie instrukcji wizytacyjnej dotyczyło duchownych od tego stopnia i wyżej, którzy porzucili stan duchowny²²⁵. Posiadacze wyższych święceń nie powinni też mieć się świeckich zajęć, mieli zaś stosownie się ubierać i nosić tonsurę²²⁶. To jej przyjęcie stanowiło moment przejścia między laikatem a wspólnotą kleryczną, ale utrwał ją dopiero subdiakoniat.

Z rytualnego punktu widzenia święcenia były procesem, swego rodzaju ciągiem połączonych, symbolicznie spójnych obrzędów. Cykl ten mógł trwać krótko, nawet kilka miesięcy, bądź rozciągać się na lata. Nie miał jednocześnie charakteru w pełni linearnego, przewidywał bowiem rezygnację z kolejnych jego etapów i powrót do życia świeckiego. Pełną sekwencję tego rytuału (rytuałów) otwierała tonsura, zamykała natomiast uroczysta uczta po odprawieniu pierwszej mszy przez nowego prezbitera. Ta ostatnia, choć nie mieściła się w oficjalnej obrzędowości kościelnej, przynależała – moim zdaniem – do porządku rytualnego²²⁷. Była konsekwencją publicznego i wspólnotowego włączania do kleru, które zawsze odbywało się w obecności innych duchownych²²⁸. O zwyczaju tym wspomniano w statutach ryskich z 1428 r. Ustawodawcy, uznając go za niestosowny, zabronili organizowania takich uroczystości w ciągu dwóch tygodni od prymicji²²⁹. O sile rytuału świadczy jednak wzmianka ze statutów z 1437 r., gdzie stwierdzono wprost łamanie zakazu przez wielu nowych kapłanów. Ta powszechność omijania przepisu skłoniła ustawodawców do złagodzenia kary: przewidziana za jego złamanie suspensa miała odtąd nie następować automatycznie, ale być orzekana przez ordynariusza²³⁰. W podobnym kontekście możemy odczytać zakaz, jaki pod adresem bractw kapłańskich sformułowano w statutach

²²¹ OF 270, k. 131r: *Item si qui sint in subdiaconos aut ultra ordinati facient cum mulieribus tamquam legitime coniugati.*

²²² Constitutiones synodales, kol. 19, 32, 288.

²²³ Tamże, kol. 314.

²²⁴ M. S u m o w s k i, Wzorzec, s. 211 (II/5).

²²⁵ H. F. J a c o b s o n, Geschichte, nr 77, s. (260); M. S u m o w s k i, Wzorzec, s. 210 (I/32), 213 (II/20).

²²⁶ H. F. J a c o b s o n, Geschichte, nr 77, s. (260); M. S u m o w s k i, Wzorzec, s. 210 (I/33), 213 (II/23).

²²⁷ P. C u l l u m, Boy/man, s. 65, za ostatni etap rytuału skłonna była uznawać objęcie prebendy *cum cura*.

²²⁸ O uroczystościach o charakterze „weselnym”, odbywających się po odprawieniu pierwszej mszy, wspominał również A. v a n G e n n e p, Obrzędy, s. 119-120.

²²⁹ Constitutiones synodales, kol. 322; Statuty synodalne, s. 290.

²³⁰ Constitutiones synodales, kol. 360; Statuty synodalne, s. 326-327.

z 1427 r. Zabroniono wówczas zbierania datków do kielichów mszalnych w trakcie odprawiania pierwszej mszy, zapewne przez nowego kapłana²³¹. Ciąg rytuałów włączających do wspólnoty kapłańskiej miał tu wspólnotowy wyraz, odbywał się bowiem w asystencji innych duchownych, zrzeszonych w bractwie.

5. Dokumentacja święceń

Procesowi święceń towarzyszył nieustanny obieg dokumentów²³². Warto odrębnie zwrócić uwagę na ten aspekt. Jak wspominałem wyżej, w procedurze egzaminacyjnej sprawdzano posiadane przez kandydata prowizje, dymisoria i formaty. O pierwszych dwóch była już mowa. Równie ważne były formaty, poświadczające dotychczasowe święcenia i konieczne dla przyjmowania ich kolejnych stopni. W dokumentach tych znajdują się wzmianki wskazujące na konieczność ich posiadania jako wymogu przyjmowania kolejnych święceń²³³. Dokumenty te duchowni otrzymywali prawdopodobnie po ceremonii. Wskazują na to formaty datowane dniem ordynacji²³⁴. Być może nie wystawiano ich jednak dla każdego wyświęconego. W jednym z formularzy warmińskich została zawarta informacja, że w archidiecezji ryskiej nie było zwyczaju dokumentowego poświadczania tonsury i święceń niższych²³⁵. Niewykluczone, że niektórzy duchowni uzyskiwali formaty od stopnia akolity²³⁶. Być może miało to związek ze wspomnianym wyżej, kluczowym dla pozostania w stanie duchownym, momentem przejścia między święceniami niższymi a wyższymi. Stąd wynikać mogło znaczenie dokumentowego poświadczenia akolituatu. Według wzoru zaświadczenia dla pewnego duchownego diecezji sambijskiej otrzymał on od biskupa wszystkie święcenia niższe, przez zaniedbanie nie odebrał jednak wówczas stosownego dokumentu²³⁷. Z tego samego powodu biskup pomezanski poświadczał w 1419 r. niższe święcenia Jana Rotheri akolity swej diecezji²³⁸. Inny duchowny, Jan Roghusen, poprosił biskupa warmińskiego o wystawienie duplikatu zaświadczenia o jego akoliticie,

²³¹ Constitutiones synodales, kol. 302; Statuty synodalne, s. 273.

²³² A. Borek, Święcenia, s. 48.

²³³ Aneks IV: *ne igitur ipse in receptione aliorum ordinum valeat imposterum impedire*; „Formularz z Uppsali”, nr 281: *ne igitur ipse in receptione aliorum ordinum valeat impedire*.

²³⁴ Zob. np. formaty Grzegorza von Bischofswerder z 1407 (P. Panske, Świadectwo, s. 99-100), Jana Hermani z 1431 (Aneks V), Jakuba Setelera z 1440 (Urkunden-Funde und Briefe, s. 657) czy Bartłomieja Ryngeszkoła z 1491 r. (GStAPK, Perg. Urk., Schiebl. LI, Nr. 75; wydanie: Urkunden-Funde, s. 564). Również w formularzach zaświadczeń datacja zgadza się z podanym w nich terminem święceń („Formularz z Uppsali”, nr 170, 171). Podobnie było w przypadku Jana Runawa, wyświęconego na prezbitera w Gnieźnie w Wielką Sobotę 1466 r. (Gdańsk, Archiwum Państwowe, 300D/70, nr 109). Por. wystawione 18 V 1515 r. zaświadczenie o przyjętych dzień wcześniej święceniach niższych Jana Lindenera (Gdańsk, Archiwum Państwowe, 300D/44, nr 257). Zob. też K. Kaczmarek, Cztery świadectwa, s. 12-13, 17-19.

²³⁵ CDW II, nr 306/17: *secundum morem et obseruanciam Rigensis prouincie super tonsure aut minorum clericorum ordinum receptione formate seu litere dari non consueverint*.

²³⁶ K. Kaczmarek, Nieznane świadectwa święceń, s. 112, zakładał, że zaświadczenia wystawiano na życzenie duchownych.

²³⁷ „Formularz z Uppsali”, nr 281: *litteras per negligetiam pro tunc non accepit*.

²³⁸ Aneks IV.

ponieważ stracił je w pożarze²³⁹. Święcenia duchownego odbyły się w 1400, duplikat zaś datowano na 1426 r. Znamy również poświadczenia święceń prezbyteratu²⁴⁰.

W stosowanych w Prusach instrukcjach wizytacyjnych znalazło się wskazanie, aby przebywający na parafiach duchowni okazywali podczas wizytacji świadectwa swoich święceń²⁴¹. Duchowni z innych diecezji powinni przedstawić ponadto pisma przyjmujące od miejscowego biskupa (*litteras receptorias*). W tym kontekście szczególnego znaczenia nabierały formaty w połączeniu z dymisoriami. Dobrze ilustruje to pomezkański wzór pisma dla prezbytera, który stracił w pożarze świadectwo święceń, a także zezwolenie na sprawowanie posługi na terenie innych diecezji. Ponieważ zaś podróżował w związku z pełnionymi przez siebie obowiązkami, obawiał się, że brak stosownych dokumentów może wystawić go na oskarżenia²⁴². Cytowane instrukcje wizytacyjne polecały denuncjowanie plebanów, którzy przyjmowaliby u siebie wikariuszy, których obyczajów i święceń nie byłoby pewni²⁴³. W 1471 r. gdański konsystorz zabronił duchownemu Grzegorzowi odprawiania mszy i głoszenia kazań, póki nie przedstawi dowodu swoich święceń²⁴⁴. Formaty były tym samym bardzo istotne dla prezbyterów działających poza macierzystym biskupstwem. Dokument wystawiony dla Bartłomieja Ryngeszkróla w 1491 r. jednocześnie potwierdzał jego święcenia i zezwalał mu na sprawowanie posług poza diecezją warmińską²⁴⁵.

Duża liczba funkcjonujących format i potrzeba wystawiania ich duplikatów powodowały konieczność wypracowania narzędzi ich kontroli i weryfikacji. Jan Rotheri w 1419 r. otrzymał zaświadczenie o niższych święceniach (którego nie odebrał po ceremonii) na podstawie zeznań świadków²⁴⁶. Z całą pewnością w Prusach prowadzono jednak również rejestry ordynowanych. Pomezkański formularz duplikatu świadectwa święceń, zapewne z czasów biskupa Jana Rymana (1409-1417), wspomina o wykazach tego ordynariusza oraz jego poprzednika (*register noster vel antecessoris nostri*)²⁴⁷. W diecezji tej prawdopodobnie prowadzono zatem rejestry co najmniej od czasów Jana Möncha (1377-1409). Na podstawie takiej listy w 1426 r. wystawiono też nowe świadectwo święceń dla Jana Roghusena z diecezji warmińskiej²⁴⁸. Został on ordynowany w 1400 r. przez biskupa Henryka Sorboma (1373-1401), co dowodzi prowadzenia warmińskich rejestrów w czasach tego ordynariusza. O wykazach

²³⁹ „Formularz z Uppsali”, nr 292.

²⁴⁰ GStAPK, Perg. Urk., Schiebl. LI, Nr. 75 (wydanie: Urkunden-Funde, s. 564); Aneks V; CDW II, nr 306/6.

²⁴¹ H. F. J a c o b s o n, Geschichte, nr 77, s. (258)-(259); M. S u m o w s k i, Wzorzec duchownego, s. 208.

²⁴² Aneks I B.

²⁴³ H. F. J a c o b s o n, Geschichte, nr 77, s. (260)-(261); M. S u m o w s k i, Wzorzec, s. 210 (I 34), 213 (II 24).

²⁴⁴ Acta capitulorum nec non iudiciorum ecclesiasticorum selecta, wyd. B. Ulanowski, t. III, Kraków 1908, nr 883.

²⁴⁵ GStAPK, Perg. Urk., Schiebl. LI, Nr. 75; wydanie: Urkunden-Funde, s. 564: *Indulgen(tes) sibi, ut extra dyocesim nostram officium omnium predictorum ordinum, dum canonicum non interuenerit impedimentum, possit exercere.*

²⁴⁶ Aneks IV.

²⁴⁷ Aneks I B.

²⁴⁸ „Formularz z Uppsali”, nr 292.

wyświęconych, użytkowanych w diecezji chełmińskiej, wspomniał z kolei w suplice do papieża z 1430 r. Erazm de Frankenaw. Duchowny posiadający jedynie niższe święcenia nie mógł ich udowodnić, ponieważ zmarł udzielający mu ich ordynariusz, rejestry wyświęconych zaś uległy zniszczeniu w czasie wojny²⁴⁹. Częściowe zniszczenie chełmińskiej katedry nastąpiło w 1422 r.²⁵⁰, a ówczesnym biskupem był Jan Marienau (1416-1457). Chełmińskie rejestry możemy zatem datować co najmniej od czasów jego poprzednika, Arnolda Stapela (1402-1416)²⁵¹. W suplice Erazma wskazano, że to na podstawie takich spisów wystawiano duplikaty format (*registra ordinarii, in quibus nomina ordinatorum registrabantur, formatae enim eo tunc ibidem de hoc ordine non dabantur*). Wykazy ordynowanych były zatem istotne nie tylko w kontekście samej ceremonii, kiedy zgodnie z nimi wywoływano kandydatów, ale przede wszystkim służyły również później²⁵². Tego rodzaju materiałów do naszych czasów dotrwało jednak niewiele, nie tylko jeżeli chodzi o diecezje pruskie. Dla porównania, najwcześniejsze zachowane wykazy z diecezji polskich pochodzą z II połowy XV w. (archidiecezja gnieźnieńska 1482-1493 i diecezja włocławska 1496-1511)²⁵³.

Późnośredniowieczne rejestry wyświęconych często nie przybierały postaci odrębnych ksiąg, ale były wpisywane do akt czynności biskupich²⁵⁴. Nie umieszczano w nich danych o niższych święceniach, poza akolitem. Zapewne z tego powodu w warmińskim formularzu zaświadczenia o uzyskaniu tonsury powoływano się na pamięć, nie spis²⁵⁵. Wpisy do rejestru, sporządzane na podstawie wcześniejszych notatek²⁵⁶, informowały o stopniu, na który wyświęcony został duchowny, jego personaliach, miejscu pochodzenia i diecezji, „tytuł” do święceń, czasem też o przedstawionych dymisoriach²⁵⁷. Mimo tej ograniczonej liczby danych, stanowią znakomitą podstawę do badań nad klerem.

IV. POMEZAŃSKI WYKAZ WYŚWIĘCONYCH

Wśród omawianej dokumentacji szczególnie ważny, w obliczu niedostatków źródłowych, jest pomezkański wykaz ordynowanych. Jest on jak dotąd jedynym tego

²⁴⁹ BP IV, nr 2470; o jego suplikach: A. R a d z i m i ń s k i, Biskupstwa, s. 146-147.

²⁵⁰ I. C z a r c i ń s k i, Dzieje Chełmży do połowy XV wieku, w: Dzieje Chełmży, Chełmża 1994, s. 36.

²⁵¹ Zob. A. R a d z i m i ń s k i, Biskupstwa, s. 147, przyp. 44.

²⁵² A. B o r e k, Święcenia, s. 49.

²⁵³ A. G ą s i o r o w s k i, Święcenia, s. 81-82.

²⁵⁴ Niecisłe jest więc określanie tych wykazów „księgami święceń”: A. R a d z i m i ń s k i, Die Kirche, s. 257; „Formularz z Uppsali”, nr 292 (regest). Zob. też A. Ł o s o w s k a, Wykazy, s. 202. Zwracał na to uwagę K. K a c z m a r e k, Święcenia duchowne Łukasza Watzenrode, s. 183; t e n ż e, Święcenia duchowieństwa w diecezji gnieźnieńskiej, s. 14-15. Por. A. R a d z i m i ń s k i, Biskupstwa, s. 147, który na podstawie supliki Erazma de Frankenaw wskazał na wpisywanie rejestrów wyświęconych do akt czynności biskupich. Por. D. E. T h o r n t o n, How Useful are Episcopal Ordination Lists, s. 496-497.

²⁵⁵ CDW II, nr 306/17.

²⁵⁶ Zob. K. K a c z m a r e k, Święcenia duchowieństwa w diecezji gnieźnieńskiej, s. 19-21.

²⁵⁷ A. B o r e k, Święcenia, s. 49, 63 n.; K. K a c z m a r e k, Święcenia duchowieństwa w diecezji gnieźnieńskiej, s. 26-28; por. D. E. T h o r n t o n, How Useful are Episcopal Ordination Lists, s. 498.

typu rejestrem znanym dla średniowiecznych diecezji pruskich²⁵⁸. Lista wyświęconych stanowi obecnie część kopiarza formatu *in quarto*, przechowywanego w Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlin-Dahlem pod sygnaturą Ordensfolianten 61²⁵⁹. Pochodzi on z okresu sprawowania godności biskupa pomezańskiego przez Jana IV Kierstani (1480-1501), stąd określony został w historiografii jako „Merkbuch” tego ordynariusza²⁶⁰. Wpisano do niego instrukcję dla wizytatorów (k. 1r-5v)²⁶¹, tłumaczenie na język niemiecki kanonu soborowego *Omnis utriusque sexus* (k. 6r-6v)²⁶², statuty synodalne pomezańskie z 1480 r. (k. 7v-9r)²⁶³, statuty prowincjalne ryskie z synodów w Rydze z 1428 r. (k. 10r-38v)²⁶⁴ oraz w Elblągu z 1427 r. (k. 39r-41v)²⁶⁵ oraz odpis kanonów pokutnych (k. 42r-43v). Informacje o wyświęconych znajdują się w ostatniej składce (k. 44r-56v), wtórnie dołączonej do kopiarza²⁶⁶. Znajdują się w niej notatki mające być może charakter pomocy kancelaryjnej, zawierającej odpisy odpustów, wprowadzania na parafie, formularze, rozstrzygnięcia sądowe czy spis rachunkowy²⁶⁷. Interesujący nas wykaz wyświęconych wpisano na kartach 46v-47r, 48v-49v oraz 51r-51v. Właściwie mamy tu do czynienia z czterema spisami duchownych ordynowanych w czterech terminach. Nie uszeregowano ich chronologicznie, ponadto są oddzielone innymi wpisami. Sprawia to wrażenie, że wykazy te pełnić mogły rolę brudnopisu, z którego personalia wyświęconych przepisywano później do akt czynności biskupich²⁶⁸. Domysł ten trudno zweryfikować z powodu braków źródłowych. Wobec takiej formy przekazu, nie można jednak wyrokować, czy rejestr uwzględnił wszystkich ordynowanych.

Formularz wpisów był podobny do stosowanego w innych zachowanych wykazach wyświęconych. Brak mu jednak konsekwencji, co może wpisywać się w domniemanie, iż listy duchownych były jedynie notatkami do sporządzenia właściwego wykazu. Przy informacjach dotyczących święceń zakonników nie wpisywano w sposób jasny przynależności konwentualnej²⁶⁹. Nie potwierdzano również zgody przełożonego, co w spisach innych diecezji wyrażano za pomocą frazy *de licentia sui superioris*²⁷⁰. Nie znaczy to jednak, że duchowni takiej zgody nie przedstawiali.

²⁵⁸ Por. K. K a c z m a r e k, Święcenia duchowne Łukasza Watzenrode, s. 183-184.

²⁵⁹ Aneks VI.

²⁶⁰ E. K e l m, Johannes IV, s. 38-39.

²⁶¹ H. F. J a c o b s o n, Geschichte, nr 77, s. (257)-(265).

²⁶² Dokumenty soborów powszechnych, układ i opr. A. Baron, H. Pietras, t. II: 869-1312, Kraków 2003, s. 258-260. Zob. H. F. J a c o b s o n, Geschichte der Quellen, s. 152-153; S. K w i a t k o w s k i, Klimat religijny w diecezji pomezańskiej u schyłku XIV i w pierwszych dziesięcioleciach XV wieku, Toruń 1990, s. 39-40, przyp. 44.

²⁶³ Constitutiones synodales, kol. 287-290; tłum.: Statuty synodalne, s. 261-264.

²⁶⁴ Constitutiones synodales, kol. 307-340; tłum.: Statuty synodalne, s. 276-307.

²⁶⁵ Constitutiones synodales, kol. 301-306; tłum.: Statuty synodalne, s. 272-275.

²⁶⁶ Zob. M. G l a u e r t, Kościoły, klasztory i szpitale między Kwidzynem a Suszem w czasach średniowiecza (do 1525 r.). Przyczynek do topografii sakralnej i prozopografii niższego duchowieństwa w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach, w: Parafie w średniowiecznych Prusach w czasach zakonu niemieckiego od XIII do XVI w., Toruń 2015, s. 78, przyp. 138.

²⁶⁷ E. K e l m, Johannes IV, s. 39.

²⁶⁸ Zob. K. K a c z m a r e k, Święcenia duchowne Łukasza Watzenrode, s. 192; t e n ż e, Święcenia duchowieństwa w diecezji gnieźnieńskiej, s. 19-21.

²⁶⁹ Zob. niżej.

²⁷⁰ K. K a c z m a r e k, Zakonnicy, s. 299; t e n ż e, Święcenia zakonników, s. 140-143.

Analizowane wyżej problemy warto skonfrontować z tym ważnym źródłem. Obejmuje ono spisy ordynowanych pod koniec 1480 (23 XII) oraz w pierwszej połowie 1481 roku (17 III, 7 IV i prawdopodobnie 16 VI). Ponieważ zawarte w nim dane są niepełne, wręcz fragmentaryczne, nie mogą być tym samym statystycznie miarodajne, jak choćby wykazy włocławskie, które posłużyły Arkadiuszowi Borkowi do bardzo szczegółowych analiz liczbowych²⁷¹. Wykaz pomezkański pozwala jednak na dobre zilustrowanie problemu święceń duchownych w Prusach. Zawiera bowiem wpisy z czterech ceremonii święceń, które odbyły się w zbliżonym czasie. Daje to możliwość uchwycenia pewnej ciągłości stosowanych w diecezjach pruskich praktyk.

Wykaz wskazuje, że biskup pomezkański święcił kler w terminach kanonicznych. Pierwsza odnotowana ceremonia odbyła się 23 XII 1480 r., w sobotę *Veni et ostende* (k. 48v). Przy kolejnej, wpisanej zaraz po niej (karta nienumerowana oraz k. 49r-49v), nie zaznaczono daty rocznej. Niemniej dopisek *Intret* sugeruje wyraźnie kolejny termin kanoniczny, sobotę 17 III 1481 r. O tym, że nie mamy do czynienia z kontynuacją poprzedniej listy, przekonuje pojawienie się w obu spisach kilku duchownych, którzy w grudniu 1480 r. otrzymali akolitat, a na kolejnej karcie występują jako ordynowani do subdiakonatu (Jan Sculteti [nr 8], Jerzy Carnificis [nr 13], Kacper Aldehoff [nr 9], Łukasz Newgebawrer [nr 5], Mateusz Gluck [nr 6], Szymon Seberger [nr 2], Walenty Rudiger [nr 7]). Kolejne święcenia odbyły się 7 IV 1481 r., w sobotę *Sicientes* (k. 46v-47r). Niedatowana jest natomiast czwarta, krótka lista wyświęconych. Na podstawie sekwencji święceń jednego z występujących na niej duchownych możemy podać jednak prawdopodobny termin tej ceremonii. Łukasz Arnke (nr 29) uzyskał akolitat 17 III, subdiakoniat zaś 7 IV 1481 r., a w interesującym nas spisie wystąpił już jako ordynowany prezbiter. Należy przypuszczać więc, że diakonat przyjął w Wielką Sobotę (21 IV), a prezbiterat otrzymał w kolejnym terminie kanonicznym, czyli 16 VI 1481 r. (sobota *Caritas Dei*). Na ten dzień należały zatem przypuszczalnie datować tę listę. Datacja jest hipotetyczna, ale wydaje się wielce prawdopodobna. Pomezkański wykaz prezentuje tym samym ciągłość udzielania święceń, co jeszcze bardziej zwiększa jego wartość.

Tabela 2. Liczba święceń udzielonych przez biskupa pomezkańskiego w latach 1480-1481²⁷²

Stopień \ Data	23 XII 1480 <i>Veni et ostende</i>	17 III 1481 <i>Intret</i>	7 IV 1481 <i>Sicientes</i>	16 VI 1481 (?) <i>Caritas</i>	Ogółem
Akolit	14	9	2	2	27
Subdiakon	10	18	2	4	34
Diakon	0	10	21	0	31
Prezbiter	1	1	13	2	17
Ogółem	25	38	38	8	109

²⁷¹ A. B o r e k, *Święcenia*, s. 52 n.

²⁷² Dane opierają się wyłącznie na omawianym wykazie wyświęconych. Z pewnością nie są więc pełne.

Jak widać, między 23 XII 1480 a 16 VI 1481 r. biskup pomezkański miałby udzielić 109 święceń. Z całą pewnością nie jest to jednak pełna liczba. Jeżeli przyjmujemy założenie, że końcowy termin jest prawidłowy, brakuje danych o wyświęconych w Wielką Sobotę (21 IV) 1481 r. Zastanawiają ponadto niskie liczby bądź brak niektórych święceń w poszczególnych terminach. Wyraźnie można dostrzec to w przypadku diakonów i prezbiterów. W liście wyświęconych w sobotę *Veni et ostende* brakuje tych pierwszych i pojawia się tylko jeden kapłan, którego nazwisko zostało w dodatku przekreślone. Być może dane na temat ordynowanych na dwa ostatnie święcenia zostały więc wpisane w innym miejscu. Wpisuje się to w ostrożne przypuszczenie, że mamy do czynienia z brudnopisem, który miał posłużyć do sporządzenia wpisów w księdze czynności biskupich.

Łącznie w wykazie pojawiają się personalia 64 ordynowanych duchownych. Ich święcenia zostały zaprezentowane w tabeli 3. Więcej niż raz odnotowano 31 kandydatów, co pozwala zaobserwować proces ich ordynowania. W przypadku żadnego z nich nie możemy niestety prześledzić pełnej sekwencji święceń. Niemniej spośród 14 akolitów wyświęconych 23 XII 1480 r. aż 7 przyjmowało wyższe stopnie w kolejnych terminach (Jan Sculteti [nr 8], Jerzy Carnificis [nr 13], Kacper Aldehoff [nr 9], Łukasz Newgebawer [nr 5], Mateusz Gluck [nr 6], Szymon Seberger [nr 2], Walenty Rudiger [nr 7]). Pozwala to przypuszczać, że prezbiterami zostali w Wielką Sobotę 21 IV 1481 r. Podobną sekwencję możemy zaobserwować u 6 subdiakonów ordynowanych w grudniu 1480 r. (Ambroży Borchardi [nr 16], Bartłomiej Kretzmer [nr 21], Jakub Becker [nr 18], Jan Kuzmaltcz [nr 15], Jerzy Dreszcher [nr 17], Stanisław Sczychonis [nr 24]). Prezbiterat uzyskali oni 7 IV 1481 r., przystępując do kolejnych święceń zgodnie z następującymi po sobie terminami kanonicznymi. Z przebiegu tego cyklu można wnosić, że akolitami zostać mogli 23 IX 1480 r., w sobotę *Venite adoremus* jesiennych Suchych Dni. W mniejszym zakresie cykl święceń obserwujemy u subdiakonów z 17 III 1481 r., którzy nie zostali odnotowani jako akolici w poprzedzającym terminie, jednakże już 7 kwietnia uzyskali diakonat (Andrzej Girlach [nr 40], Benedykt Bomgard [nr 36], Benedykt Endilbrecht [nr 38], Jakub Brand [nr 43], Jan Keller [nr 46], Jan Tewfel [nr 39], Jerzy Eichener [nr 37], Krzysztof Alberti [nr 44], Piotr Osterreich [nr 41], Piotr Schumacher [nr 45], Wawrzyniec Reper [nr 42]). Być może oni również zostali prezbiterami w nadchodzącą Wielką Sobotę. Z kolei trzech diakonów wyświęconych w marcu, o których nie posiadamy wcześniejszych danych, zostało prezbiterami w pierwszym terminie kwietniowym (Bartłomiej Halpfaffe [nr 49], Jan Petri [nr 48], Mikołaj Michaelis [nr 47]). Posiadamy zatem niepełne dane. Wawrzyniec Sartoris (nr 25), występujący w pierwszym spisie jako ordynowany subdiakon, został wyświęcony na kapłana 7 IV 1481 r. W międzyczasie musiał więc przyjąć diakonat, a jedynym możliwym terminem kanonicznym mógł być 17 marca – w spisie z tej daty jednak się nie pojawił. Duchowny mógł oczywiście uzyskać te święcenia poza diecezją pomezkańską, ale wydaje się to mało prawdopodobne.

Tabela 3. Wyświęceni przez biskupa pomezkańskiego według spisów z lat 1480-1481

Lp.	Nr w wykazie (Aneks VI)	Duchowny	23 XII 1480				17 III 1481				7 IV 1481				16 VI 1481 (?)			
			<i>Veni et ostende</i>				<i>Intret</i>				<i>Sicientes</i>				<i>Caritas</i>			
			A	S	D	P	A	S	D	P	A	S	D	P	A	S	D	P
1	32	Aleksy Pflug					X											
2	16	Ambroży Borchardi	X					X						X				
3	40	Andrzej Girlach					X					X						
4	64	Andrzej OCarm													X			
5	20	Antoni OP		X														
6	11	Augustyn Henne	X															
7	49	Bartłomiej Halpfaffe						X						X				
8	21	Bartłomiej Kretczmer	X					X						X				
9	31	Bartłomiej Persaw					X											
10	36	Benedykt Bomgard						X					X (?) ²⁷³					
11	38	Benedykt Endilbrecht						X					X					
12	60	Franciszek OCarm													X			
13	52	Grzegorz Czomp OP									X							
14	51	Grzegorz Winckeldorff									X							
15	18	Jakub Becker		X				X						X				
16	43	Jakub Brand						X					X					
17	50	Jan Balista OFM								X								
18	14	Jan Freyesleben	X															
19	46	Jan Keller						X					X					
20	15	Jan Kuszmalcz		X				X						X				
21	10	Jan Luther	X										X (?)					
22	48	Jan Petri						X						X				
23	8	Jan Sculteti	X					X					X					
24	39	Jan Tewfel						X					X					
25	37	Jerzy (Grzegorz) Eichener						X					X					
26	13	Jerzy Carnificis	X					X					X					
27	17	Jerzy Dreszcher		X				X						X				
28	55	Jerzy Krumpfusz OP											X					
29	59	Jerzy Lengefeld													X			

²⁷³ Zapisy w wykazie wyświęconych są częściowo uszkodzone wskutek rozdarcia k. 46v. Personalalia niektórych duchownych, wyświęconych na stopień diakonatu 7 IV 1481 r., zostały odtworzone na podstawie występowania ich w sąsiednich spisach, ukazujących sekwencję ich święceń. Domniemanie to zostało opatrzone wątpliwością (?).

Mimo fragmentaryczności danych analizowany wykaz ordynowanych potwierdza, że kolejne stopnie święceń przyjmowane były szybko, najczęściej w kolejnych terminach kanonicznych²⁷⁴. Należy przyrzeć się jednak problemowi przechodzenia od akolitu do wyższych święceń. Na ogólną liczbę 27 duchownych, którzy zostali ordynowani na ostatni stopień święceń niższych, subdiakonatu przyjęło jedynie dziewięciu (Jan Luther [nr 10], Jan Sculteti [nr 8], Jerzy Carnificis [nr 13], Kacper Aldehoff [nr 9], Łukasz Arnke [nr 29], Łukasz Newgebawer [nr 5], Mateusz Gluck [nr 6], Szymon Seberger [nr 2], Walenty Rudiger [nr 7]). Z kolei wśród 34 subdiakonów wyższe stopnie uzyskało aż 27 duchownych. Dodać jednak trzeba, że 2 z owych akolitów (nr 59, 60) oraz 4 subdiakonów (nr 61, 62, 63, 64) przyjęło swoje święcenia w ostatnim odnotowanym terminie, co uniemożliwia sprawdzenie ich dalszych losów. W przypadku pozostałych także trudno wyrokować na podstawie niepełnych danych. Niemniej liczby te mogą wskazywać na pewne tendencje. O ile po akoliticie wielu duchownych mogło rezygnować z przyjmowania dalszych święceń, o tyle przejście do subdiakonatu równało się najczęściej staraniom o dojście do kapłaństwa²⁷⁵.

W kontekście dość częstego przyjmowania święceń poza macierzystą diecezją, co zostało zaobserwowane dla innych regionów²⁷⁶, warto przyrzeć się miejscu pochodzenia kandydatów. Zagadnienie to obrazuje tabela 4. Pochodzenie podano w przypadku 46 duchownych. Wśród nich 29 pisało się z miejscowości położonych na terenie diecezji pomezańskiej, 6 z diecezji włocławskiej, po 2 z płockiej, gnieźnieńskiej, kamieńskiej i chełmińskiej, wreszcie jeden z egerskiej na Węgrzech. W jednym przypadku nie udało się zidentyfikować miejscowości (Mikołaj Sculteti [nr 4]), inny zaś duchowny został w kolejnych święceniach przypisany do dwóch diecezji (Benedykt Endilbrecht [nr 38] – zob. niżej). Obserwujemy tym samym wyraźną przewagę miejscowych kandydatów (ok. 63%)²⁷⁷. „Obcy” ordynowani pochodzili zaś najczęściej z diecezji sąsiednich, zwłaszcza włocławskiej. Nie może to dziwić, szczególnie jeśli zauważymy, że wszyscy tamtejsi ordynowani pochodzili z miast na terenie archidiecezji pomorskiej, stanowiącego wcześniej część władztwa Zakonu Niemieckiego²⁷⁸. Na tym tle wyjątkowa jest obecność Jerzego Carnificis (nr 13) z Węgier, który w diecezji pomezańskiej otrzymał święcenia przynajmniej od akolitu do diakonatu. W jego wypadku rolę odgrywał jednak z pewnością związek z wielkim mistrzem, zapewniającym mu „tytuł” (zob. tabela 6). Zastanawia natomiast znikoma reprezentacja duchownych z innych diecezji pruskich.

²⁷⁴ A. Borek, *Święcenia*, s. 66-67; por. J. A. Hoepner Moran, *Clerical Recruitment*, s. 29.

²⁷⁵ A. Gąsiorowski, *Święcenia*, s. 98-99; A. Borek, *Święcenia*, s. 59, 65-67; por. J. A. Hoepner Moran, *Cleical Recruitment*, s. 25.

²⁷⁶ A. Gąsiorowski, *Święcenia*, s. 87-88.

²⁷⁷ Podobne proporcje (76% miejscowych) dla lepiej udokumentowanej pod tym względem diecezji płockiej zaobserwował E. Wiśniewski, *Liczebność*, s. 36. Dla diecezji kujawskiej zob. A. Gąsiorowski, *Święcenia*, s. 88. Por. A. Łosowska, *Wykazy*, s. 211. Trzeba zwrócić jednak uwagę, że liczba duchownych innych diecezji podlegać mogła czasowym zmianom, uzależnionym od konkretnych warunków. Szczegółowo problem ten zaprezentował A. Borek, *Święcenia*, s. 55-57.

²⁷⁸ Tamże, s. 55.

W związku ze wzmiankowaną wyżej praktyką stosowania dymisoriów należy jednak rozróżnić diecezję pochodzenia od tej, w której dany duchowny otrzymał poprzednie święcenia. Problem ten ilustruje przykład Benedykta Endilbrechta (nr 38) z Lubawy (niem. Löbau). Kiedy 17 III 1481 r. przyjął subdiakoniat z rąk biskupa pomezkańskiego, odnotowany został jako duchowny diecezji chełmińskiej. To z jej terenu pochodził, tam też przyjął zapewne niższe święcenia. Natomiast gdy 7 IV 1481 r. przyjmował diakonat, został już wpisany jako duchowny pomezkański. Z drugiej strony mamy jednak Jakuba Branda (nr 43) z Helu, Krzysztofa Alberti (nr 44) z Gdańska i Wawrzyńca Repera (nr 42) z Lęborka, którzy byli ordynowani w tych samych terminach. Subdiakoniat przyjęli, co naturalne, jako duchowni diecezji wrocławskiej, z której pochodzili. Jednakże w spisie diakonów z kolejnego terminu wpisano przy ich nazwiskach tę samą macierzystą diecezję – odniesiono się więc do miejsca pochodzenia, a nie otrzymania święceń. Podobnie mogło być w przypadku Wawrzyńca Sartoris (nr 25), piszącego się z Ostrowitego (niem. Schildern)²⁷⁹ na terenie biskupstwa chełmińskiego, ale na granicy z pomezkańskim²⁸⁰. Nie zawsze zresztą uwzględniano przynależność diecezjalną. Mogło to wynikać zarówno z brudnopisowego charakteru wykazów, jak też pochodzenia większości ordynowanych z biskupstwa pomezkańskiego. W przypadku 28 duchownych informacja o diecezji pojawia się przynajmniej raz i jest ona prawie zawsze zgodna z przynależnością miejsca pochodzenia (poza omówionym wyżej przykładami [nr 25, 38]). W powiązaniu z przytoczonymi już przykładami trzeba stwierdzić więc, że w omawianym wykazie najczęściej diecezję odnoszono do miejsca pochodzenia, nie przyjmowania poprzednich święceń.

Warto zwrócić uwagę na powiązanie pochodzenia z „tytułem” do święceń (tabela 6). Jerzy Dreszcher (nr 17), piszący się z Gdańska w diecezji wrocławskiej, przyjął wszystkie święcenia wyższe z rąk biskupa pomezkańskiego, ale uzyskał je „tytułem” posiadania wikarii w Giemlicach (niem. Gemlitz), położonej na terenie parafii w Steblewie (niem. Stüblau), w jego rodzimym biskupstwie. Jak pamiętamy, podobnie było w przypadku Grzegorza von Bischofswerdera, który posiadał plebanię w Chojnicach w diecezji gnieźnieńskiej, a mimo to diakonat uzyskał od biskupa pomezkańskiego²⁸¹. Z kolei Jan Runaw z diecezji wrocławskiej przystąpił do ordynacji w Gnieźnie²⁸². Poza odległością miejsca zamieszkania od miejscowości święceń, na którą zwróciłem wyżej uwagę, mogło wynikać to z sytuacji indywidualnych poszczególnych duchownych²⁸³.

Informacje o miejscu pochodzenia ordynowanych stwarzają również możliwości określenia ich społecznego rodowodu. Zdecydowana większość wyświęconych pochodziła z miast²⁸⁴. Koresponduje to dobrze z ustaleniami dotychczasowej historiografii,

²⁷⁹ Słownik historyczno-geograficzny ziemi chełmińskiej w średniowieczu, red. M. Biskup, Wrocław 1971, s. 92.

²⁸⁰ W. R o z y n k o w s k i, Powstanie i rozwój sieci parafialnej w diecezji chełmińskiej w czasach panowania zakonu krzyżackiego, Toruń 2000, s. 161.

²⁸¹ P. P a n s k e, Świadek, s. 99-100.

²⁸² Gdańsk, Archiwum Państwowe, 300D/70, nr 109.

²⁸³ K. K a c z m a r e k, Święcenia duchowieństwa w diecezji gnieźnieńskiej, s. 142.

²⁸⁴ Por. A. B o r e k, Święcenia, s. 58-60.

wskazującej na środowiska mieszczańskie jako podstawę kadr dla duchowieństwa w Prusach²⁸⁵.

Tabela 4. Pochodzenie wyświęconych według wykazu pomezańskiego z lat 1480-1481

Lp.	Nr w wykazie (Aneks VI)	Duchowny	Miejsce pochodzenia ²⁸⁶	Diecezja ²⁸⁷	Święcenia
1	32	Aleksy Pflug	Toruń	chełmińska (?)	akolitat – 17 III 1481
2	16	Ambroży Borchardi	Stargard	kamińska	subdiakon – 23 XII 1480 diakon – 17 III 1481 prezbiterat – 7 IV 1481
3	40	Andrzej Girlach	Kwidzyn	pomezańska	subdiakon – 17 III 1481 diakon – 7 IV 1481
4	11	Augustyn Henne	Dąbrówno	pomezańska (?)	akolitat – 23 XII 1480
5	49	Bartłomiej Halpfaffe	Pasłęk	pomezańska	diakon – 17 III 1481 prezbiterat – 7 IV 1481
6	21	Bartłomiej Kretzmer	Różnowo	pomezańska	subdiakon – 23 XII 1480 diakon – 17 III 1481 prezbiterat – 7 IV 1481
7	31	Bartłomiej Persaw	Pasłęk	pomezańska (?)	akolitat – 17 III 1481
8	36	Benedykt Bomgard	Gdańsk	włocławska	subdiakon – 17 III 1481 diakon – 7 IV 1481 (?)
9	38	Benedykt Endilbrecht	Lubawa	chełmińska/ pomezańska	subdiakon – 17 III 1481 diakon – 7 IV 1481
10	51	Grzegorz Winckeldorff	Krasna Łąka	pomezańska	subdiakon – 7 IV 1481
11	18	Jakub Becker	Łasin	pomezańska	subdiakon – 23 XII 1480 diakon – 17 III 1481 prezbiterat – 7 IV 1481
12	43	Jakub Brand	Hel	włocławska	subdiakon – 17 III 1481 diakon – 7 IV 1481
13	14	Jan Freyesleben	Chełmno	chełmińska	akolitat – 23 XII 1480
14	46	Jan Keller	Nowe Miasto Lubawskie	pomezańska (?)	subdiakon – 17 III 1481 diakon – 7 IV 1481
15	15	Jan Kuszmaltcz	Nowe	włocławska	subdiakon – 23 XII 1480 diakon – 17 III 1481 prezbiterat – 7 IV 1481
16	10	Jan Luther	Karolewo (?)	pomezańska	akolitat – 23 XII 1480 diakon – 7 IV 1481 (?)

²⁸⁵ A. Radziwiński, Die Kirche, s. 195-214.

²⁸⁶ Za miejsce pochodzenia uznałem miejscowość, z której pisał się duchowny.

²⁸⁷ Diecezję jako pewną podaję, jeżeli przynajmniej raz pojawiła się ona przy informacji o święceniach. W przypadku braku dopisku lub jego nieczytelności została określona na podstawie miejsca pochodzenia, z zaznaczeniem wątpliwości: (?).

Lp.	Nr w wykazie (Aneks VI)	Duchowny	Miejsce pochodzenia	Diecezja	Święcenia
17	48	Jan Petri	Sypniewo	płocka	diakonat – 17 III 1481 prezbiterat – 7 IV 1481
18	8	Jan Sculteti	Stary Dzierzgoń/ Dzierzgoń	pomezkańska (?)	akolitat – 23 XII 1480 subdiakonat – 17 III 1481 diakonat – 7 IV 1481
19	39	Johann Tewfel	Człuchów	gnieźnińska	subdiakonat – 17 III 1481 diakonat – 7 IV 1481
20	37	Jerzy (Grzegorz) Eichener	Szembruk	pomezkańska	subdiakonat – 17 III 1481 diakonat – 7 IV 1481
21	13	Jerzy Carnificis	Preszów	egerska (Węgry)	akolitat – 23 XII 1480 subdiakonat – 17 III 1481 diakonat – 7 IV 1481
22	17	Jerzy Dreszcher	Gdańsk	włocławska	subdiakonat – 23 XII 1480 diakonat – 17 III 1481 prezbiterat – 7 IV 1481
23	59	Jerzy Lengefeld	Pasłek	pomezkańska (?)	akolitat – 16 VI 1481 (?)
24	9	Kacper Aldehoff	Pasłek	pomezkańska	akolitat – 23 XII 1480 subdiakonat – 17 III 1481 diakonat – 7 IV 1481 (?)
25	44	Krzysztof Alberti	Gdańsk	włocławska	subdiakonat – 17 III 1481 diakonat – 7 IV 1481
26	29	Łukasz Arnke	Prabuty	pomezkańska	akolitat – 17 III 1481 subdiakonat – 7 IV 1481 prezbiterat – 16 VI 1481 (?)
27	5	Łukasz Newgebawer	Łasin	pomezkańska (?)	akolitat – 23 XII 1480 subdiakonat – 17 III 1481 diakonat – 7 IV 1481 (?)
28	27	Łukasz Wernerer	Nowy Staw	pomezkańska (?)	akolitat – 17 III 1481
29	35	Marcin Andre	Bartki	pomezkańska	akolitat – 17 III 1481
30	34	Mateusz Folprecht	Zalewo	pomezkańska (?)	akolitat – 17 III 1481
31	6	Mateusz Gluck	Dąbrówno	pomezkańska	akolitat – 23 XII 1480 subdiakonat – 17 III 1481 diakonat – 7 IV 1481
32	28	Mateusz Roder	Nowy Staw	pomezkańska (?)	akolitat – 17 III 1481
33	1	Mateusz Straw	Stargard	kamińska (?)	akolitat – 23 XII 1480
34	3	Mikołaj Kaentczky	Żuromin	płocka (?)	akolitat – 23 XII 1480
35	47	Mikołaj Michaelis	Kamionka	pomezkańska	diakonat – 17 III 1481 prezbiterat – 7 IV 1481
36	4	Mikołaj Sculteti	Gotky	?	akolitat – 23 XII 1480

Lp.	Nr w wykazie (Aneks VI)	Duchowny	Miejsce pochodzenia	Diecezja	Święcenia
37	33	Paweł Klesterman	Jędrzychowo	pomezkańska (?)	akolitat – 17 III 1481
38	41	Piotr Michaelis Osterreich	Malbork	pomezkańska	subdiakonat – 17 III 1481 diakonat – 7 IV 1481
39	45	Piotr Schumacher	Lichnowy	pomezkańska (?)	subdiakonat – 17 III 1481 diakonat – 7 IV 1481
40	24	Stanisław Sczithonis	Słaboszewo	gnieźnińska	subdiakonat – 23 XII 1480 diakonat – 17 III 1481 prezbiterat – 7 IV 1481
41	2	Szymon Seberger	Iława	pomezkańska (?)	akolitat – 23 XII 1480 subdiakonat – 17 III 1481 diakonat – 7 IV 1481
42	7	Walenty Rudiger	Nidzica	pomezkańska	akolitat – 23 XII 1480 subdiakonat – 17 III 1481 diakonat – 7 IV 1481
43	30	Wawrzyniec Bornman	Malbork	pomezkańska (?)	akolitat – 17 III 1481
44	42	Wawrzyniec Reper	Lębork	włocławska	subdiakonat – 17 III 1481 diakonat – 7 IV 1481
45	25	Wawrzyniec Sartoris	Ostrowite	pomezkańska	subdiakonat – 23 XII 1480 prezbiterat – 7 IV 1481
46	22	Wawrzyniec Theoderici	Nowy Staw	pomezkańska (?)	subdiakonat – 23 XII 1480 diakonat – 17 III 1481

Odrębnie należy zwrócić uwagę na występujących w wykazie zakonników²⁸⁸. W ich przypadku określenia odmiejscowe można wiązać z jednej strony z miejscem pochodzenia, z drugiej – z konwentem, z którego się wywodzili²⁸⁹. Dlatego nie uwzględniono ich w tabeli 4, lecz zestawiono osobno w tabeli 5. Mamy ich 18, z czego 10 dominikanów, 4 karmelitów, 2 cystersów, 1 franciszkanina oraz 1 przedstawiciela męskiej gałęzi brygidek (*ordo Salvatoris*). Co interesujące, w przypadku żadnego z nich nie udało się uchwycić święcenia na więcej niż jeden stopień²⁹⁰. Może sugerować to większą mobilność zakonników, którzy nie byli przywiązani do konkretnej diecezji i uzyskiwali święcenia w różnych miejscach²⁹¹. Należy przy tym wspomnieć, że na terenie diecezji pomezkańskiej nie posiadał trwałego konwentu

²⁸⁸ Kler zakonny stawał do święceń razem z duchowieństwem świeckim, co poświadczają także inne zachowane wykazy wyświęconych: K. K a c z m a r e k, Święcenia zakonników, s. 115-116; t e n ż e, Święcenia duchowieństwa w diecezji gnieźnińskiej, s. 28.

²⁸⁹ T e n ż e, Święcenia zakonników, s. 132; A. Ł o s o w s k a, Wykazy, s. 216-217.

²⁹⁰ Por. A. G ą s i o r o w s k i, Święcenia, s. 89-90; K. K a c z m a r e k, Zakonnicy, s. 308-314; t e n ż e, Święcenia zakonników, s. 128-131; A. B o r e k, Święcenia, s. 69; A. Ł o s o w s k a, Wykazy, s. 214-216.

²⁹¹ K. K a c z m a r e k, Zakonnicy, s. 308; t e n ż e, Święcenia zakonników, s. 113-114; A. Ł o s o w s k a, Wykazy, s. 215. W diecezji płockiej miejscowi zakonnicy stanowili jedynie

żaden z wymienionych zakonów²⁹². Duchowni ci musieli więc przybyć po święcenia z biskupstw sąsiednich²⁹³. Uwagę zwraca również dysproporcja między klerem zakonnym a świeckim. Zakonnicy stanowią ok. 28% ogółu wpisanych do wykazu osób. Mamy wprawdzie do czynienia z fragmentarycznymi danymi, jednakże mniejsza liczba ordynowanych zakonników w stosunku do duchownych świeckich występuje również w pełniejszych wykazach²⁹⁴. Być może proporcje widoczne w spisie pomezjańskim oddają tym samym rzeczywistą skalę zjawiska.

Tabela 5. Zakonnicy wyświęceni przez biskupa pomezjańskiego według wykazu z lat 1480-1481

Lp.	Nr w wykazie (Aneks VI)	Duchowny	Zakon	Święcenia	Miejsce pochodzenia lub konwent
1	64	Andrzej	karmelita	subdiakonat – 16 VI 1481 (?)	Gdańsk
2	20	Antoni	dominikanin	subdiakonat – 23 XII 1480	bd.
3	60	Franciszek	karmelita	akolitat – 16 VI 1481 (?)	Trewir (?)
4	52	Grzegorz Czomp	dominikanin	akolitat – 7 IV 1481	odnotowany w konwencie w Tzewie (1500) ²⁹⁵
5	50	Jan Balista	franciszkanin	prezbiterat – 17 III 1481	Gdańsk
6	55	Jerzy Krumpfusz	dominikanin	diakonat – 7 IV 1481	bd.
7	57	Jerzy Smunckerteig	dominikanin	prezbiterat – 7 IV 1481	odnotowany w konwentach w Tzewie (1514) i Chełmnie (1519) ²⁹⁶

46,4% (E. Wiśniowski, Liczebność, s. 37); w diecezji wrocławskiej było ich znacznie więcej (A. Gąsiorowski, Święcenia, s. 88); zob. A. Borek, Święcenia, s. 47.

²⁹² A. Radziński, Die Kirche, s. 119 n. W tym okresie w Dzierzgoniu (niem. Christburg) i Prabutach powstały klasztory karmelitów, a w Zalewie (niem. Saalfeld) – klasztor obserwantów, ale fundacje te okazały się nietrwałe (R. Kubicki, Zakony mendykanckie w Prusach Krzyżackich i Królewskich od XIII do połowy XVI wieku, Gdańsk 2018, s. 49-51, 54-55).

²⁹³ Por. K. Kaczmarek, Zakonnicy, s. 304-305; tenże, Święcenia zakonników, s. 132-135. Por. też A. Łosowska, Wykazy, s. 213.

²⁹⁴ E. Wiśniowski, Liczebność, s. 36; A. Gąsiorowski, Święcenia, s. 88; K. Kaczmarek, Święcenia zakonników, s. 113, 128; A. Borek, Święcenia, s. 52.

²⁹⁵ R. Kubicki, Środowisko dominikanów kontraty pruskiej od XIII do połowy XVI wieku, Gdańsk 2007, s. 158, nr 119.

²⁹⁶ Tamże, s. 169, nr 332.

Lp.	Nr w wykazie (Aneks VI)	Duchowny	Zakon	Święcenia	Miejsce pochodzenia lub konwent
8	58	Jerzy Tzirkel	dominikanin	prezbiterat – 7 IV 1481	bd.
9	63	Marcin	karmelita	subdiakonat – 16 VI 1481 (?)	Królewiec
10	53	Marcin Mersaw	dominikanin	akolitat – 7 IV 1481	bd.
11	54	Mateusz	zakon brygidek	diakonat – 7 IV 1481	Gdańsk
12	62	Paweł	cysters	subdiakonat – 16 VI 1481 (?)	Zalewo
13	23	Piotr	dominikanin	prezbiterat – 23 XII 1480	Gdańsk
14	61	Piotr	cysters	subdiakonat – 16 VI 1481 (?)	Gdańsk
15	65	Piotr	karmelita	prezbiterat – 16 VI 1481 (?)	Kraków
16	56	Piotr Antoni	dominikanin	prezbiterat – 7 IV 1481	bd.
17	19	Stanisław	dominikanin	subdiakonat – 23 XII 1480	Gdańsk
18	12	Szymon	dominikanin	akolitat – 23 XII 1480	Gdańsk

Ostatnim problemem, który należy rozważyć w związku z pomezańskim wykazem ordynowanych, jest kwestia „tytułu” do święceń. Zagadnienie to ilustruje tabela 6. Informację o „tytule” odnotowano 29 razy przy 22 duchownych, w tym w odniesieniu do 7 z nich dwukrotnie (nr 13, 15, 16, 17, 18, 21, 24). W zdecydowanej większości były to prowizje (21 razy), choć zanotowano personalia tylko kilku osób poręczających. W jednym wypadku odnotowano posługiwanie się tą samą prowizją dwukrotnie (Bartłomiej Kretczmer [nr 21]), choć możemy zakładać, że było tak również w przypadku pozostałych kandydatów, co do których mamy niepełne dane. Co interesujące, 4 razy wpisano patrymonium jako „tytuł”. Jakub Becker (nr 18) został na jego podstawie ordynowany na dwa stopnie święceń. Natomiast Ambroży Borchardi (nr 16) jedynie subdiakonat uzyskał na podstawie patrymonium. Diakonem został już dzięki prowizji. Również 4 razy pojawiają się prebendy, z czego w przypadku Jerzego Dreszchera (nr 17) dwukrotnie odnotowano ten sam „tytuł”. W obu przypadkach chodziło zapewne o wikarię w Gielmicach, zarówno przy święceniach subdiakonatu, jak i diakonatu. Ciekawa sytuacja występuje w przypadku Jerzego Carnificis (nr 13), pochodzącego w Węgier. Prowizję, wystawioną mu przez wielkiego mistrza, zanotowano już przy święceniach akolitatu, co było sytuacją wyjątkową. Do święceń subdiakonatu Jerzy przystępował jednak już jako posiadacz jakiegoś ołtarza. Niewykluczone, że znajdował się on pod patronatem zwierzchnika Zakonu, który poprzez prezentację na tę prebendę realizował swoje wcześniejsze zobowiązanie. Wyjątkowość prowizji na akolitat, podobnie jak znaczna odległość

duchownego od macierzystej diecezji, musiała łączyć się z powiązaniem kandydata z Zakonem Niemieckim.

„Tytuł” nie zawsze powtarzano też przy osobach, przy których podano tę informację już na innym stopniu święceń. Było tak w przypadku aż 21 na 22 ordynowanych: Ambroży Borchardi (nr 16, prezbiterat 7 IV 1481), Andrzej Giralch (nr 40, diakonat 7 IV 1481), Bartłomiej Kretczmer (nr 21, diakonat 17 III 1481), Benedykt Bomgard (nr 36, diakonat 7 IV 1481), Benedykt Endilbrecht (nr 38, diakonat 7 IV 1481), Jakub Becker (nr 18, prezbiterat 7 IV 1481), Jan Kuzmaltcz (nr 15, diakonat 17 III 1481), Jan Tewfel (nr 39, diakonat 7 IV 1481), Jan Petri (nr 48, diakonat 17 III 1481), Jerzy Carnificis (nr 13, diakonat 7 IV 1481), Jerzy Dreszcher (nr 17, prezbiterat 7 IV 1481), Jerzy Eichener (nr 37, diakonat 7 IV 1481), Kacper Aldehoff (nr 9, akolitat 23 XII 1480, diakonat 7 IV 1481), Łukasz Arnke (nr 29, akolitat 17 III 1481, subdiakoniat 7 IV 1481), Mateusz Gluck (nr 6, akolitat 23 XII 1480, diakonat 7 IV 1481), Mikołaj Michaelis (nr 47, diakonat 17 III 1481), Piotr Michaelis Osterreich (nr 41, diakonat 7 IV 1481), Stanisław Sczithonis (nr 24, diakonat 17 III 1481), Wawrzyniec Sartoris (nr 25, prezbiterat 7 IV 1481), Wawrzyniec Reper (nr 42, diakonat 7 IV 1481), Wawrzyniec Theoderici (nr 22, diakonat 17 III 1481), Walenty Rudiger (nr 7, akolitat 23 XII 1480, diakonat 7 IV 1481). Częściowo można wytłumaczyć to faktem, że najistotniejsze było odnotowanie „tytułu” do subdiakonatu, od którego wymagana była podstawa materialna do ordynacji. Istotnie, wzmianka taka pojawia się najczęściej na tym właśnie etapie (19 razy), jednakże, jak widzieliśmy, wpisywano ją nawet przy święceniach niższych (akolitat) lub innych wyższych (diakoniat 3 razy, prezbiterat 6 razy). Taka fragmentaryczność i niekonsekwencja wpisów dotyczących „tytułu” sugerują, że wykaz nie miał charakteru czystopisu. Również w tej kwestii dostarcza on jednak ważnych danych, ponieważ potwierdza wzmiankowane już wyżej znaczenie prowizji dla uzyskania święceń.

Tabela 6. „Tytuł” do święceń według pomezkańskiego wykazu wyświęconych z lat 1480-1481

Lp.	Nr w wykazie (Aneks VI)	Duchowny	„Tytuł” do święceń	Poręczyciel/prebenda	Święcenia
1	16	Ambroży Borchardi	partymonium	Katarzyna wdowa z Gdańska	subdiakoniat – 23 XII 1480
			provizja	bd.	diakoniat – 17 III 1481
2	40	Andrzej Giralch	provizja	bd.	subdiakoniat – 17 III 1481
3	21	Bartłomiej Kretczmer	provizja	prepozyt w <i>Schonberg</i>	subdiakoniat – 23 XII 1480
					prezbiterat – 7 IV 1481
4	36	Benedykt Bomgard	provizja	bd.	subdiakoniat – 17 III 1481
5	38	Benedykt Endilbrecht	provizja	bd.	subdiakoniat – 17 III 1481

Lp.	Nr w wykazie (Aneks VI)	Duchowny	„Tytuł” do święceń	Poręczyciel/ prebenda	Święcenia
6	18	Jakub Becker	patrymonium	Michał Augustin i Anna	subdiakonat – 23 XII 1480
				bd.	diakonat – 17 III 1481
7	15	Jan Kuszmaltecz	prowizja	Jan Geyzeler z żoną Barbarą	subdiakonat – 23 XII 1480
				bd.	prezbiterat – 7 IV 1481
8	48	Jan Petri	prowizja	bd.	prezbiterat – 7 IV 1481
9	39	Jan Tewfel	prebenda	ołtarz	subdiakonat – 17 III 1481
10	37	Jerzy (Grzegorz) Eichener	prowizja	bd.	subdiakonat – 17 III 1481
11	13	Jerzy Carnificis	prowizja	wielki mistrz	akolitat – 23 XII 1480
			prebenda	ołtarz	subdiakonat – 17 III 1481
12	17	Jerzy Dreszcher	prebenda	wikaria w Giemlicach	subdiakonat – 23 XII 1480
				wikaria	diakonat – 17 III 1481
13	9	Kacper Aldehoff	prowizja	bd.	subdiakonat – 17 III 1481
14	29	Łukasz Arnke	prowizja	bd.	prezbiterat – 16 VI 1481 (?)
15	6	Mateusz Gluck	prowizja	bd.	subdiakonat – 17 III 1481
16	47	Mikołaj Michaelis	prowizja	bd.	prezbiterat – 7 IV 1481
17	41	Piotr Michaelis Osterreich	prowizja	bd.	subdiakonat – 17 III 1481
18	24	Stanisław Sczithonis	prowizja	Piotr Furman z Nidzicy	subdiakonat – 23 XII 1480
				bd.	prezbiterat – 7 IV 1481
19	7	Walenty Rudiger	prowizja	bd.	subdiakonat – 17 III 1481
20	42	Wawrzyniec Reper	prowizja	bd.	subdiakonat – 17 III 1481
21	25	Wawrzyniec Sartoris	prowizja	Jan Dąbrowski chorąży chełmiński z żoną	subdiakonat – 23 XII 1480
22	22	Wawrzyniec Theoderici	patrymonium	Marcin Cleynsmith z żoną	subdiakonat – 23 XII 1480

Analizowany wykaz pomezkański jest wartościowy nie tylko z perspektywy samego aktu święceń czy też ich społeczno-religijnych kontekstów. Zebrane w nim dane mają jednakże charakter nie tylko zbiorowy, ale również jednostkowy. Pozwalają bowiem spojrzeć na każdego z duchownych w perspektywie biograficznej i stanowią punkt wyjścia do zbadania jego kariery. Problem ten nie mieści się w ramach niniejszego

artykułu. Lista owych 64 duchownych wyświęconych przez biskupa pomezjańskiego może stać się jednak bazą do dociekań prozopograficznych nad klerem niższym, do czego należy zachęcić kolejnych badaczy.

*

Opat pelpliński Sander w 1471 r. napisał list do swego kuzyna, przebywającego w Królewcu Jana Rehwinkela²⁹⁷. Zakonnik gratulował w nim uzyskania przez krewniaka święceń prezbiteratu. Wyrażał w nim pochwałę dla stanu kapłańskiego jako doskonałego (*status – sacerdotii perfectionis status est*). Korespondencja ta może być jednym z przykładów na znaczenie procesu ordynacji duchowieństwa dla formowania kleru jako zbiorowości. Nie tyle stwarzał on jednak „stan społeczny”, rozumiany jako wspólnotę odseparowaną od innych, ile nadawał jednostce pewną cechę społeczną i religijną. Wyposażony w nabyte w ramach święceń wyróżniki kulturowe, duchowny funkcjonował przecież często w obrębie pierwotnych dla siebie grup rodzinnych, mieszczańskich i lokalnych, dzieląc styl życia środowisk, do których należał przed ordynacją²⁹⁸. Święcenia nie do końca „wylęczały” więc z jednej zbiorowości a „włączały” do innej. W sposób konkretny definiowały jednak role duchownego²⁹⁹, wpływały na jego specyficzną tożsamość, łączącą identyfikację wynikającą z urodzenia z poczuciem członkostwa we wspólnocie kleryckiej³⁰⁰, kreowały też nowe sieci relacji i wyznaczały drogi kariery³⁰¹. Stanowiły tym samym ceremonię konstytuującą kler i jego dalsze losy, niezależnie od wewnętrznego zróżnicowania duchowieństwa.

V. ANEKS ŹRÓDŁOWY

Poniżej prezentuję wybór źródeł dotyczących problematyki święceń w późnośredniowiecznych Prusach. Najistotniejszy jest tu oczywiście wykaz ordynowanych w Pomezaniu (nr VI). Ze względu na jego niewielką objętość zdecydowałem o opublikowaniu go w tradycyjnej formie edycji źródłowej. Warto zwrócić jednak uwagę na interesujące propozycje wykorzystania elektronicznej bazy danych do upubliczniania wykazów wyświęconych. Rozwiązanie takie zastosowały Virginia

²⁹⁷ GStAPK, Ordensbriefarchiv, nr 16260. Jan był zapewne tożsamy z przyszłym biskupem sambijskim: H.-J. Karp, Rehwinkel Johannes, w: Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1448 bis 1648. Ein biographisches Lexikon, red. E. Gatz, Berlin 1996, s. 575. Inny list opata do tego duchownego: GStAPK, Ordensbriefarchiv, nr 16334.

²⁹⁸ Wniosek ten wynika z mojej pracy doktorskiej pt. Clerus et cives. Niższe duchowieństwo w miejskiej przestrzeni społecznej późnośredniowiecznych Prus, napisanej pod kierunkiem prof. Andrzeja Radziwińskiego. Pracę tę przygotowuję obecnie do wydania.

²⁹⁹ Np. M. Sumowski, „Pastor et oves”. Parish priest in late-medieval Prussian town, *Quaestiones Mediae Aevi Novae* 23, 2018, s. 357-366. Szerzej koncepcję ról społecznych w odniesieniu do kleru rozważam w cytowanej wyżej dysertacji.

³⁰⁰ Tenże, „Ego Jeronimus Waldaw...”. O tożsamości późnośredniowiecznego plebana toruńskiego, *Zapiski Historyczne* 79, 2014, z. 1, s. 63-81.

³⁰¹ W tym kontekście problem święceń obrazuje choćby funkcjonowanie kanoników kapituł katedralnych, zob. np. A. Radziwiński, Mikołaj Kopernik – duchowny w czasach przełomu, *Zapiski Historyczne* 82, 2017, z. 2, s. 51-69.

Davis³⁰² i Eva Doležalová³⁰³, w polskiej historiografii postulował je ostatnio Arkadiusz Borek³⁰⁴. W przypadku spisów obejmujących dużą liczbę ordynowanych propozycja ta jest jak najbardziej zasadna. Pozwala bowiem uporządkować znaczny materiał i dostrzec prawidłowości. Korzystając z takich narzędzi, warto mieć jednak w pamięci uwagę wyrażoną niegdyś przez Andrzeja Radziwińskiego, który ostrożnie odniósł się do „kolektywnej biografistyki” opartej na metodach komputerowych³⁰⁵. Jak każde źródła, interesujące nas wykazy są bowiem czymś więcej niż zbiorami danych. Na spisy tego rodzaju należy patrzeć również jako na pewną całość, której podział na poszczególne dane odbiera spójność, jaką nadał jej twórca. Być może do publikowania wykazów warto podchodzić zatem dwutorowo: z jednej strony budując bazę danych, z drugiej – tworząc edycje krytyczne, najlepiej opatrzone zdigitalizowaną podobizną rękopisu³⁰⁶. Metodę edytorską determinuje tu oczywiście objętość źródła. W przypadku publikowanego niżej wykazu, zawierającego dane o 64 wyświęconych, wystarczające jest oddanie go w formie klasycznej edycji.

Pozostałe źródła, które zostały poniżej opublikowane, stanowią przykłady różnych kategorii dokumentów (częściowo znanych w postaci formularzy lub odpisów), używanych w procesie święceń duchowieństwa. Kopiarz formatu *in folio*, przechowywany w Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlin-Dahlem pod sygnaturą Ordensfolianten 276, zawiera szereg formuł dokumentów pochodzących z biskupstwa pomezkańskiego. Spośród nich wybrałem wzory dokumentów dotyczących święceń: dyspensę od nieprawego urodzenia, duplikat zaświadczenia o święceniach oraz dymisorium (nr I). Kolejnym źródłem jest zezwolenie na przyjęcie święceń poza macierzystą diecezją, wystawione dla Andrzeja Sandberga (nr II). Choć dokument ów dotyczy osoby z archidiecezji gnieźnieńskiej, publikację wśród źródeł pruskich uzasadnia późniejsza działalność tego duchownego na terenie władztwa Zakonu Niemieckiego. Bardzo interesujący ze względu na formę jest dokument wielkiego mistrza, polecający duchownego do święceń (nr III). Oryginał datowany jest na 8 (9) marca 1485 r. Dyplom został jednak wykorzystany ponownie, przez wykreślenie i zmianę personaliów biskupa sambijskiego jako adresata, zwierzchnika Zakonu jako

³⁰² V. Davis, Clergy.

³⁰³ E. Doležalová, Svěcenci.

³⁰⁴ A. Borek, Baza, s. 70 n.

³⁰⁵ A. Radziwiński, Od katalogu duchownych do komputerowej „kolektywnej biografii”. Uwagi o dawnych i współczesnych kierunkach i tendencjach w badaniach średniowiecznych i nowożytnych kapituł katedralnych w historiografii niemieckiej, Roczniki Historyczne 60, 1994, s. 184: „Chociaż interpretuje ona pewne zjawiska masowe, wskazując na takie, a nie inne tendencje w dłuższych przedziałach czasowych, to jednak »gubi« to, co dla historyka w tych badaniach niezwykle ważne, czyli człowieka. Chodzi mianowicie o to, aby obserwacje występujących zjawisk były bardziej zindywidualizowane, czyli można było wskazywać na precedensy i różnorodność sposobów ludzkiego postępowania”.

³⁰⁶ Metodę edytorską, opartą na połączeniu klasycznej edycji w formie odpisu, digitalizacji oraz bazy danych, proponujemy w projekcie „Średniowieczne rachunki kościołów toruńskich – opracowanie, edycja, digitalizacja” (NCN OPUS, nr 2016/23/B/HS3/00751), realizowanego pod kierownictwem prof. Piotra Olińskiego. Zob. A. Sumowski, M. Sumowski, Die mittelalterlichen Rechnungen der Thorner Kirchen – Bearbeitung, Edition, Digitalisierung. Vorstellung eines Projektes, w: Editions wissenschaftliches Kolloquium 2019: Urkundenbücher, Chroniken, Amtsbücher. Alte und neue Editions methoden (w druku).

wystawcy, polecanego duchownego oraz datacji na 12 III 1499 r., co niewątpliwie służyło stworzeniu nowej prowizji. Jest to interesujące z punktu widzenia dyplomatycznego. Kolejne publikowane dokumenty (nr IV i V) to zaświadczenia o uzyskaniu święceń, odpowiednio niższych i wyższych. Pierwszy z dokumentów został wydany na podstawie odpisu załączonego do innej dokumentacji, drugi natomiast – z pergaminowego oryginału opatrzonego pieczęcią.

Łączne zebranie tych różnych kategorii źródeł zwraca uwagę na funkcjonowanie rozbudowanej dokumentacji w procesie ordynacji kleru. Ponieważ przedmiotem edycji są źródła łacińskie, za podstawę wydania przyjąłem projekt instrukcji wydawniczej Adama Wolffa³⁰⁷. Występujące niekiedy skreślenia oddano przekreśloną czcionką.

I

Pomezkańskie formularze dokumentów dotyczących święceń

Podstawa wydania: *GStAPK, XX. HA, OF 276, k. 26r (A), 31r (B), 31v (C).*

A

[k. 26r]

Prabuty, 23 III 1414

Biskup pomezkański Jan II Ryman (1409-1417), po zbadaniu dokumentu otrzymanego w Rzymie przez Hieronima Johannisa z Lubicza, scholara diecezji plockiej, udziela mu dyspensy od nieprawego urodzenia i zezwala na przyjęcie święceń.

Instrumentum dispensacionum super defectu natalium

Universis et singulis presentes litteras seu presens publicum (instrumentum) inspec-turis frater Johannes etc. executor unicus a Sede Apostolica specialiter deputatus salutem et sinceram in Domino caritatem. Litteras reverendi in Christo patris et domini, domini Gwillelmi eadem gracia episcopi Vastanensis, penitentie domini nostri pape in absencia reverendissimi in Christo patris, domini, domini Jordani miseracione Divina episcopi Albanensis, maioris penitentie curam regentis, eius vero sigillo oblongo in cera rubea moris Romane Curie impendente sigillatas, non viciatas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, sed sanas et integras ac omni prorsus vicio et suspicione carentes, nobis per discretum virum Jeronimum Johannisa de Lobewitz¹ scolarem Plocensis diocesis, latorem presencium coram notario publico et testibus infrascriptis presentatas, nos cum ea reverencia noveritis recepissee, quarum tenor de verbo ad verbum sequitur et est talis: Venerabili in Christo etc. Post quarum quidem litterarum presentacionem et recepcionem fuimus per prefatum Jeronimum cum instancia debita requisiti, quatenus ad execucionem

³⁰⁷ A. Wolff, Projekt instrukcji wydawniczej dla pisanych źródeł historycznych do połowy XVI w., *Studia Źródłoznawcze* 1, 1957, s. 155-181. Zob. też J. Tandeccki, K. Kopieński, *Edytorstwo źródeł historycznych*, Warszawa 2014. Chronologia urzędowania występujących w źródłach biskupów pruskich za: A. Radziwiński, *Biskupstwa*, s. 151-154, arcybiskupów gnieźnieńskich zaś za: *Chronologia polska*, red. B. Włodarski, Warszawa 2013. Serdecznie dziękuję prof. Tomaszowi Jurkowi za nieocenioną pomoc w poprawnym przygotowaniu tych źródeł do edycji.

dictarum litterarum et contentorum in eisdem procedere curaremus iuxta traditam seu directam in dictis litteris apostolicis nobis formam. Nos igitur frater Johannes episcopus et executor prefatus attendentes formam ipsarum litterarum ac considerantes circumstantias universas, que circa ydoneitatem ipsius scholaris fuerant attendende, et quia per huiusmodi diligentem inquisitionem ex nonnullorum fidedignorum testimonio super hoc per predictem Jeronimum coram nobis productorum, iuratorum et examinerum testimonio atque dicto reperimus ac constar(e)t dictum Jeronimum paterne incontencie non fore imitatore, sed ipsum esse et fuisse bone et honeste conversacionis ac laudabilis vite, idcirco cum dicto Jeronimo auctoritate apostolica nobis in hac parte commissa ac vigore dictarum litterarum super defectu natalium, quem patitur de presbitero genitus, et soluta, ut huiusmodi defectu non obstante ad omnes possit ordines promoveri et beneficium ecclesiasticum, eciam si curam habeat animarum, obtinere, secundum omnem modum et formam in dictis litteris annotatam, misericorditer duximus dispensandum et presencium tenore^{a-a} dispensamus. Ita tamen, quod idem Jeronimus clericus, prout requireret onus beneficii, quod ipsum post dispensacionem huiusmodi obtinere contigerit, se faciat statutis a iure temporibus ad omnes clericorum ordines promoveri et personaliter resideat in eodem, alioquin dispensacionis gracia quoad ipsum beneficium nullius sit penitus roboris vel momenti. In quorum omnium et singulorum etc. Datum at actum in stubella maiori castri Resenburg² anno Domini M^o CCCC XIII, indiccione VII, die XXIII mensis Martii, pontificatus domini Johannis XXIII anno quarto. Et ego talis, quia predictorum litterarum apostolicarum presentacioni, recepcioni, testimonio produccioni, examinacioni et dispensacioni omnibusque aliis et singulis etc.

A: ^{a-a} *Następuje skreślone:* p.

¹ *Lubicz (nad Drwęcą);* ² *Prabuty (Riesenburg).*

B

[k. 31r]

b. m. i d.

Biskup (pomezanski?) na podstawie wpisu w wykazie ordynowanych wystawia ponowne zaświadczenie o święceniach oraz dymisorium dla prezbitera N. Poprzedni dokument utracił on w wyniku pożaru.

Si quis formatam perdiderit

Universis sancte matris ecclesie episcopis et eorum suffraganeis salutem in Domino. Universitati vestre presentibus innotescat, quod licet N. presbiter nostre diocesis, exhibitor presencium a predecessore nostro vel a nobis ad provisionem talis ad omnes sacros clericorum ordines, videlicet subdiaconatus, diaconatus et presbiteratus, canonicus et rite extitit ordinatus, quemadmodum per registrum nostrum vel antecessoris nostri nobis est facta plena fides, et quia predictus N. huiusmodi ordinum suorum litteras, que formate in sacris canonibus appellantur, modo predicto receptas, dicitur perdidisse casu fortuito, ne igitur in officio et execucione ordinum eorundem, maxime in alienis partibus, ad quas pro suis negociis neccesariis se transferre desiderat, impedimentum paciatur aliquod seu calumpniam pateretur, nobis humiliter supplicavit, sibi de aliis formatis et litteris dimissoriis providere. Nos iustis ipsius supplicacionibus

inclinati presentes litteras sibi pro formatis et dimissoriis concedimus graciose, universitatem vestram in Domino requirimus et rogamus, quatenus cum eundem N. ad diocesos vestras venire contigerit, ipsum officium suum sacerdotale libere exercere permittatis, alio sibi canonico non obstante, de vita namque ipsius et conversacione, quantum humana fragilitas nosse sinit, laudabile testimonium perhibentes. Datum.

C

[k. 31v]

b. m. [ok. 1409-1417]

Biskup pomezański, prawdopodobnie Jan II Ryman (1409-1417), zezwala P. z A., akolicie swojej diecezji, na przyjęcie wyższych święceń poza diecezją oraz na sprawowanie posługi poza diecezją pomezańską.

Dimissorium ordines extra diocesim recipiendi

Frater Johannes Dei gracia episcopus Pomezanensis dilecto nobis in Christo P. de A. accolito nostre diocesis salutem in Domino sempiternam. Ut a quocumque antistite graciosam et communionem Apostolice Sedis obtinente ad omnes sacros clericorum ordines promoveri valeas, dummodo in examine sufficiens repertus fueris titulumque sufficientem habueris, nec aliud canonicum impedimentum tibi obstiterit, sibi conferendi et tibi recipiendi liberam concedimus facultatem, temporibus dumtaxat a iure statutis. Tibi eciam per presentes graciose indulgemus, ut in ordinibus susceptis ministrandi, tam in nostra diocesi, quam extra nostram diocesim, habeas potestatem. Datum etc.

II

Kamień Krajeński, 3 XI 1426

Szymon ze Stawu, wikariusz in spiritualibus arcybiskupa gnieźnieńskiego zezwala Andrzejowi Sandbergowi synowi Mikołaja z Chojnic, na przyjęcie święceń poza diecezją gnieźnieńską.

Or.: *GStAPK, XX. HA, Perg. Urk., Schiebl. 76, Nr. 15, pergamin 186 × 230 mm, brak pieczęci, nacięcia po pasku do jej przywieszenia. – Reg.:* *Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198-1525, opr. E. Joachim, wyd. W. Hubatsch, pars II, Göttingen 1948, nr 2254.*

Simon vicarius in spiritualibus in Zanaklensi et Pomeranie districtibus | per reverendissimum in Christo patrem et dominum, dominum Albertum Dei gracia sancta | Gneznensis ecclesie archiepiscopum et primatem¹ specialiter constitutus ac officialis | Camiensis² Gneznensis diocesis etc. discreto viro Andree Nicolai Santberg | de Chonicz³ salutem in Domino. Cum propter longa viarum discrimina pro suscipiendis | sacris clericorum, videlicet accolitatus, dyaconatus, subdyaconatus et | presbiteratus, ordinibus Gneznam vobis accedere videatur onerosum et ob | hoc nobis cum effectu supplicastis, quatenus vobis licenciam suscipiendi eosdem | sacros ordines extra Gneznensem diocesim predictam impartire dignaremur, | quodque in dictis <sic> susceptis ordinibus extra eandem diocesim possitis ministrare | et in ibi demorare. Nos vestris supplicacionibus benigniter annuentes, | tenore presencium indulgemus, quatenus eosdem accolitatus, subdyaconatus, | dyaconatus et presbiteratus ordines

a quocumque reverendo patre, antistite | catholico gratiam et communionem Sedis Apostolice obtinente et a suorum | execucione ordinum non suspenso suscipere, idemque dominus antistes vobis eosdem | gradatim et successive temporibus a iure statutis ad certum titulum beneficii | sive patrimonii aut sufficientis stipendii, quibus vitam vestram in dictis | ordinibus existens possetis decenter sustentare, conferre, dummodo | ad id idoneus esse reperiendus et aliquid vobis canonicum non obsistat, | quodque in dictis ordinibus extra ipsam diocesim Gneznensem ministrare et demo|rari licencia tamen illius loci ordinarii, in cuius diocesi vos demorari | contingerit necnon beneficium ecclesiasticum cum cura vel sine cura, de quo | vobis canonicè provisum fuerit, suscipere valeatis. Datum in Camen⁴ | tercia die mensis Novembris anno Domini millesimo quadingentesimo vicesimo sexto, | sigillo nostri officialatus presentibus subappenso.

II: ¹ Wojciech Jastrzębiec arcybiskup gnieźnieński 1423-1436; ² Szymon ze Stawu (zob. A. Gąsiorowski, I. Skierska, Szymon ze Stawu, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. L/2, z. 205, Warszawa-Kraków 2015, s. 282-284); ³ Chojnice (Konitz); ⁴ Kamień Krajeński.

III

Królewiec, 8 (9?) III 1485 (12 III 1499)
Wielki mistrz, Marcin Truchseß (1477-1489) [Fryderyk von Sachsen (1498-1510)] poleca biskupowi sambijskiemu Janowi Rehwinkelowi (1474-1497) [Mikołajowi Kreuderowi (1497-1503)] duchownego Jana Bernhardi [Mateusza Heydenreicha] do przyjęcia święceń wyższych.

Or.: GStAPK, XX. HA, Perg. Urk., Schiebl. XLVII, Nr. 11, pergamin 110 × 254 mm, ślad po odcisniętej pieczęci. – **Reg.:** *Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198-1525*, opr. E. Joachim, wyd. W. Hubatsch, pars II, Göttingen 1948, nr 3542. – **Uwaga:** Na dokument pierwotny z 1485 r. inną ręką naniesione zostały poprawki, tak że posłużył jako wzór do przygotowania kolejnego pisma z 12 III 1499 r. Skreślenia oznaczamy ~~abcd~~, natomiast poprawki ujmujemy w nawiasy: <abcd>. Zapis daty w pierwotnym dokumencie, odwołujący się do rachuby dni miesiąca oraz kalendarza rzymskiego, jest niespójny, ponieważ VII Id. Mart. to 9 marca. Prawdopodobnie chodziło o 8 III, a pisarz źle przeliczył idy.

Reverendo in Cristo patri ~~ac domino~~ domino Johanni <Nicolao> Dei gratia episcopo Sambieni ~~frater Martinus Truchses~~ <Fridericus Dei gratia dux Saxonie, landgravius Thuringie, marchio Missne^{a-a}> Ordinis sancte Marie Domus Theutonicorum Jerosolimitani ~~mayster~~ <magister> generalis ~~benivolam ad quevis beneplacita voluntatem cum recomendatione condigna~~ <^{b-b}benivolam ad quevis beneplacita voluntate>. Reverende pater! Cum Johannes | Bernhardi Gnesnensis diocesis <Matheus Heydenreich> clericus, presencium exhibitor, bone fame, vite laudabilis et conversationis honeste, parentibus honestis de thoro legitimo legaliter procreatus, huius mundi spretis illecebris in pres|bitalis milicia dignitatis Altissimo intendit famulari, ipsum eternorum consideratione premiorum ad | nostre provisionis titulum dignum duximus assumendum eidemque de vite necessarys, quousque sibi per nos |

de beneficio competenti provisum fuerit, promittentes providere. Cum et pro eo Vestre Paternitati humiliter | supplicantes, ~~quatinus~~ <ut> eundem ~~Johannem Bernhardi~~ ad omnes maiores sacros clericorum or|dines ad nostram iamdictam provisionem Dei intuitu et nostrarum ob respectu precum divina vobis gratia | suffragante dignemini promovere, mercedem proinde a bonorum omni retributore recipientes. In cuius | rei testimonium presentes litteras fieri nostrique sigilli subappressione fecimus communire. Datum in | castro nostro Konigispurgk¹ anno Domini millesimo quadringentesimo octoagesimo quinto die octava septimo | Ydus Marcii <anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo nono decimasecunda die mensis Marcii>.

III: ^{a-a} *Następuje skreślone:* rever albo vener [?]; ^{b-b} *przed tym skreślone:* salutem et benivolam voluntatem.

¹ *Królewiec (Königsberg).*

IV

Prabuty, 16 V 1419

Biskup pomezaniański Gerhard Stolpmann (1417-1427) zaświadcza o udzieleniu święceń niższych Janowi Rotheri przez swego poprzednika, biskupa Jana II Rymana (1409-1417).

Podstawa wydania: *GStAPK, XX. Hauptabteilung, Ordensbriefarchiv, nr 4043. Odpis dokumentu, wykonany po 8 I 1423 r. Papier; jedna złożona karta; strona po złożeniu o wymiarach 225 × 290 mm. Prawy górny róg arkusza naderwany. – Reg.: Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198-1525, opr. E. Joachim, wyd. W. Hubatsch, pars I, t. 1, Göttingen 1948, nr 4043. – Uwaga: Dokument odpisany pod odpisem dyplomu papieskiego z 8 I 1423 r., dotyczącego sprawy Jana Rotheri, wówczas już zapewne kapłana. Edycja obejmuje wyłącznie dokument dotyczący święceń.*

Nos frater Gerhardus Dei et Apostolice Sedis gracia episcopus Pomezaniensis notum facimus universis presentes litteras inspecturi, quod licet descretus^{a-a} vir Johannes Rotheri de Fischaw¹ nostre diocesis accolitus per bone memorie dominum Johannem olym Pomezaniensem episcopum, primum predecessorem nostrum mediatum, ad omnes minores ordines fuisset promotus, quemadmodum videri nobis extitit per testes ydoneos plenius facta fides, quia tamen dictus Johannes super huiusmodi ordinibus litteras per neglienciam non accepit, ne igitur ipse in recepcione aliorum ordinum valeat imposterum impediri, presentes litteras pro formatis dicto Johanni duximus concedendas. Harum quibus sigillum nostrum presentibus appensum est testimonio litterarum. Datum in castro nostro Resinburg die XVI^a mensis Maii anno Domini M^o CCCC <XIX>^b decimo no(no), sigillo nostro presentibus subappenso.

IV: ^{a-a} *Następuje skreślone:* Il; ^b *nadpisane nad skreślonym:* XX.

¹ *Fiszewo (Fischau).*

V

Lubawa, 17 III 1431

Biskup chełmiński Jan Marienau (1416-1457) zaświadcza o udzieleniu święceń prezbiteratu Janowi synowi Hermana.

Or.: AP Toruń, Kat. I, nr 857, pergamin 195 × 110 + 25, na pasku pergaminowym pieczęć okrągła w czerwonym wosku.

Noverint universi presencium inspectores, quod nos frater Johannes Dei gracia | episcopus Culmensis sub anno Domini millesimo quadringentesimo XXXI° | sabbato, quo in ecclesia sancta Dei officium Sicientes consuevit decantari, | sacros clericorum ordines celebrando, dilectum nobis in Christo Johannem | Hermanni' dyaconum ad provisionem providi viri Petri de Noua | Curia concivis in Strasberg², in qua se asseruit contentari, rite | examinatum et dignum inventum, ad sacrum presbiteratus ordinem | in capella castri nostri Lobaw³ promovimus divina nobis gracia | mir(abili) [?] suffragante. Datum et actum anno, die et loco, quibus | supra, nostro minori subappendenti sigillo in testimonium premissorum.

V: ¹ Duchowny otrzymał dymisorium dnia 12 X 1433 r. (M. Sumowski, *Trzy dokumenty do badań nad mobilnością kleru niższego w Prusach z pierwszej połowy XV w.*, *Studia z Dziejów Średniowiecza* 19, 2015, s. 345), zaś 21 III 1446 r. zezwolono mu na wybór spowiednika (AP Toruń, Kat. I, nr 1031); ² Brodnica (Strasburg); ³ Lubawa (Löbau).

VI

Wykaz wyświęconych z diecezji pomezkańskiej z lat 1480-1481

Podstawa wydania: GStAPK, XX. HA, OF 61, k. 46v-49v, 51r-51v. – **Uwagi:** Tekst oddaje zgodnie z chronologiczną kolejnością wpisów. Dla lepszej orientacji każdemu duchownemu przypisałem odrębny, zgodny z chronologiczną kolejnością pojawienia się w wykazie, numer dodany w nawiasie kwadratowym.

[k. 48v] Sub anno Domini millesimo quadringentesimo octuagesimo sabatho Quatuor Temporum hii ~~sub~~ infrascripti sunt ordinati dum cantatur officium <Veni et ostende nobis Domine>^a [23 XII 1480] per reverendum in Christo etc.

Accoliti:

- [1] Matheus Straw de Stargard^{b1}.
- [2] Symon Zeberger de Ylaui^{a2} Theo(tunica)li.
- [3] Nicolaus Kaentczyk de ~~Sehr~~ Zy^cromino³.
- [4] Nicolaus Sculte(t)ji de G^tky⁴.
- [5] Lucas Newgebawer de Lessen⁵.
- [6] Mathias Gluck de Ilgenburg⁶.
- [7] Valentinus Rudiger de Neydenburg⁷.
- [8] Johannes Sculteti de Antiquo Cristburg⁸.
- [9] Caspar Aldehoff de Holland⁹.
- [10] Johannes Luther de Kaszloff¹⁰.

[11] Augustinus Henne de Ilgenburg¹¹.

[12] Frater Symon ordinis Predicatorum de Gdantczk¹².

[13] Jeorgius Carnificis de Aperies in Vngaria diocesis Erlensis¹³ [1] ad titulum sufficientis provisionis magistri generalis.

[14] Johannes Freyesleben de Culmen¹⁴ istius diocesis.

Subdyaconi:

[15] Johannes Kuszmaltez de Newenburg¹⁵ ad provisionem Johannis Geyzeler cum sua uxore Barbara ibidem moran(cium), Wladislaviensis diocesis.

[16] Ambrosius Borchardi Stargard^{e16} Caminensis diocesis ad titulum sufficientis patrimonii, Katherina^d Hofemeisters vidua, concivis et institrix opidi maioris Dantczk¹⁷.

[17] Jeorgius Dreszcher de Gdantczg¹⁸ Wladislaiensis diocesis ad provisionem super vicariam vacantem in Gymmelitze¹⁹ situata sua parochia Stubelaw²⁰ per Hermannum hospitalarium ibidem eius provisor.

[18] Jacobus Becker de Lessen²¹ ad titulum sufficientis patrimonii, Michael Augustin et Anna eiusdem conthoralis eius provisos, diocesis Pomesaniensis.

[19] Frater Stanislaus ordinis Predicatorum de Gdantczg²².

[20] Frater Anthonius eiusdem ordinis.

[21] Bartholomeus Kretczmer de Rosenaw²³ diocesis Pomesaniensis ad provisionem prepositi in Schonberg²⁴.

[22] Laurentius Theoderici de Newenteich²⁵ ad titulum sufficientis patrimonii, per Martinum Cleynsmith cum uxore sua ibidem morantes.

Presbiteri:

[23] ~~Frater Petrus ordinis Predicatorum in Gdantczk²⁶.~~

Subdyaconi:

[24] Stanislaus Sczithonis de Slawoschaw²⁷ diocesis Gneznensis ad provisionem Petri de Ne Furman de Neydenburg²⁸, tanquam filium adoptivum providere desiderat.

[25] Laurentius Sartoris de Schildern²⁹ diocesis Pomesaniensis ad titulum sufficientis provisionis ipsius Johannis Dammerofszki cum sua uxore, provisos eius vexillifer Culmensis³⁰.

[karta nienumerowana, następująca po k. 48v, ścięta, strona recto]

[26] Bartholomeus Kleyszmit fuit reiectus ratione gradus subdyaconatus.

In nomine Domini Iesu Christi, Intemerate Virginis Marie et sancti Apostoli et Ewangeliste ordinandi lectores, hostiarii, exorciste, accoliti, subdyaconi, dyaconi, presbiteri accedant, ut benedicantur.

[k. 49r] Intret [17 III 1481]

^e-Accoliti^f:

[27] Lucas Wernerer de Newenteich³¹.

[28] Mathias Roder de Newenteich³².

- [29] Lucas Arnke de Resenburg³³.
 [30] Laurentius Bornman de Marienburg³⁴.
 [31] Bartholomeus Persaw de Holland³⁵.
 [32] Alexius Pflug de Thorun³⁶.
 [33] Paulus Klesterman de Heynrechaw³⁷.
 [34] Matheus Folprecht de Zaelfelth³⁸.
 [35] Martinus Andre de Bertky³⁹ diocesis Po(mesaniensis)^g.

Subdyaconi:

- [36] Benedictus Bomgard de Gdantcz⁴⁰ diocesis Wladislaiensis ad titulum sufficientem provisionis.
 [37] Georgius Eichegner de Schonbrocke⁴¹ Pomesaniensis diocesis ad titulum sufficientis provisionis.
 [38] Benedictus Endilbrecht de Lobaw⁴² <Culmensis> diocesis nostre ad titulum sufficientem provisionis.
 [39] Johannes Tewfel de Slochaw⁴³ Gneznensis diocesis ad titulum sui altaris.
 [40] Andreas Girlach de Marienwerder⁴⁴ nostre diocesis ad sufficientem provisionem.
 [7] Valentinus Rudiger de Neidenburg⁴⁵ Pomesaniensis diocesis ad sufficientem provisionem.
 [13] Georgius Carnificis de Aperies diocesis Agriensis⁴⁶ ad titulum sui altaris.
 [41] Petrus Michaelis Osterreich de Marienburg⁴⁷ Po(mesaniensis) diocesis ad sufficientem provisionem.
 [42] Laurentius Reper de Lawenburg⁴⁸ Wladislaiensis diocesis ad sufficientem provisionem.
 [6] Mathias Gluck de Ilgenburg⁴⁹ Po(mesaniensis) diocesis ad sufficientem provisionem.
 [9] Caspar Aldehoff de Holland⁵⁰ Po(mesaniensis) diocesis ad sufficientem provisionem.
 [43] Jacobus Brand de Hele⁵¹ Wladislaiensis diocesis.
 [44] Cristoforus Alberti de Gdantczk⁵² Wladislaiensis diocesis.
 [5] Lucas Newgebawer de Lessen⁵³.
 [45] Petrus Schumacher de Lichtenaw⁵⁴.
 [46] Johannes Keller de Newmargth⁵⁵.

Dyaconi:

- [16] Ambrosius Berchardi de Østi Stargar⁵⁶ Caminensis diocesis ad titulum sufficientis provisionis.
 [18] Jacobus Becker de Lessen⁵⁷ ad titulum sufficientis patrimonii.
 [17] Georgius Dreszcher de Gdantczk⁵⁸ Wladislaiensis diocesis ad vicariam.
 [22] Laurentius Theoderici de Newenteich⁵⁹.
 [21] Bartholomeus Kretzmerer de Roszenaw⁶⁰.
 [24] Stanislaus Tezichonis de Slawoschaw⁶¹ Gneznensis diocesis.
 [47] Nicolaus Michaelis de Camonky⁶² Po(mesaniensis) diocesis.
 [48] Johannes Petri de Sypnewo⁶³ diocesis Plocensis.
 [15] Johannes Kueszmaltcz de Newmburg⁶⁴ diocesis Wladislaiensis.
 [49] Bartholomeus Halpfaffe de Holland⁶⁵ diocesis Po(mesaniensis).

[k. 49v] Pres(biter):

[50] Frater Johannes Balista de Gdanczk⁶⁶ ordinis Minorum.

Subdyaconi:

[8] Johannes Sculteti de Cristburg⁶⁷.

[2] Symon Seberger de Ylauia⁶⁸.

[24] ^{h-}Stanislaus Tezichonis de Sławoschaw⁶⁹ ~~diocesis Gneznensis.~~ⁱ

[k. 46v] Sub anno Domini M^o etc. LXXX primo, Sicientes [7 IV 1481]

Subdyaconi:

[29] Lucas Arncke de Resenburg⁷⁰.

[51] Gregorius Winckeldorff de Schonwese⁷¹ Po(mesaniensis) diocesis.

Accoliti:

[52] Frater Gregorius Czomp ordinis Pre(dicatorum).

[53] Frater Martinus Mersaw ordinis Predi(catorum).

Dyaconi:

[37] Gregorius Eichenerer de Schonbrocke⁷² Po(mesaniensis) diocesis.

[38] Benedictus Endilbrecht de Lobaw⁷³ Po(mesaniensis) diocesis.

[40] Andreas Girlach de Marienwerder⁷⁴ Po(mesaniensis) diocesis.

[13] Georgius Carnificis de Aperies⁷⁵ Agriensis diocesis.

[2] Symon Seberger de Ylauia⁷⁶.

[44] Cristoforus Alberti de Gdantczk⁷⁷ Wladislaiensis diocesis.

[39] Johannes Tewfel de Slochaw⁷⁸ Gneznensis diocesis.

[43] Jacobus Brand de Helew⁷⁹ Wladislaiensis diocesis.

[54] Frater Matheus de Gdantczk⁸⁰ ordinis Salvatoris.

[8] Johannes Sculteti de Cristburg⁸¹.

[41] Petrus Michaels Osterreich de Marienburg⁸² Po(mesaniensis) diocesis.

[45] Petrus Schumacher de Lichtenaw⁸³.

[42] Laurentius Reper <de> Lawenburg⁸⁴ Wladislaiensis diocesis.

[55] Frater Georgius Krumpfusz ordinis Predicatorum.

[7] Valentinus Rudiger de Neidenburg⁸⁵.

[46] Johannes Keller de Newmargth⁸⁶.

[6] Mathias Gluck de Ilgenburg⁸⁷.

[36] ^{h-}[Benedictus Bom]garth de Gdantczk⁸⁸ [Wladislaiensis] diocesis.

[5] [Lucas Newgeba]wer de Lessen⁸⁹.

[9] [Caspar Aldehoff [?]] de Holland⁹⁰.

[10] [Johannes Luther de K]asszleff⁹¹ Po[mesaniensis diocesis]^{-k}.

[k. 47r] Presbiteri:

[47] Nicolaus Michaelis de Camonky⁹² Po(mesaniensis) diocesis ad sufficientem provisionem.

[21] Bartholomeus Kretczmer de Rosenaw⁹³ ad provisionem prepositi.

- [24] Stanislaus de Slaboschaw⁹⁴ Gneznensis diocesis ad sufficientem provisionem.
 [16] Ambrosius Borchardi de Stargardia⁹⁵ Caminensis diocesis.
 [56] Frater Petrus Anthonii ordinis Predicatorum.
 [57] Frater Georgius Smunckerteig ordinis Pre(dicatorum).
 [58] Frater Georgius Tczirkele ordinis Predi(catorum).
 [17] Georgius Dreszcher de Gdantczk⁹⁶ Wladislaiensis diocesis.
 [18] Jacobus Becker de Lessen⁹⁷.
 [48] Johannes <Petri> Sypnewo⁹⁸ dyocesis Ploczensis ad sufficientem provisionem.
 [15] Johannes Kueszmaltz de Newenburg⁹⁹ Wladislaiensis diocesis (ad) provisionem sufficientem.
 [49] Bartholomeus Halppfaffe de Holland¹⁰⁰ Po(mesaniensis) diocesis.
 [25] Laurentius Sartoris de Schildern¹⁰¹ diocesis Po(mesaniensis).

[k. 51r] [Spis datowany przypuszczalnie na 16 VI 1481]

Accoliti:

- [59] Georgius Lengefeld de Holland¹⁰².
 [60] Frater Franciscus de Gdant de Trier¹⁰³ ordinis Carmelitarum.

Subdyaconi:

- [61] Frater Petrus de Gdantcz¹⁰⁴ ordinis Scistersiensis.
 [62] Frater Paulus de Saelfelt¹⁰⁵ ordinis Scistersiensis.
 [63] Frater Martinus de Konigsberg¹⁰⁶ ordinis Karmelitarum.
 [64] Frater Andreas de Gdantczk¹⁰⁷ ordinis Carmelitarum.

[k. 51v] Presbiteri:

- [65] Frater Petrus de Craco¹⁰⁸ ordinis Carmelitarum.
 [29] Lucas Arnke de Resenburg¹⁰⁹ Pomesaniensis diocesis ad sufficientem provisionem.

VI: ^a Wstawione w miejsce skreślonego: Domine ostende; ^b wstawione zgodnie ze znakiem pisarza; ^c wstawione zgodnie za znakiem pisarza; ^{d-d} przedtem skreślone: vi; ^{e-g} wykaz akolitów wyświęconych 17 III 1481 r. wpisany na karcie nienumerowanej, poprzedzającej k. 49r, świętej, na stronie verso; ^{f-f} obok dopisane: Nota; ^{h-i} wpisane na pewno omyłkowo, gdyż duchowny uzyskał wówczas święcenia diakonatu; ^{j-k} rozdarcie karty, zapisy uszkodzone, braki uzupełniono na podstawie wpisów tych samych osób w sąsiednich wykazach.

¹ Stargard (Szczeciński); ² Iława (Deutsch Eylau); ³ Żuromin; ⁴ miejscowość niezidentyfikowana; ⁵ Łasin (Lessen); ⁶ Dąbrówno (Gilgenburg); ⁷ Nidzica (Neidenburg); ⁸ Stary Dzierżoń (Alt Christburg); ⁹ Pasłęk (Preußisch Holland); ¹⁰ zapewne Karolewo (Karlschof); ¹¹ zob. przyp. 6; ¹² Gdańsk (Danzig); ¹³ Preszów (węg. Eperjes, słow. Prešov) w diecezji egerskiej na Węgrzech; ¹⁴ Chelmino (Kulm); ¹⁵ Nowe (Neuenburg); ¹⁶ zob. przyp. 1; ¹⁷ chodzi o Główne Miasto Gdańsk; ¹⁸ zob. przyp. 12; ¹⁹ Giełlice (Gemlitz); ²⁰ Steblewo (Stüblau); ²¹ zob. przyp. 5; ²² zob. przyp. 12; ²³ Różnowo (Rosenau); ²⁴ niezidentyfikowane; ²⁵ Nowy Staw (Neuteich); ²⁶ zob. przyp. 12; ²⁷ Slaboszewo koło Mogilna; ²⁸ zob. przyp. 7; ²⁹ Ostrowite (Schildern); ³⁰ Jan Dąbrowski (von Dammerau) chorąży chelmiński 1480-1482; ³¹ zob. przyp. 25; ³² zob. przyp. 25; ³³ Prabuty (Riesenburg); ³⁴ Malbork (Marienburg); ³⁵ zob. przyp. 9; ³⁶ Toruń (Thorn); ³⁷ Jędrychowo (Heinrichau); ³⁸ Zalewo (Saalfeld); ³⁹ Bartki (Bardtken); ⁴⁰ zob. przyp. 12; ⁴¹ Szembruk (Schönbrück); ⁴² Lubawa (Löbau); ⁴³ Człuchów (Schlochau); ⁴⁴ Kwidzyn (Marienwerder); ⁴⁵ zob. przyp. 7;

⁴⁶ zob. przyp. 13; ⁴⁷ zob. przyp. 34; ⁴⁸ Lębork (Lauenburg); ⁴⁹ zob. przyp. 6; ⁵⁰ zob. przyp. 9; ⁵¹ Hel (Hela); ⁵² zob. przyp. 12; ⁵³ zob. przyp. 5; ⁵⁴ Lichnowy (Gross Lichtenau); ⁵⁵ Nowe Miasto Lubawskie (Neumark); ⁵⁶ zob. przyp. 1; ⁵⁷ zob. przyp. 5; ⁵⁸ zob. przyp. 12; ⁵⁹ zob. przyp. 25; ⁶⁰ zob. przyp. 23; ⁶¹ zob. przyp. 27; ⁶² Kamionka (Kamionken); ⁶³ Sypniewo; ⁶⁴ zob. przyp. 15; ⁶⁵ zob. przyp. 9; ⁶⁶ zob. przyp. 12; ⁶⁷ Dzierżoń (Christburg), por. przyp. 8; ⁶⁸ zob. przyp. 2; ⁶⁹ zob. przyp. 27; ⁷⁰ zob. przyp. 33; ⁷¹ Krasna Łąka (Schönwiese); ⁷² zob. przyp. 41; ⁷³ zob. przyp. 42; Lubawa nie znajdowała się w diecezji pomezkańskiej, lecz chełmińskiej, ale Benedykt przyjął święcenia subdiakonatu w Pomezanii (zob. wyżej, nr 38); ⁷⁴ zob. przyp. 44; ⁷⁵ zob. przyp. 13; ⁷⁶ zob. przyp. 2; ⁷⁷ zob. przyp. 12; ⁷⁸ zob. przyp. 43; ⁷⁹ zob. przyp. 51; ⁸⁰ zob. przyp. 12; ⁸¹ zob. przyp. 67; ⁸² zob. przyp. 34; ⁸³ zob. przyp. 54; ⁸⁴ zob. przyp. 48; ⁸⁵ zob. przyp. 7; ⁸⁶ zob. przyp. 55; ⁸⁷ zob. przyp. 6; ⁸⁸ zob. przyp. 12; ⁸⁹ zob. przyp. 5; ⁹⁰ zob. przyp. 9; ⁹¹ zob. przyp. 10; ⁹² zob. przyp. 62; ⁹³ zob. przyp. 23; ⁹⁴ zob. przyp. 27; ⁹⁵ zob. przyp. 1; ⁹⁶ zob. przyp. 12; ⁹⁷ zob. przyp. 5; ⁹⁸ zob. przyp. 63; ⁹⁹ zob. przyp. 15; ¹⁰⁰ zob. przyp. 9; ¹⁰¹ zob. przyp. 29; ¹⁰² zob. przyp. 9; ¹⁰³ Trewir (Trier) nad Mozlą; ¹⁰⁴ zob. przyp. 12; ¹⁰⁵ zob. przyp. 38; ¹⁰⁶ Królewiec (Königsberg); ¹⁰⁷ zob. przyp. 12; ¹⁰⁸ Kraków; ¹⁰⁹ zob. przyp. 33.

BIBLIOGRAFIA

- Biskup R., Magister Andrzej Sandberg z Czarnego (Chojnic) – przykład kariery duchownego krzyżackiego w XV w., w: Ziemia chojnicka w okresie zmagania Polski z zakonem krzyżackim, Chojnice 2010.
- Biskup R., Tzw. „Formularz z Uppsali” jako źródło do dziejów parafii w państwie zakonu niemieckiego w Prusach (XIV-XV w.), w: Parafie w średniowiecznych Prusach w czasach zakonu niemieckiego od XIII do XVI w., Toruń 2015.
- Biskup R., Glauert M., Das preussische Formelbuch des 15. Jahrhunderts aus Uppsala. Vorstellung eines Editionsprojektes, w: Editions-wissenschaftliches Kolloquium 2011: Quellen kirchlicher Provenienz, Neue Editions-vorhaben und aktuelle EDV-Projekte, Toruń 2011.
- Borawska T., Kopernik Andrzej, w: Słownik biograficzny kapituły warmińskiej, Olsztyn 1996.
- Borawska T., Schaudel (Schawdel) Henryk, w: Słownik biograficzny kapituły warmińskiej, Olsztyn 1996.
- Borawska T., Studia uniwersyteckie młodzieży grudziądzkiej w średniowieczu i u progu czasów nowożytnych (XIV-XVI wiek), Rocznik Grudziądzki 20, 2012.
- Borawska T., Tungen Mikołaj, w: Słownik biograficzny kapituły warmińskiej, Olsztyn 1996.
- Borawska T., Wilhelm, w: Słownik biograficzny kapituły warmińskiej, Olsztyn 1996.
- Borawska T., Życie umysłowe na Warmii w czasach Mikołaja Kopernika, Toruń 1996.
- Borek A., Baza danych jako forma edycji wykazów święceń duchowieństwa, Roczniki Humanistyczne 64, 2016, z. 2.
- Borek A., Święcenia duchowieństwa w późnośredniowiecznej Polsce. Praktyka i jej uwarunkowania na przykładzie włocławskich wykazów święceń, Studia Źródłoznawcze 52, 2014.
- Cullum P. H., Boy/man into clerk/priest: the making of the late medieval clergy, w: Rites of Passage: Cultures of Transition in the Fourteenth Century, York 2004.
- Czarciański I., Dzieje Chełmży do połowy XV wieku, w: Dzieje Chełmży, Chełmża 1994.
- Davis V., Clergy in London in the Late Middle Ages. A Register of Clergy Ordained in the Diocese of London based on Episcopal Ordination Lists 1361-1539, London 2000.
- Długokęcki W., W sprawie późnośredniowiecznych testamentów gdańskich, Zapiski Historyczne 76, 2011, z. 3.
- Doležalová E., Svěčenci pražské diecéze 1395-1416, Praha 2010.
- Gąsiorowski A., Święcenia w diecezji kujawskiej na przełomie XV i XVI wieku, Roczniki Historyczne 67, 2001.
- Gennep van A., Obrzędy przejścia, Warszawa 2006.

- Glauert M., Kościoły, klasztory i szpitale między Kwidzynem a Suszem w czasach średniowiecza (do 1525 r.). Przyczynek do topografii sakralnej i prozopografii niższego duchowieństwa w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach, w: *Parafie w średniowiecznych Prusach w czasach zakonu niemieckiego od XIII do XVI w.*, Toruń 2015.
- Górski E., *Święcenia niższe i wyższe. Studium liturgiczno-historyczne*, Sandomierz 1954.
- Günther O., Andreas Slomow und Johannes Zager in den Handschriften der Danziger Marienbibliothek, *Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins* 57, 1917.
- Günther O., Die Handschriften der Kirchenbibliothek von St. Marien in Danzig, Danzig 1921.
- Günther O., Eine Predigt vom preußischen Provinzialkonzil in Elbing 1427 und die „Ermahnung des Carthäusers“, *Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins* 59, 1919.
- Haßbargen H., Das Testament des Danziger Offizials Nikolaus Schwichtenberg, *Mitteilungen des Westpreußischen Geschichtsvereins* 25/4, 1926.
- Hirsch Th., Die Ober-Pfarrkirche von St. Marien in Danzig, Danzig 1843.
- Hoepfner Moran J. A., Clerical Recruitment in the Diocese of York, 1340-1530. Data and Commentary, *Journal of Ecclesiastical History* 34, 1983, nr 1.
- Jacobson H. F., *Geschichte der Quellen des katholischen Kirchenrechts der Provinzen Preussen und Posen*, Königsberg 1837.
- Jarzewski M., *Die Bischofen der Preussischen Bischöfe bis 1525*, Toruń 2007.
- Jujeczka S., Wstęp, w: *Katalog duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego na podstawie ksiąg święceń biskupów wrocławskich 1650-1810/12*, opr. S. Jujeczka, H. Gerlic, W. Könighaus, Wrocław 2014.
- Kaczmarek K., Cztery świadectwa święceń duchownych z diecezji krakowskiej z XV i XVI wieku, *Folia Historica Cracoviensia* 24, 2018, z. 1.
- Kaczmarek K., Duchowni ordynowani przez biskupa kujawskiego Jana Karnkowskiego w 1533 r., *Roczniki Humanistyczne* 64, 2016, z. 2.
- Kaczmarek K., Nieznane świadectwa święceń Stanisława z Kowala w diecezji kujawskiej, *Zapiski Historyczne* 82, 2017, z. 4.
- Kaczmarek K., Święcenia duchowieństwa przez biskupa krakowskiego Jana Rzeszowskiego (†1488), *Folia Historica Cracoviensia* 18, 2012.
- Kaczmarek K., Święcenia duchowieństwa przez biskupa wrocławskiego Macieja Drzewieckiego w latach 1516-1529, *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 104, 2015.
- Kaczmarek K., *Święcenia duchowieństwa w diecezji gnieźnieńskiej w latach 1482-1493*, Poznań 2018.
- Kaczmarek K., Święcenia duchowieństwa we Włocławku w 1516 roku, *Zapiski Historyczne* 78, 2013, z. 4.
- Kaczmarek K., Święcenia duchowne Łukasza Watzenrode (1447-1512). Przyczynek do biografii biskupa warmińskiego, *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 107, 2017.
- Kaczmarek K., Święcenia zakonników w diecezji płockiej w pierwszej połowie XVI wieku, *Roczniki Historyczne* 77, 2011.
- Kaczmarek K., Zakonnicy na wykazach święconych z księgi arcybiskupa gnieźnieńskiego Zbigniewa Oleśnickiego (1482-1493), w: *Wielkopolska – Polska – Czechy. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Profesorowi Bronisławowi Nowackiemu*, Poznań 2009.
- Karp H.-J., Rehwinkel Johannes, w: *Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1448 bis 1648: Ein biographisches Lexikon*, red. E. Gatz, Berlin 1996.
- Kelm E., Johannes IV. Bischof von Pomesanien 1480-1501. Eine Darstellung aus dem Grenzlandkampf vor viereinhalb Jahrhunderten, Königsberg 1938.
- Klerycy z ziem polskich, litewskich i pruskich święceni w Rzymie (XVI – pocz. XX w.), opr. S. Jujeczka, Wrocław 2018.
- Kozak A., Łukaszewski J., Dokumentacja konsystorska z XV i początku XVI wieku odkryta w katedrze gnieźnieńskiej, *Roczniki Historyczne* 83, 2017.
- Krajniak R., Bartholomäus Rogsener – grudziądzanin, oficjał chełmiński, członek kapituł katedralnych w Chełmży i Kwidzynie, biskup-elekt chełmiński, *Rocznik Grudziądzki* 22, 2014.

- Krajniak R., Między Prusami, Italią i Śląskiem. Kariera Andreasa Schonawa (ok. 1390 – 26 VII 1444), w: *Collegarum et discipulorum gratitudo. Studia ofiarowane prof. Andrzejowi Radzimińskiemu z okazji 60. urodzin*, Toruń 2018.
- Kubicki R., Środowisko dominikanów kontraty pruskiej od XIII do połowy XVI wieku, Gdańsk 2007.
- Kubicki R., Zakony mendykankie w Prusach Krzyżackich i Królewskich od XIII do połowy XVI wieku, Gdańsk 2018.
- Kujawski W., Wykazy święconych z najstarszej księgi akt działalności biskupów wrocławskich (Kurozwęckiego i Przerębskiego – lata 1496-1511), *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 72, 1999.
- Kwiatkowski S., Klimat religijny w diecezji pomezkańskiej u schyłku XIV i w pierwszych dziesięcioleciach XV wieku, Toruń 1990.
- Łosowska A., Duchowni wyświęceni w Lublinie przez biskupa przemyskiego Macieja Drzewieckiego (28 II 1506), *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 100, 2013.
- Łosowska A., Wykazy wyświęconych w diecezji przemyskiej w pierwszej połowie XVI wieku, *Præmisia Christiana* 16, 2014/2015.
- Matern G., *Die kirchlichen Verhältnisse in Ermland während des späten Mittelalters*, Paderborn 1953.
- Możdżeń J., Jakob Lubbes Familienaufzeichnungen als Zeugnis der Lebensselbstdarstellung eines Krämers im Danzig um die Wende des 15. Jahrhunderts, *Biuletyn Polskiej Misji Historycznej / Bulletin der Polnischen Historischen Mission* 8, 2013.
- Możdżeń J., Zapiski z ksiąg handlowych jako świadectwa życia gdańskich kramarzy na przełomie XV i XVI wieku, *Zapiski Historyczne* 78, 2013, z. 3.
- Możejko B., Rozrachunek z życiem doczesnym. Gdańskie testamenty mieszczańskie w XV i początku XVI wieku, Gdańsk 2010.
- Nowak Z. H., Sprawa zaopatrzenia „emerytalnego” w zakonie krzyżackim w pierwszej połowie XV wieku, w: tenże, *Przyczynki źródłowe do historii zakonu krzyżackiego w Prusach*, Toruń 2011.
- Nowak Z., Schwichtenberg Mikołaj, w: *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. IV, Gdańsk 1997.
- Oediger F. W., *Über die Bildung der Geistlichen im späten Mittelalter*, Leiden-Köln 1955.
- Oliński P., Fundacje mieszczańskie w miastach pruskich w okresie średniowiecza i na progu czasów nowożytnych, Toruń 2008.
- Panske P., Świadectwo święceń kapłańskich z roku 1407, *Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu* 1/4, 1908.
- Perlbach M., *Prussia scholastica. Die Ost- und Westpreussen auf den mittelalterlichen Universitäten*, Braunsberg 1895.
- Petersen S., *Die Schreibfähigkeit von Geistlichen im spätmittelalterlichen Bistum Ratzeburg*, w: *Klerus, Kirche und Frömmigkeit im spätmittelalterlichen Schleswig-Holstein*, Neumünster 2006.
- Poczet biskupów warmińskich, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2008.
- Pszczołkowska Z. L., Andrzej ze Słomowa, w: *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. I, Gdańsk 1992.
- Radzimiński A., Biskupstwa państwa krzyżackiego w Prusach XIII-XV wieku. Z dziejów organizacji kościelnej i duchowieństwa, Toruń 1999.
- Radzimiński A., *Die Kirche im Deutschordensstaat in Preussen (1243-1525)*, Toruń 2014 (*Prussia Sacra* 4).
- Radzimiński A., *Dyspensy de diversis formis dla polskiego duchowieństwa. Z dziejów stosowania prawa kanonicznego i obyczajowości w późniejszym średniowieczu*, *Roczniki Historyczne* 81, 2015.
- Radzimiński A., Mikołaj Kopernik – duchowny w czasach przełomu, *Zapiski Historyczne* 82, 2017, z. 2.

- Radziwiński A., *Od katalogu duchownych do komputerowej „kolektywnej biografii”*. Uwagi o dawnych i współczesnych kierunkach i tendencjach w badaniach średniowiecznych i nowożytnych kapituł katedralnych w historiografii niemieckiej, *Roczniki Historyczne* 60, 1994.
- Radziwiński A., *Piętnastowieczny formularz z Uppsali jako źródło do badania dziejów Kościoła w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach*, w: *Aetas media, aetas moderna. Studia ofiarowane profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi w siedemdziesiąt rocznicę urodzin*, Warszawa 2000.
- Reiss J. C., *The Time and Place of Sacred Ordination. A Historical Synopsis and a Commentary*, Washington 1953.
- Reynolds R. E., *The Ordinals of Christ from their Origins to the Twelfth Century*, Berlin-New York 1978.
- Rittner E., *Prawo kościelne katolickie*, t. I, Lwów 1912.
- Robinson D., *Titles for Orders in England, 1268-1348*, *Journal of Ecclesiastical History* 65, 2014, nr 3.
- Rose R. K., *Priests and patrons in the fourteenth-century diocese of Carlisle*, w: *The Church in Town and Countryside*, Oxford 1979.
- Rozynkowski W., *Powstanie i rozwój sieci parafialnej w diecezji chełmińskiej w czasach panowania zakonu krzyżackiego*, Toruń 2000.
- Salonen K., Hanska J., *Entering a Clerical Career at the Roman Curia, 1458-1471*, London – New York 2016.
- Salonen K., *In their fathers' footsteps. The illegitimate sons of Finnish priests according to the archives of the Sacred Penitentiary 1449-1523*, in: *Roma, magistra mundi. Itineraria culturae medievalis. Mélanges offerts au Père L.E. Boyle à l'occasion de son 75e anniversaire*, t. III, Turnhout 1998.
- Salonen K., *Introduction*, w: *Auctoritate Papae. The Church Province of Uppsala and the Apostolic Penitentiary 1410-1526*, Stockholm 2008.
- Schmugge L., Hersperger P., Wiggerhauser B., *Die Supplikenregister der päpstlichen Pönitentiarie aus der Zeit Pius' II. (1458-1464)*, Tübingen 1996.
- Skierska I., *Pleban w późnośredniowiecznej Polsce*, w: *Kolory i struktury średniowiecza*, Warszawa 2004.
- Słownik historyczno-geograficzny ziemi chełmińskiej w średniowieczu*, red. M. Biskup, Wrocław 1971.
- Steczkowski P., *Penitencjaria Apostolska XIII-XVI w. Powstanie, ewolucja, odnowienie*, Rzeszów 2013.
- Storey R. L., *Ordinations of Secular Priests in Early Tudor London*, *Nottingham Medieval Studies* 33, 1989.
- Sumowska A., Sumowski M., *Die mittelalterlichen Rechnungen der Thorner Kirchen – Bearbeitung, Edition, Digitalisierung. Vorstellung eines Projektes*, w: *Editionswissenschaftliches Kolloquium 2019: Urkundenbücher, Chroniken, Amtsbücher. Alte und neue Editionsmethoden (w druku)*.
- Sumowski M., *„Ego Jeronimus Waldaw...”*. O tożsamości późnośredniowiecznego plebana toruńskiego, *Zapiski Historyczne* 79, 2014, z. 1.
- Sumowski M., *„Pastor et oves”*. Parish Priest in Late-Medieval Prussian Town, *Quaestiones Medii Aevi Novae* 23, 2018.
- Sumowski M., *Duchowni diecezjalni w średniowiecznym Toruniu. Studium prozopograficzne*, Toruń 2012.
- Sumowski M., *Jan Marienau biskup chełmiński (1416-1457)*, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* 2011, nr 3.
- Sumowski M., rec. z: *„Formularz z Uppsali”*. Późnośredniowieczna księga formularzowa biskupstw pruskich, wyd. R. Biskup, Toruń 2016, *Biuletyn Polskiej Misji Historycznej / Bulletin der Polnischen Historischen Mission* 13, 2018.
- Sumowski M., *Secular clergymen in the castles of the Teutonic Order in Prussia, Ordines Militares. Colloquia Torunensia Historica. Yearbook for the Study of the Military Orders* 23, 2018.

- Sumowski M., Trzy dokumenty do badań nad mobilnością kleru niższego w Prusach z pierwszej połowy XV w., *Studia z Dziejów Średniowiecza* 19, 2015.
- Sumowski M., Wzorzec duchownego w średniowiecznej instrukcji wizytacyjnej. „Inquisitorium clericorum” z diecezji sambijskiej, w: *Collegarum et discipulorum gratitudo*. Studia ofiarowane prof. Andrzejowi Radziwińskiemu z okazji 60. urodzin, Toruń 2018.
- Thornton D. E., How Useful are Episcopal Ordination Lists as a Source for Medieval English Monastic History?, *Journal of Ecclesiastical History* 69, 2018, nr 3.
- Weißensteiner J., Die Geistlichkeit in der österreichischen Stadt des spätmittelalters und der frühen Neuzeit mit besonderer Berücksichtigung der Stadt Wien, w: *Stadt und Prosopographie. Zur quellenmäßigen Erforschung von Personen und sozialen Gruppen in der Stadt des Spätmittelalters und der frühen Neuzeit*, Linz 2002.
- Wiśniowski E., Duchowni święceni w roku 1515 w świetle płockiej księgi święceń, *Roczniki Humanistyczne* 34, 1986, z. 2.
- Wiśniowski E., Liczebność święceń kapłańskich w diecezji płockiej w latach 1514-1530, w: *Religie, edukacja, kultura. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Stanisławowi Litakowi*, Lublin 2002.
- Wiśniowski E., Terminarz i miejsce święceń osób duchownych w diecezji płockiej w latach 1515-1530, w: *Kościół, społeczeństwo, kultura. Prace ofiarowane Profesorowi Wiesławowi Müllerowi z okazji pięćdziesięciolecia pracy naukowej i dydaktycznej*, Lublin 2004.
- Zubert B., *Interstycja*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. VII, Lublin 1997.

Ordination of clergy in Late Medieval Prussia

Summary

The paper deals with ordinations of clergy in Prussian dioceses (those of Chełmno/Kulm, Warmia/Ermland, Pomezania/Pomesanien and Sambia/Sambien) from the 14th to the first half of the 16th centuries. The first part presents a general analysis of the phenomenon. The conditions that a candidate for ordination had to meet are discussed: his proper age (18 years for the subdeacon, 20 for the deacon and 25 for the presbyter), knowledge (covering mostly practical abilities), lack of canonical impediments (such as illegitimate birth, carnal or moral infirmities), and adequate material provision (“entitlement to ordination”). Those conditions were verified in an examination procedure, which began a few days before the date of ordination. In Prussian dioceses, just like in the whole of the Church, bishops usually ordained priests six times a year (on the Saturdays of the so called “quarterly Ember Days”, the Sicinenses Saturday and on Holy Saturday). The ceremony most frequently took place in the chapels of episcopal residences. The author also discusses the specificity of priesthood ordinations as “the rites of passage”, drawing upon the concepts of Arnold van Gennep (the rites of separation, liminality and incorporation). Then the question of documentation related to ordinations and its circulation is analysed. The second part of the paper contains a detailed analysis of the only so far known listing of the ordained from Prussian dioceses. It comes from the Pomezanian diocese and is dated to the years 1480-1481. The data contained in it allowed to observe the cycle of receiving successive degrees of ordination by particular clergymen, the origins of the candidates and their “entitlements to ordination”. In the appendix there are two editions of selected, so far unpublished, sources related to ordinations: Pomezanian document formularies, grants for receiving ordinations beyond one’s own diocese, recommendation of a candidate to priesthood, ordination certificates, as well as the listing from Pomezania mentioned above.

Translated by Rafał T. Prinke